

DR. STANKO GOGALA

UMETNOSTNO DOŽIVLJANJE IN VZGAJANJE

I

Zbrati hočem nekaj misli, ki naj pokažejo umetnost kot vzgojni vir ali kot »vzgojitelja« v širšem pomenu besede. V mislih so mi konkretno najrazličnejše umetnine, ki tako vplivajo na človeka, da postane po njih tako ali drugače vzgojen, ne mislim pa na umetnost kot na izraz za celotno kulturno področje lepega. Hotel bi namreč vsaj zaenkrat izločiti vzgojni vpliv umetnikove osebe, čeprav bomo videli, da je tudi vzgojni vpliv umetnin zakoreninjen končno v umetnikovem doživljanju in ustvarjanju. Hotel bi namreč v umetnosti pokazati primer neposrednega in nenamenskega vzgojnega vpliva, o katerem naj bi začutili, da je tako močan le, ker je neposreden in nehoten. Sicer bomo videli pozneje, da je tudi umetnikovo vzgojno vplivanje neposredno in nenamensko, vendar bi nam moglo postati to še jasnejše, če ostanemo samo pri objektivirani kulturi — pri umetninah.

Psihološko vsaj je najznačilnejša poteza umetnine ta, da ob njej zelo močno in toplo, pristrčno in iskreno doživljamo, da se pojavljajo v nas zelo močna in intenzivna doživetja, da se nam duša napolni z vsemi mogočimi vrstami čustev, ki so utemeljena v vsebini ali v formi umetnine in še s takimi, ki so povsem osebna in prav posebno naša ter se pojavijo ob samem doživljanju umetnin. Umetnina vpliva na nas na tak način, da nam duša nekako zapoje, da začutimo njeno bogastvo, da je nekam prepolna močnega doživljanja in se nam zato vsaj za trenutek pojavi potreba in sposobnost, da bi postali sami umetniki in da bi začeli sami ustvarjati iz svojega polnega in močnega doživljanja. Seveda je treba dodati, da vplivajo na tak način umetnine na nas samo pod dvema pogoje.

Eden je stvarnega in drugi je osebnega značaja. Stvarno je odvisno doživljanje umetnosti od umetnine same, t. j. od tega, ali je umetnina bodisi po vsebini bodisi obliki tako bogata in močna, da more vzbuditi v nas močno in polno doživetje. Samo prave umetnine, v katerih začutimo polno in vredno, bogato vsebino, ki kar prekipeva notranjega življenja, po drugi strani pa še primerno, zelo lepo, močno

in pretresljivo obliko, morejo vzbuditi v uživalcu bogato in močno, toplo in pristno doživljanje. Seveda je tudi ta razlog, zakaj vzbujajo umetnine močna doživetja, osebne značaja, ker zavisi tudi stvarno vpliv umetnine le od umetnika in njegovega sproščenega, toplega in močnega doživljanja. Glavno je pač, ali se mu je posrečilo dati v umetnino tudi svoje živo in pristno doživljanje, ali pa je ostala prava ta najvažnejša stran neizražena in je zato umetnina prazna, hladna, brezosebna, nema in mrtva. Saj je pač nekaj docela drugega, če oblikuje umetnik v umetnini svoje misli, vsebine svojih prepričanj, svojih čustev in hotenj, vsebine svojega veselja, žalosti, navdušenja, obupa itd. ali pa, če se mu posreči, da najde izraza tudi duševnemu stanju ali doživljanju samemu, t. j. temu, kar imenuje psihologija akt ali dej doživljanja radosti, žalosti, obupa itd. Vprav od oblikovanja umetnikovih svojevrstnih doživljanj zavisi v umetnosti to, kar imenujemo moč umetnine, njeno notranjo dinamiko, njeno razgibanost, njeno ritmiko, njen notranji puls, njeno življenje. Od tega notranjega življenja umetnine je namreč zavisno, ali nas prime in pretrese, ali ob njej kaj doživimo itd. Ne dajemo samo mi življenja umetnini, — tudi to je nujno potrebno, ker sicer za nas umetnina ne zaživi, temveč tudi prava umetnina nam vzbuja, daje in posreduje življenje, ker je resnično živa, in to po umetnikovih močnih, živih doživetjih, ki so našla v nji izraza.

Drugi važni pogoj za močno in toplo, pristno doživljanje umetnin je docela osebne značaja in zavisi od nas, ki naj bi sprejeli umetnino v svojo dušo. Beseda »duša« je v tem smislu zelo važna. Kajti le ljudje polne duše morejo močno, toplo in pristno doživljati umetnine. To je povedano morda malo nenavadno, vendar je resnica ta, da ima sicer vsak človek duševnost, nima pa vsak človek izoblikovane duše. Gre za važno razlikovanje, ki ni samo znanstveno psihološko, teoretično in abstraktno, temveč je življenjsko in praktično ter posebno pomembno za vzgojna vprašanja. Duševnost v najširšem pomenu besede je celokupnost človekovega doživljanja, njegovih zavestnih in podzavestnih sposobnosti in gonov, njegov subjekt, oseba, karakter, individualnost itd. V tem pomenu ima seveda vsak človek svojo dušo. Na dušo v ožjem pomenu besede pa mislimo, ko trdimo o kom, da je brez duše ali brez srca, da ne zna gledati in čutiti z dušo, da je njegova duša hladna, prazna itd. Beseda duša pomeni v teh zvezah nekaj bolj določnega in zelo osebnega, nekaj kar je s človekom v najintimnejši zvezi, kar tvori osrednji del njegove duševnosti in v čemer se izraža njegova individualnost, njegov značaj, njegova dobrot, plemenitost itd. Duša pomeni torej pred vsem neko sposobnost za polno in močno, toplo in pristno, osebno in živo, razgibano doživljanje, sposobnost občutenja in doživljanja vere, lepote, dobrote, pravičnosti, sposobnost ljubezni, vživetja v sočloveka, v njegovo srečo ali nesrečo, sposobnost začutenja sreče ali nesreče sploh, polnosti, življenjske intenzivnosti in bogatosti itd.

Glede na tako pojmovano dušo se zelo ločimo med seboj in bi mogli razlikovati vsaj dva skrajna tipa ljudi. Eni bi bili duševno zelo siromašni in mrtvi, t. j. brez sposobnosti za močno ali intenzivno doživljanje, brez toplega in pristnega doživljanja lepote, narode, človeka itd. Ne znajo se niti zares veseliti in žalostiti, so duševno malo razgibani, pusti in hladni, neosebni in neiskreni. To so ljudje, ki se nikdar duševno ne razživijo, ki se nikdar ne dvignejo do svoje visoke pesmi; oni ne čutijo bogastva svoje duše, ki bi nastalo radi zelo močne sreče, radi težkih in težko občutenih razočaranj, ne čutijo se dvignjene in zanesene ob muziki velikega komponista, ob prirodnih lepotah, ob lepem govoru, ob sijajnem izreku, ob duhoviti šali ali domisleku, ob sijajni rešitvi težkega vprašanja, ne čutijo in ne doživijo težav in lepot problemov sploh, temveč so z eno besedo duševno mrtvi: živijo, pa ne vedo, da živijo in kaj se sploh pravi živeti. Zanje je duševno životarjenje že višek življenjske moči in polnosti.

V drugi ekstrem pa spadajo vsi tisti redki izbranci, ki bi jih smeli imenovati duševno bogate in razgibane. To so od Boga na poseben način obdarjeni ljudje, ki imajo polnih in močnih doživetij sposobno dušo, ki res znajo doživljati lepoto, dobroto, resnico i. t. d., ki res do dna duše začutijo ljubezen ali sočutje, katerim duša ob slehernem dotiku z vrednoto zapoje iz polnosti in moči, ki iz vsega bistva sprejemajo in doživljajo resnične probleme, ki imajo zelo intenzivna doživetja skrbi, kesanja, razočaranja, dvoma, žalosti, ki s polno dušo upajo ali pa se bojijo itd. Ti ljudje doživljajo res življenjsko polnost in neposredno vedo, kaj je moč in bogastvo notranjega življenja ter so zato vsi obupani in strti, kadar minejo dnevi polnega in lepega doživljanja ter se začno dnevi »sedmerih suhih let«, dnevi notranje praznine in suhote. Lahko bi jih imenovali tudi ljudje, ki so duševno zdravi in prvotni, čeprav so kdaj za doživetje kake kulturne vrednote tako občutljivi, da se zdi to ob današnji splošni neobčutenosti že preobčutljivost in bi imel kdo to že za znake pretiranega in bolnega doživljanja. Toda ne mislim pri teh zdravih ljudeh na bolešno doživljajsko občutljivost, pač pa mislim na sposobnost odkrivanja finejših in bolj skritih strani življenjskih vrednot, za katere so duševno revni in »surovi« ljudje slepi in neobčutljivi.

Takšna je torej v glavnih potezah razlika med ljudmi, ki zadeva sposobnost polnega in pristnega osebnega doživljanja. Če bi sedaj še enkrat pokazali odnos med umetnostjo in doživljanjem, bi mogli reči: doživljanje je najvažnejši organ umetnostnega ustvarjanja na eni in dožemanja lepote na drugi strani. Gre torej za vprašanje, koliko svoje duše je dal umetnik v umetnino in s koliko duše je kdo sposoben, da jo sprejme, t. j. da doživi umetnino in da podoživi umetnikovo idejo.

Mogoče bomo to notranjo zvezo med umetnostjo in doživljanjem še bolj začutili, če primerjamo umetnost in znanost. Ne glede na to, da gre umetnosti v prvi vrsti za lepoto v najrazličnejših oblikah, dočim

gre znanosti samo za spoznanje in za resnico, nastaja druga važna razlika med obema prav iz svojevrstnosti doživljanja in doživetja v enem ali drugem kulturnem področju. Znanstvenik je usmerjen k stvari sami in mu gre le za objektivnost spoznanj. Njega zato sploh ne zanima doživljanje kot tako, niti ne akt samega spoznavanja, razen če je psiholog ali spoznavni teoretik, pa še v tem primeru je zanj doživljanje in spoznavni akt le poseben predmet spoznavanja. Znanstveniku ni do tega, ali ima tudi on sam kaj od svojega spoznavanja, mislim psihološko, t. j. ali je zanj spoznavanje kot duševni akt kaj vredno ali ne, čeprav že Aristoteles opozarja na največji duhovni užitek, ki ga ima človek pri spoznavanju. Znanstvenik hoče spoznati nekaj, kar ni doživljanje, hoče spoznati predmet svojega doživljanja in je zato z vso objektivnostjo in pozornostjo pri vsebini svojega spoznanja, pri matematičnih, fizikalnih, geografskih, zgodovinskih dejstvih itd. Njemu ne gre za toploto, pristnost in polnost, za moč doživljanja, temveč za moč in tehtnost dokazov, s katerimi hoče razrešiti probleme. Zato je znanstveno delo navidezno brezosebno in samo stvarno usmerjeno, čeprav je tudi v takem delu mnogo toplega in osebnega, kar pa sega že izven znanstvenega območja. Ta odnos znanosti do doživljanja in do vsebine spoznavanja velja za tvornega znanstvenika in za človeka, ki sprejema znanstvene rezultate.

Drugačen je odnos do doživljanja in do vsebine doživljanja pri umetniško ustvarjajočem in uživajočem človeku. Sicer gre tudi pri umetnosti marsikdaj za močen poudarek tega, kar je hotel umetnik izraziti, za neko vrednoto, za neko idejo i. t. d., vendar umetnostno usmerjen človek ne more ločiti vsebine umetnostnega doživljanja, občutenja ali zagledanja od tega doživljanja ali zagledanja samega. Zanj je oboje življenjsko tako spojeno in prepleteno, da ne more in noče analizirati stvari, ki v umetnostnem doživetju spadajo skupaj in tvorijo nerazdružno enoto. Umetnostno usmerjeni človek sprejema doživetje in njegovo vsebino drugo z drugim in mu je doživetje nosilec neke vrednote ali ideje. Toda ta nosilec je pri vsem tem najvažnejši, kajti vrednote ali ideje, ki so umetnostno oblikovane, bi za umetnostno usmerjenega človeka nehale obstajati, če ni doživetja, ki jih posreduje. Zato je kljub prepojenosti ideje in doživetja za umetnostno usmerjenega človeka doživetje močnejše in je edini primeren in možen način njegovega umetnostnega sprejemanja.

Dejstvo, da za umetnostnega človeka ideje ali vrednote ni, če je ne sprejme v doživetju in s polnim doživetjem, vidimo potrjeno z dveh strani. Najprej si mislimo primer, da je imel umetnik sijajno in močno idejo, pa se mu iz kakršnegakoli razloga ni posrečilo, da bi pri oblikovanju položil v umetnino tudi svoje osebno doživetje ideje. Kljub temu, da je ideja zelo vredna in močna, je vendar delo brez moči in je bolj podobno suhoparni, samo stvarni, znanstveni ali eseji-stični razpravi, čeprav je oblika umetnostna. Kot drugi primer pa si mislimo umetnika, ki se je ob manj pomembni ideji ali ob splošno

znani vrednoti notranje zelo razživel in jo je znal prikazati tako, da jo ob njegovem izrazu tudi mi s polno dušo zaživimo. Oba primera dokazujeta, da je za umetnostno izražanje in sprejemanje doživetje samo dosti bolj pomembno kot vsebina doživetja, čeprav je res, da je tudi od vsebine mnogokdaj zavisno, ali je naše uživanje umetnine bolj ali manj popolno, samo formalno, ali pa poduhovljeno in poglobljeno. Zato smemo reči, da je pri umetnostnem ustvarjanju doživetje tisto, kar dela umetnino za umetnino in da šele doživetje posreduje in oživilja umetnostno oblikovane ideje in vrednote.

Prav radi tega je umetnost v najtesnejši zvezi z vzgajanjem in je po svoji naravi eden najmočnejših vzgojnih činiteljev, vzgojnih sredstev in virov za človekovo vzgajanje. Po doživetju, ki je izraženo v umetnini in ki izzove v nas močno osebno doživetje, so umetnine same po sebi vzgojno sredstvo in vzgajanje je imanentna funkcija umetnosti. Prave umetnine nujno vzgajajo in če kako umetnostno oblikovano delo tako ali drugače ne vzgaja, smemo o njem trditi, da ni umetnina.

Za razumevanje teh trditev je potrebno, da povemo nekaj tudi o bistvu vzgajanja in da najdemo zvezo med umetnostjo in vzgajanjem po umetnostnem doživljanju. Vzgajanje moramo pojmovati kot posebni način oblikovanja človekove duševnosti in sicer kot tisto oblikovanje, ki daje človekovi duši v najožjem pomenu besede pravo podobo. Vzgajati pomeni torej oblikovati dušo. V tem smislu ločimo vzgajanje od drugega oblikovalnega načina, od izobraževanja, na ta način, da razumevamo izobraževanje kot bogatenje in oblikovanje človekovega duha. Duha pa ločimo najtočneje od duše po dejstvu, da ima lahko kdo nenavadne sposobnosti živega in intenzivnega, pristnega doživljanja, a ima malo spoznanj, idej in vrednot, da je torej po duši izredno bogat, pa je po duhu lahko zelo reven, in da je lahko kdo po duši t. j. po sposobnosti začutenja in doživljanja zelo reven, pa je vendar po duhu t. j. po spoznanjih, po razumljenem znanju nenavadno bogat in razgledan. Na svetu so tako ljudje, ki so sicer zelo srečni in polni, ker imajo sposobnost močnega in toplega doživljanja, pa so vendar tudi ubožci, ker jim manjka bogatih vsebin za polno doživljanje, ker so spoznali premalo resnic in idej iz različnih področij življenja in kulture. In zopet so drugi, ki so zelo srečni in bogati, ker so se dokopali do zelo mnogih in važnih spoznanj, do zelo bogatih resnic, idej in vrednot, pa so vendar tudi revni, ker jim je duša tiha in prazna ter jim kljub bogastvu spoznanj hira, saj ne znajo svojih spoznanj tudi osebno doživeti ter nimajo občutenja, da so po spoznanjih bogati. Tako nimajo osebno nič od svojega duhovnega bogastva. Ker sta oba skrajna tipa po svoje nepopolna, bi bilo treba človeka oblikovati tako, da bi postajal po eni strani duhovno bogatejši, a tudi v svoji duši bolj živ in razgiban. To pa ne pomeni nič drugega, kot da je treba človeka kultivirati v dve smeri — izobrazbeno in vzgojno. Izobraževanje imenujemo tisti način

človekovega kultiviranja, ki naj ima za posledico človekovo kulturnost v navadnem pomenu, t. j. kultiviranje, po katerem si prilaсти človek kulturne vrednote, da pozna, razume, spozna in obvlada toliko in toliko spoznanj, resnic, idej, dejstev, načel, vrednot, dolžnosti i. t. d. Izobraževanje je usmerjeno torej v to, da bi obogatilo človekovega duha, ga poglobilo in ga naredilo spoznavno sprejemljivega za nove kulturne vrednote. Zato imenujemo izobraževanje tudi kultiviranje človekovega spoznavanja, bodisi da gre za spoznane vsebine, za resnice, ali pa da gre za sposobnost spoznavanja samega. Čim več resničnih spoznanj z resničnim uvidevanjem in notranjim razumevanjem, ki pa je obenem možnost za pridobivanje novih takih spoznanj, ima kdo, tem bolj je izobražen.

Po drugi poti pa pridemo do bistva vzgajanja. Zelo mnogo stvari je na svetu, ki jih ali sploh ne moremo samo spoznati, razumeti in uvideti, ali pa jih sicer lahko tudi razumemo in spoznamo, pa imamo vendar še drugačno pot do njih. So predmeti, kot n. pr. priroda, lepota, človek, dobrota, pravičnost, prav, neprav, dobro, slabo i. t. d., katere do neke mere lahko tudi razumemo, pa se nam vendar njihovo pravo bistvo prikaže šele takrat, kadar jih tudi doživimo. Kdor je kdaj razumsko spoznal prirodo ali kak njen predmet, pa je prej ali pozneje isto prirodo tudi doživel, ta dobro ve, da mu je doživetje povedalo mnogo več o prirodi in njenih dogajanjih kot razumsko spoznanje in da se je šele v doživetju osebno približal bistvu prirode. Samo kdor je kdaj neposredno doživel lepoto prirode, romana, glasbe, slike i. t. d., ve, kaj je bistvo lepega, ve, da je lepota pojmovno nedostopna in neizrazljiva in da jo moremo izraziti le z novo umetnino. Prav tako je prodril do najintimnejšega jedra dobrote, pravičnosti, pravilnosti, socialnosti i. t. d. samo tisti, ki je te kulturne vrednote kdaj tudi osebno doživel in se ni samo razumsko in pojmovno pečal z njimi. Le ta je toliko začutil vrednost teh vrednot, da so ga notranje prepričale in oblikovale in da poskuša postati radi svojega doživetja tudi sam dober, pravičen, socialen i. t. d. Imamo torej še eno, pravo in najgloblje spoznavno pot do kulturnih vrednot, t. j. pot neposrednega in osebnega doživetja, ki je za človeka izredno važna, ker šele po nji spozna pristnost in polnost vrednot.

In že smo pri vzgajanju. Vzgajanje imenujemo namreč tisti način oblikovanja človekove duševnosti, ki je usmerjeno v globino, k subjektu samemu, katerega bi hoteli narediti dobrega, pravičnega, usmiljenega itd. Vzgajanje bi smeli imenovati tudi oblikovanje človekove sposobnosti za neposredna doživetja kulturnih vrednot, ker bi hoteli, da bi po močnem in neposrednem doživetju postal človek zanje bolj sprejemljiv, da bi jih postal tudi sam duševno deležen in da bi se prepojitev osebe s kulturnimi vrednotami dobrote, pravičnosti itd., torej živa in tvorna človekova kulturnost, pokazala tudi v njegovih dejanjih. Vzgajanje je torej prav tako kot izobraževanje, kultiviranje človeka, samo da mu ne gre za sposobnost spoznavanja raznih resnic in

vrednot, temveč za sposobnost doživetja, osebnega začutenja njih pomena, vrednosti, lepote, bogastva itd. Vzgajanje je torej kultiviranje srca, kot bi ga smeli imenovati z besedo v navadnem pomenu. Vzgajamo tedaj in tako, da vzbujamo, oblikujemo in plemenitimo človekovo sposobnost za doživetje kulturnih vrednot, da vzbujamo, poglobljamo in plemenitimo etično ali moralno, socialno, religiozno, narodnostno doživljanje itd. Vzgojen v pravem pomenu je samo tisti človek, ki ima sposobnost močnega doživetja finejših kulturnih vrednot, ki ima čut za finejše etične vrednote, za doživetje globljih in manj povprečnih socialnih dolžnosti, globljih in absolutnejših religioznih vrednot ter dolžnosti itd. Tudi estetsko ali umetnostno vzgajamo torej tedaj, ko oblikujemo, vzbujamo in plemenitimo sposobnost doživetja lepote v najrazličnejših oblikah in odtenkih, ko prebujamo v človeku osebni odnos do lepote in umetnin, da ima res sam kaj od umetnosti in da notranje zaživi od lepote in vsega lepega. Umetnostno vzgojen je torej samo tisti, ki ima sposobnost, da doživi lepoto kjerkoli se odkriva, ki ne ostane mrtev in duševno hladen ob nji, temveč ga lepota vsega objame, da čuti osebno potrebo po nji in da išče radi doživetja lepote novih virov za podobna in še močnejša doživetja. Umetnostno vzgojen je človek, ki je dojemljiv za lepoto, ki tudi sam zaživi umetnikovo duševno in duhovno življenje, kolikor ga je ta nakazal ali celo razkril v umetninah, in ki te tudi sam duševno ogreje in obogati ob njegovem izrazu. Preprosto rečeno je torej umetnostno vzgojen tisti človek, ki pokaže ob umetninah kulturo svojega srca in posebno dojemljivost svoje duše, ki je vsa pripravljena in ubrana v to, da sprejme vase lepoto ter da se ob nji oblikuje ter razvija.

Primerjanje med izobraževanjem in vzgajanjem nam je pokazalo, da je vzgajanje v mnogo tesnejši zvezi z doživljanjem in s človekovo sposobnostjo za doživetje kulturnih vrednot kot izobraževanje. Ob tem spoznanju lahko strnemo naše pojmovanje umetnosti, umetnostnega doživljanja in vzgajanja. Ugotovili smo, da ni niti umetnostnega ustvarjanja, niti umetnostnega kultiviranja brez doživljanja in brez sposobnosti za doživetje in da tudi vzgajanja ter vzgojnega sprejemanja ni brez doživljanja in brez sposobnosti za doživetje. Na ta način najdemo najintimnejšo zvezo med dvema kulturnima področjima, med estetskim in pedagoškim, ki nam doslej mogoče ni stopila tako jasno pred oči, ali pa smo jo le praktično in življenjsko ugotavljali, nismo pa vedeli razloga zanjo. Ta zveza potrjuje našo prejšnjo trditev, da umetnost in umetnine same po sebi vzgajajo in da ni umetnine, ki bi ne imela na sprejemljivega človeka vzgojnega vpliva. Zato smemo postaviti celo načelno veljavno trditev, da je vsako umetnostno ustvarjanje in vsako umetnostno uživanje že samo po sebi tudi vzgajanje. Razlog za to vzgojno funkcijo umetnosti pa je v dejstvu, da nam daje in posreduje umetnost izredno mnogo močnih doživetij, ki vplivajo z veliko silo na našo dušo in nam dajo

doživeti to ali ono kulturno vrednoto. Kolikor doživlja umetnik že pred, med in po ustvarjanju umetnine, toliko umetnina in njeno ustvarjanje tudi njega samega vzgaja, ker ga dela vedno bolj sposobnega za doživetje takih kulturnih vrednot. Čim več je torej umetnik ustvarjal in čim več je ob tem osebno močnega in vrednega doživel, tem bolj vzgojen je postal, t. j. tem bolj se je povečala in poplemeničila njegova sposobnost za doživljanje kulturnih vrednot, ako je seveda po svoji duši in po zunanjih okoliščinah lahko ostal samo umetnik. In čim več umetnin je doživel sprejemajoči človek, čim več kulturnega je začutil in sprejel ob njih, tem bolj vzgojen je postal, ker je z doživetjem rastla in se poplemeničila, prefinila njegova sposobnost za doživetje kulturnih vrednot, predvsem takih, kot so jih izražale umetnine, ob katerih se je duševno bogatil. Čim več lepih slik je torej kdo videl, ali čim večkrat je gledal isto zelo vredno sliko, čim več je doživel ob nji, tem bolj duševno vzgojen ali kultiviran je postal. Čim večkrat smo z dušo poslušali muziko, prisostvovali drami ali operi, uživali veličastne stavbe itd., tem bolj duševno kulturni smo postali, ker je muzika in ker so drugačne oblike lepote neposredno in z močjo vanje položenega umetnikovega doživetja vzbudile v nas močno in bogato doživetje, ki je ostalo v nas živo tudi še, ko je pristnost doživetja samega že izzvenela. Močno, lepo in bogato, polno doživetje je pustilo v duši globoko in polno sled. Ta sled je po eni strani poln spomin na naše doživetje, od katerega moremo živeti še tedne ali celo leta, in je po drugi strani povečana in bolj fina sposobnost za doživljanje lepote in drugih vrednot. Umetnost torej sama po sebi vzgaja in mi moramo biti umetnikom iz dna duše hvaležni, da nam dajejo tako močne vzgojne vplive in da nas z bogastvom svojih doživetij plemenitijo ter delajo duševno vedno bolj žive in bogate.

Takoj pa naj dostavim, da imam pri imanentni vzgojni sili umetnin v mislih le vzgajanje v najširšem pomenu in da ne mislim zaenkrat na kako določeno vrsto vzgajanja po umetnosti. Čeprav torej trdim, da je umetnost sama po sebi eden najvažnejših in načelno nujnih vzgojnih činiteljev, vendar ne zagovarjam s tem one znane Schillerjeve misli, da umetnine nujno tudi etično vzgajajo. Mogoče je ta misel do neke mere resnična, mogoče velja za določeni tip ljudi, katerih predstavnik je bil pesnik sam in ki doživljajo lepoto skoraj na etičen in religiozen način, t. j. tako, da postajajo ob nji boljši in bogupodobni. Vendar meni ne gre za to. Kar sem hotel s prvim stavkom te razprave povedati, je le to, da umetnine nujno vzgajajo na ta način, da nas kultivirajo za doživljanje močnih, polnih in bogatih doživetij. Mogoče bi se podobna zveza dala pokazati tudi med naravo in vzgajanjem, tako da bi odkrili tudi naravo kot nujno vzgojno silo samo po sebi. Vendar se mi zdi, da ima umetnost v tem pogledu veliko prednost, ker je vsaka umetnina že poln izraz človekovega življenja po umetnikovem doživljanju, ki ga

je dal in izoblikoval v umetnino, dočim bi veljalo to glede na lepoto prirode le za tistega človeka, ki bi jo znal gledati in uživati kot izraz in delo Boga ter bi začutil v nji sledove njegove bistvenostne polnosti. Toda še v tem primeru je zveza med doživetjem in umetnostjo mnogo tesnejša kot med doživetjem in prirodo, ker je božje doživljanje pač božje in zato človeku v bistvu nedojemljivo, dočim je umetnikovo doživetje vendar tudi doživljajočemu človeku — netvorcu bližje in sličnejše.

II

Umetnost pa ni samo v tej zvezi z vzgajanjem, da je po svoji naravi nujni vzgojni činitelj, temveč ima izmed vseh vzgojnih činiteljev še to izjemno mesto, da je najširši, najsplošnejši in najobsežnejši vzgojni vir. Umetnost obsega namreč vse najrazličnejše vrste vzgajanja, saj umetnine ne vzgajajo samo formalno in v najširšem pomenu besede s tem, da vplivajo na človekovo sposobnost doživljanja. Če upoštevamo najpoglavitnejše vrste vzgoje, umetnostno, etično, socialno, religiozno, narodnostno, najdemo vse te vrste pri neposrednem vplivu umetnin na človekovo dušo. Umetnost je vendar vsa konkretna, ona izraža vse mogoče in povsem določene kulturne vrednote, zato njen vzgojni vpliv ni samo splošen in tako širok, da bi postal v konkretnem življenju posameznika brezpomemben, ker bi vplival le na kvantiteto, na moč ali intenzivnost človekovega doživljanja. Umetnost je resničnemu življenju povsem blizu, čeprav ji ne gre samo za življenjsko resničnost, ona črpa po eni strani iz umetnikovega živega osebnega življenja, po drugi pa iz obče življenjske problematike, ki sega po svoji aktualnosti od zunaj v umetnikovo dušo, da je nujno tudi umetnina življenjsko konkretna in da zato more vzgajati v povsem določenem in življenjsko konkretnem smislu.

Umetnosti je po njeni naravi pač najbližje umetnostno ali estetsko vzgajanje, ki dela človekovo dušo sprejemljivo in vedno dovzetnejšo za vrednoto, ki je umetnostni kulturi bistvena za lepoto. Saj ne moremo vzgajati človeka v umetnostno smer samo na ta način, da mu lepo govorimo o umetnosti in lepoti, o umetnostni zgodovini, da mu analiziramo in pojmovno razlagamo razne umetnine, mu po definiciji ločimo umetnino od kiča ali od šunda itd. Vse to mogoče pospešuje in pogloblja estetsko vzgojo, vendar to samo še ni umetnostno vzgajanje. Našo dušo vzgajajo v estetsko ali umetnostno smer le umetnine same. Šele ob njih začuti in doživi človek, kaj je lepota, ob njih se mu razodene notranje in ne samo pojmovno bistvo lepega in umetnostnega. Bistvo estetskega vzgajanja je namreč v tem, da se človeku sploh odpro oči za lepoto, da doživi tudi ob nji močna in polna doživetja, da se tudi ob nji osebno in duševno obogati ter da osebno zraste. Umetnina pa nas estetsko vzgaja takrat, kadar ob

njej začutimo, da je res lepa in polna, kadar nas njena polnost prevzame, da se nam zazdi vse, kar smo doslej imeli za lepo in umetniško, siromašno in malo ob tem, kar smo pravkar doživeli. Na ta način postaja naše estetsko doživljanje vse globlje in plemenitejše, da začutimo estetsko ugodje res le ob delih, ki so pomembna in vredna, in da se nam vzbudi estetski odpor do vsega, kar umetnostno nič ne pomeni, morda s časom tudi do tega, kar smo doslej imeli za višek umetnostnega ustvarjanja. Estetsko vzgajanje po umetninah doseže, da so nam pojmovne definicije o umetnini, kiču in šundu nepotrebne, ker imamo neposredno pot do razlikovanja med njimi. Pridobili smo si jo na ta način, da je vedno več resničnih umetnin vplivalo na dušo in da smo se glede izbire umetnostnih užitkov dali voditi od človeka, ki je bil resnično estetsko vzgojen. Tako smo dobili estetski čut, postali smo »arbitri elegantiarum« in smo po doživetju začutili, da je za umetnino treba določene in izbrane oblike, pa bodisi še tako preprosta ali pa umetnostno izbrana, ter poglobljene, nevsakdanje ideje. Spoznali smo, da je šund neko tako delo, ki niti noče biti umetnina, pa vendar močno veže človekovo pozornost, ker predočuje nenavadne, razburljive in napete dogodke ter vpliva tako na njegovo fantazijo in na nižje duševne sposobnosti, da pa razen tega nima prav nikakršne umetnostno pomembne oblike. Spoznali smo, da je nasprotno kič neko tako navidezno umetnostno delo, ki bi hotelo veljati za umetnino in celo izpodriniti pravo umetnost. Zato blesti in se okinča z vsem mogočim okrasjem, toda ostane kljub vsemu prazno, puhlo in brez »teže«. Estetsko vzgojen človek dobro čuti, da ga umetnina resnično obogati in da živi od umetnostnih užitkov še dolgo po tem, ko so že izzveneli, da ga šund sicer trenutno zelo veže, da pa nima od njega pozneje prav nič, le umetnostni čut si je ob njem pokvaril. Čuti, da je kičasto delo le trenutno svetla bakla, ki pa ne daje nikakršne luči več, ko je dogorela. Zato hoče umetnostno vzgojen človek prave umetnine ponovno in ponovno uživati, zato čita umetniško vredne in doživete knjige še in še, posluša take opere in koncerte po večkrat, dočim nima nikakršne duševne potrebe, da bi kičasto ali šundsko delo šlo ponovno skozi njegovo dušo. Naša estetska vzgojenost se pokaže docela praktično in tudi do nje ne pridemo samo po kaki teoretični poti, temveč po doživetju resničnih umetnin.

Spoznanje in doživetje umetnin pa vzgoji na estetski način človeka tudi tako, da zna razlikovati vsebino ali idejo umetnine od njene čiste umetnostne oblike ali forme. Umetnine same nam pokažejo, kaj je na njih estetskega in kaj ne, pokažejo nam, da je neko delo lahko še vedno zelo velika in močna umetnina, čeprav obravnava in rešuje kak problem drugače, kot bi ga obravnavali in reševali mi, pokažejo nam, da je vsebina umetnine sicer njen sestavni del, od katerega zavisi celotna kvaliteta umetnostnega dela, da pa mora vendar človek, ako hoče doživeti umetnine, včasih abstrahirati od izraženih prepričanj, od izraženega svetovnega nazora, pa tudi od svojih prepričanj

in od svojega svetovnega nazora ter se popolnoma predati njenemu vplivu. Umetnine nas vzgajajo na umetnostni način tako, da ostajamo lahko tudi pri estetski obliki in da nimamo vsebinskih in idejnih predsodkov pri uživanju take umetnine, nasprotno, da jo skozi močno obliko lahko, četudi ne osebno priznamo, vsaj dopuščamo. Estetsko vzgojen človek spozna ob umetninah, da je na njih vsega uvaževanja vredna tudi oblikovnost sama in da naj se človek radi idejno drugačne usmerjenosti ne ogoljufa za toliko in toliko čistih estetskih užitkov.

Končno pa vzgajajo umetnine na estetski način tudi tako, da pokažejo človeku še izvenestetske momente, ki hočejo večkrat veljati za estetsko pomembne. Tako spozna človek šele ob umetninah, da ne sme zamenjati estetskega doživetja s kakim čustvom prijetnosti ali ugodja sploh, ki se tako rado pojavi ob kičastih ali šundskih literarnih, slikarskih i. dr. delih, ali pa ob muziki, ki je preračunjena samo za uho in na zunanji uspeh. Umetnine pokažejo človeku, da imajo vprav največje in najgloblje umetnine zelo fine in večkrat zelo skrite estetske vrednote, ki bi nam ostale za vedno prikrite, če bi ostajali samo pri čustvih ugodja in prijetnosti. Umetnik vendar često zahteva od nas, da gremo preko takih primitivnih hedonskih doživljajev, čeprav se nam vsiljujejo, in da se tako šele dokopljemo do pravih estetskih vrednot in užitkov. Vseh teh za estetsko dojemanje najvažnejših spoznanj nam zopet ne more dopovedati teorija, temveč moremo priti do njih samo po neposrednem doživljanju umetnin samih.

Čeprav je najbližji in najnaravnejši vzgojni vpliv umetnine estetski, vzgajajo umetniška dela vendar tudi v druge smeri. Za razumevanje tega vzgajanja moramo upoštevati najprej čisto estetsko doživetje samo, potem pa še vsebino umetnin. Že doživetje lepote ne vzgaja samo estetsko, temveč dviga celotno človekovo dušo, jo plemeniti, jo dela dobro in vedno boljše, uvidevno in sočustvujočo do sočloveka, jo dviga do spoznanja in doživetja Boga itd. Že s tem presegajo umetnine in estetsko doživljanje ob njih zgolj estetsko, rekel bi formalno vzgajanje in segajo tudi v svet moralnih, socialnih in religioznih vrednot. Toda v teh primerih gre še vedno za vzgojni vpliv, ki ima svoj razlog v moči in v kvaliteti estetskega doživljanja samega. To doživljanje je namreč samo po sebi tako fino, poglobljeno in polno kulture, da nujno vzbuja tudi sposobnosti za drugačna doživetja kulturnih vrednot.

Še važnejše vzgojne vplive umetnin pa najdemo, če upoštevamo njihovo vsebinsko ali idejno stran. Skoraj vsaka umetnina ima za svoje središče nekaj, kar se je zdelo umetniku toliko vredno in pomembno, da je hotel ali celo moral izoblikovati in izraziti v umetnini. To so osnovne misli, osnovna doživetja, ideje, osebno pereči problemi, ki so ali mučili umetnika in jih je zato na umetnostni način izpovedal, ali pa jih je tako močno in lepo doživel, da so se mu nehote izoblikovali v umetnino. Take ideje in vrednote so zajete iz vseh mogočih kulturnih

področij, iz moralnega, socialnega, narodnostnega, religioznega itd. Dejstvo, da oblikuje umetnik sedaj to, drugič drugo idejo ali vrednoto, je po eni strani zavisno od njegove trenutne zainteresiranosti, od trenutnega navdušenja, od razpoloženja in od trenutnih problemov, po drugi strani pa ta stvar ni tako slučajna, ker zavisi tudi od umetnikove stalne osebne usmerjenosti, od njegove kulturne zakorenjenosti in tipičnosti. Zato pravimo, da je za nekega umetnika značilna ta kulturna, ali celo svetovno-nazorna smer, za onega neka druga itd.

Ob vsebini ali ideji umetnine najdemo zopet najtesnejšo zvezo med umetnostjo in vzgajanjem. Na splošno lahko rečemo, da nas ni nobena kulturna vrednota še tako močno prijela za dušo, da nismo še nikdar te ali druge moralne al socialne vrednote, dolžnosti, krivde itd. tako s celo dušo doživeli, kot če jih je izrekel in izoblikoval na svoj osebni način močan umetnik in če so govorile k nam v obliki močne umetnine. Gotovo se ni nobenemu poklicanemu vzgojitelju, očetu, učitelju itd. posrečilo, da bi nam tako neposredno, živo in toplo prikazal kako kulturno vrednoto in gotovo še nismo ob njih nikdar doživeli tako močnih doživetij kesa in dolžnosti, kot če so bile take vrednote umetnostno oblikovane in so v obliki mojstrovine prehajale v našo dušo. Umetnik je pač umetnik in mu je po božji dobroti dano, da zna in more pokazati neki problem, idejo, vrednote in dolžnosti na tak način, da nas osebno prime, da ne ostajamo samo pri hladnem ugotavljanju in razumskem presojanju izražene ideje, temveč jo tudi osebno osvojimo, sprejmemo s svojim srcem, ki jih shrani v svojo najglobljo »kamrico«. Umetnine imajo pač dvojno vzgojno moč, ena je imanentna moč estetskega ali umetnostnega doživetja, druga pa je moč ali veličina izražene ideje in vsebine. Obe sta za umetnino enako pomembni in obe sta tudi za vzgajanje nenavadno važni.

Takoj naj pristavim, da prav nič ne mislim na tendenciozno vzgajanje po umetninah. Ne mislim na to, da bi hotel ta ali oni umetnik uporabiti svojo umetnostno sposobnost za to, da bi »naredil« umetnino, s katero bi namerno poudaril to ali ono dolžnost ali vrednoto in hotel vzgojno vplivati. Dobro vem, da take »umetnine«, pa naj so umetnostno res kaj vredne ali pa naj imajo še vse znake slabega mojstra, niso vzgojno prav nič uspešne ter večkrat bolj odbijajo, ker jih ljudje začutijo kot namenske in narejene. Zato tudi iz povsem vzgojnih razlogov zametujem tendenciozno umetnost, čeprav bi izpovedovala še tako dobre in popolne vzgojne ideje. Nekaj docela drugega pa je, če ustvarja umetnik iz svojega življenja, iz svojih prepričanj, iz nujnosti svojega doživljanja, če ustvarja iz samega sebe, iz svojih dvomov, iz svoje sreče in iz svojega trpljenja. Uvidevno je, da bo tudi tak umetnik nujno izražal neke določene ideje, vrednote in probleme, ki se bodo verjetno celo ponavljale. Čim osebnejši je umetnik, čim bolj je usmerjen v določeni svetovni nazor, v določeno kulturno

področje, tem idejno enotnejša bodo njegova umetnostna dela. Umetnik izraža in daje vendar samega sebe. On ima to pravico in mi to tudi od njega pričakujemo. Vendar njegova umetnost ni tendenčna, ker nima namena, da bi izrazil z njo prav to ali ono idejo, da bi delal reklamo za ta ali oni svetovni nazor in da bi vzgajal ljudi za to ali drugo idejno, kulturno, duhovno smer itd. Umetnik ustvarja iz sebe, iz svojega doživetja, iz nujnosti svojega doživljanja. Čim neposrednejše in osebnejše je umetnikovo ustvarjanje, tem večja je lahko umetnina in tem močnejše vzgaja z njo. Čim manj vzgojnega namena je v njegovem ustvarjanju, tem bolj vzgojno uspešno je njegovo delo. V umetnino položi tako samo svoje pristno doživljanje in podobno doživljanje se po umetninah vzbudi tudi v ljudeh, ki jih uživajo. Zato je seveda naravno, da vzgaja kulturno in svetovno-nazorno usmerjeni umetnik v določeno smer in na določeni način. In vendar njegovo umetnostno ustvarjanje ni tendenciozno. Za socialno usmerjenega in doživljajočega pesnika je pač nujno, da so njegove pesmi socialne in da vsebujejo socialne vrednote, zato je tudi nujno, da vzgajajo njegove pesmi v socialno smer in da se prebuja ob njih v naših dušah socialno doživljanje.

Če si ogledamo to obliko vzgajanja pri umetnostnem doživljanju, najdemo predvsem štiri vrste vzgojnih vplivov: moralne, socialne, narodnostne in religiozne.

Sicer je tudi drugje in posebno v življenju polno prilik, da doživimo razne moralne vrednote in nevrednote, pregrehe in dolžnosti, vendar so take prilike večkrat tako očitne in vsakdanje, včasih tudi tako skrite in fine, da jih skoraj ne opazimo in da gremo malomarno mimo njih. Ne rečem, da ne doživimo ničesar ob njih, vendar je to doživljanje premalo močno in prebežno, da bi se po njem bistveno oblikovali in preoblikovali. Moralno usmerjen in pristno, toplo ter iskreno moralno doživljajoč umetnik pa zna prav zato, ker je umetnik, svoje doživete moralne vrednote in dolžnosti prikazati na tako poln, življenjsko močen, prepričevalen in v dušo segajoč način, da nujno obstanemo ob njih, se vsaj za zbrane trenutke zdrznemo, da nas take stvari v duši pretresejo in da stojimo še dolgo pozneje pod vplivom močno prikazane moralne vrednote ali pregrehe. Mislimo samo na znamenita dela ruskih umetnikov, ki rešujejo zelo velike in težke moralne probleme in ki s svojimi deli silno močno vzgojno vplivajo. Če doživi n. pr. tak umetnik problem krivde, umora, laži, zakonolomstva in zvestobe, problem odgovornosti, problem nasilja in svobode, problem žrtvovanja, zatajevanja, zadoščevanja, problem kazni in kesa itd., potem je psihološko uvidevno, da se mu vsi ti moralni problemi pokažejo v tako nenavadni jasnosti, v tako pretresljivi obliki in da jih doživi v vsej bistvenosti, zato tudi v vsej grozoti ali v nenavadni lepoti, da tega mi preprosti ljudje sami ne zmoremo. In če oblikujejo umetniki svoja osebna doživetja v umetninah, ni prav nič čudnega, da sledimo pota njihovih doživetij

ter njihovega zagledanja, da tudi mi za njimi doživljamo grozotnost velike krivde ali vso lepoto odpovedi in žrtvovanja. Ob umetnikovem slikanju dejanj in dogodkov, ob njegovi utemeljitvi človekovih odločitev, ob njegovem prikazovanju notranjih zvez med dogodki mogoče prvič na povsem doživet način spoznamo, kaj je prav in kaj ne, kaj je samo formalno pošteno itd. Poglavitno pa je, da najdemo ob takih umetninah pot tudi do samega sebe in da začnemo z brezobzirno sodbo svojih odločitev, namenov in dejanj. Gotovo je, da ne doživljamo moralnih vrednot ali nevrednot skoraj nikdar tako neposredno in močno kot ob umetninah, ki imajo svoj izvor v pristnem umetnikovem doživetju dobrega in zlega, poštenega in nepoštenega. Samo omenim naj, da imajo nekateri zelo dobri in zelo močni moderni filmi veliko večjo moralno vzgojno vrednost, kot še tako popolne moralne propovedi ali še tako dovršeno filozofsko in psihološko utemeljeno razpravljanje o moralnih vrednotah in dolžnostih.

Tudi socialno vzgajanje po umetnostnem doživljanju je nenavadno močno, dasi daje tudi življenje vsakega posameznika polno prilik, ob katerih bi lahko na zelo intenziven način doživel socialne vrednote in socialne dolžnosti. Človek pa je zakoreninjen v svojem osebem življenju ter osebnih potrebah in stiskah, da ob lastni življenjski napetosti skoraj ne vidi sočloveka in njegovih težav. Zato je gotovo res, da se je še najbolj posrečilo socialno doživljajočim umetnikom, da so nas s svojimi prikazi socialnih prilik in težav, socialnih dolžnosti in socialnih čustev odtrgali od preosebnega in subjektivnega doživljanja ter da smo se ob njihovih pesmih, romanih, novelah, dramah itd. tudi osebno začutili kot del velike človeške družine in doživeli kot greh, če hodimo malomarno in samo v svoje skrbi zaptopljeni mimo še mnogo večjega in elementarnejšega trpljenja drugih. Umetniku se posreči, da nas s svojo živo in prisrčno, včasih tudi ostro in obsojajočo besedo vsaj za bežne trenutke prenese v življenje drugega človeka in da iz njega samega začutimo vso bol in nesrečo, katero mora pretrpeti med ljudmi, zaradi njihove krivičnosti in neusmiljenosti. Gotovo smo prišli ob umetninah tudi do tako močnih socialnih doživetij, da nismo ostali samo v fantaziji, pri dopustitvah in pri namišljenih ljudeh, temveč da smo bistveno izpremenili tudi odnos do ljudi iz svojega resnično življenjskega okolja. Umetnina razširi ozko obzorje našega življenja in izkustva ter nas obogati z novimi, širšimi življenjskimi vidiki, vzgoji za nove, morda mnogo večje in težje življenjske prilike.

Narodnostna vzgoja se zdi mogoče komu preveč postranskega pomena in vidi danes v nji predvsem fašistično obliko vzgajanja. Vendar pa je prav vzgajanje v narodnostnem duhu sredstvo za oblikovanje človekovega značaja. Samo narodnostno zakoreninjeni in v duhu svojega naroda živeči človek postane lahko etična osebnost, kajti ljubezen do naroda, pripravljenost, da delamo zanj in da se zanj tudi borimo, nujno plemeniti našo moralnost in naš značaj. Zato je tudi

narodnostno vzgajanje po umetnostnem doživljanju velikega pomena za osebni razvoj posameznega človeka, še mnogo bolj pa za razvoj celotnega naroda. Vprav narodnostno vzgajanje je namreč v pre mnogih primerih narejeno in zelo namensko, ali pa samo besedno in frazarsko. Ono narodnostno doživljanje, ona neposredno vzbujena zavest o občestvu naroda, ono doživetje ljubezni do lastnega naroda, ki se nam vzbudi ob raznih umetninah — mislimo samo na pesmi naših modernih! — pa je gotovo povsem pristno in osebno doživeto in nas v pravem pomenu narodnostno kultivira. Umetnikovo doživetje ljubezni do domovine, doživetje njene moči in njenega zdravja, doživetje lastnega jezika in domače besede, doživetje zapuščenosti v tujini in domotožja, doživetje svojstvenosti naših ljudi itd., vse to se posreči narodnostno doživljajočemu umetniku oblikovati in izraziti v umetnini na tako pristen in neposreden ter zato prepričevalen način, da nas umetnina pretrese in da začutimo tudi svoj odnos do domovine, do lastnega naroda, do njegovega jezika itd. in da se nam ta odnos še bistveno poglobi in poplemeniti. Glede narodnostne vzgoje vršijo zato umetnine, bodisi umetne ali pa narodne, ki so same izšle iz narodnostnega duha, zelo važno oblikovalno delo.

Končno so umetnine neizčrpni vir za religiozno vzgajanje. Pravijo, da imajo vse največje svetovne umetnine za svojo vsebino to ali ono religiozno doživetje. Gotovo pa je, da je velika umetnost sama po sebi nekaj religioznega. Zato ni nič čudnega, če se ob raznih oratorijih, slovesnih mašah, cerkvenih pesmih, slikah, kipih, dramah in romanah, ki obravnavajo religiozne vsebine in probleme, na tako čudovit način bogati naša lastna religioznost. Gotovo so tudi druga sredstva, po katerih zaživi v nas religiozni duh, vendar imajo prav religiozne umetnine tak neposredni vzgojni vpliv, da ob njih kar sproti čutimo, koliko novega religioznega življenja se poraja v nas in kako duhovno in religiozno rastemo.

Te misli naj bi imele razen neposredne in spoznavne vrednosti samo ta praktičen namen, da bi se naš odnos do umetnosti in do umetnin poglobil, da bi iskali prilik, ko bi umetnine s svojimi mogočnimi silami vplivale na nas, in da bi se jim pripravljene in zbrani prepuščali in tako tudi hoteli sprejemati njihove močne vzgojne vplive. Umetnost naj bi postala za nas močnejši in pogostejši vzgojni vir, kot je bila morda doslej.

PÉGUY

III

Deterministi, ki so v sedanjosti videli najbližjo preteklost in vse trajanje imeli za eno samo povsem določeno ter od stvarnih pogojev odvisno resničnost, ki ne pripušča niti najmanjše gratuitete, so dali povod splošnemu zenačenju: organičnost se je začela priditi v mehaničnost, duhovno življenje se je začelo maličiti v zunanjo, prostorno družabnost.

Pod tim zôženjem, ki ga je legaliziralo vodilno razumništvo, je Péguy hitro odkril tudi nagnjenje človekove narave v popušcanje in izgubljanje. V srcu same dejavnosti je odkril večno izprijanje, padanje, izrabljanje. Človek neprestano občuteva krivdo; živalstvo živi v nejasnosti, celo predmetnost sama razbija svojo enoto in propada. Izkustvo tega nemočnega popušcanja je dobivalo v njem vse jasnejše obrise. Žalostno razočaranje republikanske in dreyfusovske mistike, Bergsonovo učinkovito pobijanje determinizma in njegovo lastno odkrivanje krščanskega izkustva: vse to ga je privedlo polagoma do ideje neprestanega človeškega padanja in dviganja, do ideje mučnega izvijanja, ki traja istočasno kakor stvarstvo samo.

Iz takega trdnega zreljšča je gledal na idejo progresja, na tako zvani stalni in nepretrgani razvoj navzgor. Podoba takega napredka se mu je razgalila kot zadnja »zmaga« matematičnega duha, ki je hotel vesolje dokončno urediti, pa ga je preveč poenostavil. Péguy je s svojim trdnim kozmičnim občutjem vedel, da ni samo snovnost podvržena nekemu neznanemu načelu propadanja, ampak da je tudi duh, v kolikor se javlja v časnosti, ujet v utelešeno končnost. Misterij časnosti diha vsepovsod in opozarja na svoj skriti zmisel, vsak trenutek ga nosi v sebi, največji geniji so iskali in razumevali predvsem svoj čas, svojo 'epohalnost' in skozi to fantastično optiko uzrli stvarnost. Vesolje ni jasen, lep in nepremičen teorem, ki si ga zamišljajo racionalisti. Stvarstvo stoji marveč v znamenju zakrivljenosti, nepravilnosti, asimetričnosti, neurejenosti in presenečanja. Vizija takega sveta se osredotočuje v počelu inkarnacije, ki mu postaja simbol. Dejstvo, da sta duhovnost in večnost v svojih utelesitvah izpostavljeni neprestani negotovosti in trpljenju, ga je nazadnje približalo krščanstvu, čigar resnica stoji in pada z božjo Inkarnacijo. Pot utelešenja je pot odrešenja, to je najnaravnejša, najrealnejša in najoptimističnejša oblika človekovega življenja.

Edino tako je mogel Péguy razumeti tudi zlo, od surovega telesnega trpljenja do tragičnega razkola človekove zavesti. Izkustvo trpljenja je pri Péguyu tako močno, izrazito in pretresljivo, da se neprestano vrača nanj. Bivanje zla pomeni zanj največjo življenjsko

resničnost, tu smo sredi njegovega srca. In medio est malum. V zlu se je rodil, v pomanjkanju rasel, v negotovosti živel, revščina ga je oblikovala, trpljenje ga je do kraja pretreslo, iz njega se je na novo rodil, njegova kozmogonija je izšla iz njega. In kaj mu govori? Da človek ni srečen in da nikdar ni bil srečen. Niti on sam, niti človek vobče. Péguy je od vsega začetka mislil in čustvoval v kategorijah človeške solidarnosti. Živel je med nesrečnimi, pozabljenimi, zaostalimi in zavrženimi, ostal je v množici, ker je bil bližji resnici med telesno bednimi kakor med duhovno praznimi.

Takrat si je zadel nalogo, da prodre zlu do dna in ga skuša omejevati ali mu dati zmisel. To mu je bilo tem laže, v kolikor je bil izreden tip zvestobe. Bil je prevelik optimist, da bi izginil v anonimnem obupu ali postal determinist. V tistem razdobju življenja, ko so ga skušnje pripeljale do krščanskega humanizma, ki se opira na izvorni greh, je prišel do prepričanja, da zakoni propadajočega sveta ne segajo v nadnaravo in da je zato možna rešitev. Že v prvih socialističnih letih mu je rešitev človeka pomenilo več od fizične rešitve, pozneje pa mu je prav posebe in izključno pomenilo rešitev celotne osebne usode, tako da mu je verska elevteričnost neločljiva od socialne osvoboditve in narobe. Kot izrazit dualist in pristaš absolutne heterogenosti veruje v krivdo človekovo in v zakon propadanja, a obenem v zakon inkarnacije, v katerem se odrešenje dokončuje. Péguy veruje v odrešenje po trpljenju. Zato je že kot socialist napisal Jeanne d'Arc in zato je kot kristjan živel za revolucijo. Na eni strani Ivana Orleanska, na drugi Bergson sta mu potrdila popolno zvestobo v človeških nalogah in mu pokazala na dejavnost kot na edino zaposlitev duha v snovnosti, in to niti kot omejevanje duha niti kot omejevanje snovi, marveč kot prevzetje popolne danosti. Za Péguyja ni delne rešitve, rešiti se mora ves človek. Popolno rešitev dosežemo s popolno transfiguracijo resničnosti. »Pomagaj si sam in Bog ti bo pomagal« mu predstavlja kratko teologijo in obenem sociologijo. Bil je tako heroična narava, da je izbral vedno najtežje, pozneje bomo videli, da se je z večno zavrženimi v peklu solidariziral celo za ceno svojega lastnega odrešenja. Hotel je rešiti vse ljudi, nikogar ni izvzemal, vsled česar si je nakopal neizmernih muk, toda glede družabnega trpljenja si je bil takoj na jasnem, izhod je videl v revoluciji.

Revolucija ima zanj dvojni cilj, prvič mu pomeni borbo za pravico, premaganje obstoječega in nepravičnega družabnega stanja, drugič pa borbo za resnico, borbo za svoboden razvoj notranjega človekovega življenja. Péguy je z vso silo nastopal zoper sleherno obvladovanje duš, bil je zoper samovoljo in samosilniško vplivanje na duhovno življenje. Kakor je bil z vsem duhom in srcem za pravično kolektivno organizacijo družbe, za izdelano družabno vodstvo in skupnost v človeških naporih, tako je bil na drugi strani za popolno in brezizjemno svobodo v duhovnem življenju. Péguy je prvi javno očrnil tabore in stranke, ki vežejo usodo duha na neko politično obliko.

Vse svoje življenje je bil strog sodnik, a najstrožji je bil kot družabni in politični kritik.

Četudi je bil republikanec, je bil prepričan antidemokrat, ker mu je demokratska majorizacija v bistvu vera v kvantiteto in ker demokracija človeka omejuje v svobodi, prodajajoč svojo svobodo za tujo avtoriteto. V demokraciji človek ne pride iz anonimnosti do personalnosti, marveč ostaja v povprečnosti, ki jo narekuje prilizovanje množici. Član demokracije je le postavka v računu, številka, ne pa človek, ki bistveno živi iz svojih osebno duhovnih pravic. Sodobna demokratska masa mu je velika nevarnost za obubožanje prave človekove vrednosti. Na drugi strani pa v demokraciji vidi prikrito nasilje, ki ga izvršujejo duhovna tiranstva. Demokracija »je izkoriščanje osvobajanja in zaslužnjevanje osvobodencev z miselnostjo osvoboditeljev« — Péguyjevo stališče se je danes pokazalo za pravilno. Svoj nazor o krščanskem humanizmu, čigar jedro je čim normalnejše in polnejše življenje posameznika, je imenoval personalizem.¹

V družbi, kjer se duhovi samosilno zaslužnjujejo, je narobe snovni red prepuščen samovoljnosti. Sodobni človek pripušča kot resnično le tisto predmetnost, ki je dostopna razumskemu spoznavanju. Péguy vidi v tem najzunanjejšo posledico racionalizma. Vrednost življenja se meri po logičnem spoznavanju; prvine, razumu nedostopne, zanj sploh ne obstajajo ali pa obstajajo izkrivljene. Tako je kvantiteta postala načelo sodobnosti. Dejavnost se je odtrgala od človekovega zmisla in spremenila svet v fantastično strojnost, ki v svoji divji sproščenosti ogroža človekovo bit. Tako enostransko razvijanje življenja ni napredek, kajti snovni izpopolnjenosti ne ustreza niti moralna niti duhovna niti religiozna. Teza napredka se namreč naslanja na golo pridobivanje, pridobivanje pa se javlja v bogastvu in sili. Kakor kupljivost ni daleč od izmerljivosti, tako sta si kvantiteta in denar sorodna. Kupljivost je Péguyju intelektualizem srca, intelektualizem pa kupljivost duha. Denar ni bil nikdar tako zgolj snovna vrednota, izraz demonskega mehanizma kakor danes. Nenaravna ljubezen do denarja, ki je iz funkcijske vrednosti razvil svojo lastno, absolutno vrednost, je izrazit greh zoper duha, ker jemlje človeku neskajen pogled na vesolje. Tej metafizični škodi se pridružujeta še moralna, ki razodeva zakrknjenost človeka po bogastvu, in socialna, kajti po denarju hlepeči človek je egoist in nasprotnik svojega bližnjega. Denar je razdril človeka in človeštvo. Kvantitetni nazor zanika v metafizičnem redu osebnega Boga, v moralnem ljubezen, v socialnem pa enakost vseh ljudi.

Da more določneje obseči stanje, ki ga je v človeštvu povzročil denar, razlikuje med uboštvom in revščino. Ubog je bil nekdanj človek, ki ni imel denarja, pa se je sicer na neki način preživljal. Danes je z ubogim človekom mnogo slabše, reven je, ponižan do kraja in za-

¹ Prim. članek: Pogled na novo gibanje francoske mladine. DS 1935, str. 233 in 299.

vržen. »Revež je človek, ki se mora neprestano življenjsko tvegati, ker njegovo snovno življenje nikakor ni zavarovano, revež je človek, ki sploh ne živi.« Prava revščina je stanje, ki ga sploh ni mogoče izraziti. Revščina je zločin, kajti človeku poraja nihilizem, zato je nezmislno vsako zlo, ki mu ni odpomoči, ker zanika upanje, ljubezen in razum, skratka vso zmiselnost. Revščina mu je nečloveško trpljenje, pekel v teološkem zmislu besede, kraj trpljenja, ki nima nobene svrhe in upanja. Revščina v zvezi z vprašanjem zla mu je bila vse življenje najstrašnejši problem, pridružil se mu je kmalu še krščanski nemir nad peklom, ki ga je komaj prenesel. V katerokoli smer je trgal in kopal, povsod se je nadenj rušila tesnoba groza spoznanj, da je zlo današnjega sveta popolnoma premagalo človeka.

Péguy nikdar ni zanikal trpljenja vobče, saj je nanj postavil krščanski humanizem, je pa zato razlikoval med trpljenjem kot izrazom tragične veličine, in med trpljenjem kot izrazom nihilizma, ki je najnižja stopnja v stvarstvu. Nepopolnosti, končnosti, negotovosti in osebnega trpljenja ne bo mogel nikdo izbrisati, to je človekova narava, je pa zato vsako brezosebno, prazno, ničevno, brezmiselno trpljenje protinaravno trpljenje. Najbolj brez zmisla je trpljenje, ki ga povzroča človeku današnji družabni položaj. Péguy ravnotako ne veruje v dovršeno in srečonosno popolnost nove družbe, kajti človekova negotovost bo vedno obstajala in oplajala človeka. Naravna oblika družabne negotovosti mu je uboštvo. Ubog človek je pozitiven človek, uboštvo je somerno njegovi usodni odvisnosti. Še več. »Obstaja neskončno globoka sorodnost med krščanstvom in uboštvom.« Uboštvo je edin način pravega tuzemskega življenja, v ubogem položaju je človek najsrečneje zvezan z vesoljem. To je zdrava družabna sredina, niti revščina niti bogastvo ne razvijata človeka, vir modrosti in kreposti je in ostane uboštvo, ki pa ga ni razumeti niti najmanj v pesimističnem zmislu. Péguy je ostal ideji uboštvu zvest z vso usodo, v tej čistosti mu je blizu morda le še Léon Bloy.

Na takem temelju si Péguy zamišlja novo družbo in novi red. Najprej zoperstavlja neomejeni in negotovi vladi posameznikov določen red in uporabljanje osnovnih dobrin. V ta namen je treba dobrine brezpogojno obseči in jih podvreči enotnemu vodstvu, nato pa jim določiti zmisel in jih porazdeliti. V taki osnovno določeni družbi, kjer niso več možna izrabljanja, mora slehernik svobodno razviti svojo usodno edinovrstnost. Snovni enostavnosti naj ustreza duhovna različnost, enovrstnosti mnogovrstnost. Péguy oznanja popolnoma neodvisno izpovedovanje prepričanja, narodnosti in vere v popolnoma določenem gospodarskem redu. Kakor je ves svet gospodarsko povezan v eno samo celoto, tako je na drugi strani odločilna ena sama duhovna svoboda. Péguy ne dopušča posameznim državnim vladam nikake pristojnosti v umetniških, verskih in narodnih zadevah; v duhovno življenje ne sme posegati nobena sila. Državam in predstaviteljem zgolj zunanje sile brani, da bi v svojih šolah nudili kaj

več od prvinskega znanja, ostali pouk je izključna zadeva personalnih naprav. Vobče mu je rešitev človekove osebe prvi in glavni smoter, celo ekonomsko borbo podreja temu duhovnemu smotru, opravičuje jo ne samo kot dobro telesno dejanje, marveč tudi kot nujen pogoj za svobodo duha. Dati ljudem kruha in rešiti jih časnega ter večnega zla mu je določno ista briga.

Zaradi čim večjega učinka je Péguy oznanjal močno in neizprosno organizacijo. Najprej je treba zavarovati telesno življenje samo, kajti mnenja je, da se ljudje tako dolgo ne morejo izdatno udejstvovati, dokler jim življenje ni zavarovano. Družba pa more njihova življenja le takrat zavarovati, ako v ta namen razpolaga z vsemi sredstvi produkcije. Zato se morajo nemudoma socializirati vsa proizvodna sredstva in vsi izdelki. Toda to ni dovolj, družba jih mora porabljeni v čisto dobrobit vseh ljudi, to se pravi, da mora z najmanjšim delom posameznikov doseči maksimum koristnih izdelkov, kajti cilj družbe mora biti harmoničen razvoj človekov, kar se da doseči s čim manjšim, vendar pa obveznim delom in s čim večjo priložnostjo za osebno življenje. Delo Péguy zamišlja kot obvezno, odvezani od njega bodo le otroci, žene, starci, umetniki, znanstveniki, preskrbljeni bodo pa a priori vsi; ljudje bodo torej od dela skoraj bolj duhovno kakor telesno živeli; delo ostane namreč tudi v novi družbi sestaven del človekove usode.

Pot do take popolne družbe, kakor si jo zamišlja Péguy in ki je v njej zasledovati zdrave prvine raznih utopij, pa je dolga in polna neizrečenih težav. Premagati je treba fizično nasilje kapitalizma, razdrobljenost ter osamljenost pravičnih naporov, obenem pa ideološko demagogijo, ki vedno bolj zasega revolucionarna gibanja. Péguy je za solidarnost vseh borcev za pravico in resnico. Socializem mu ni stranka ali nazor, marveč etično revolucionarno razpoloženje borcev za novi red. Péguy je za brezpogojno solidarnost delovnega ljudstva brez temnih agitatorjev in koristolovcev, za takojšnjo in učinkovito reševanje problema. S sveto jezo je nastopil zoper karitativne poskuse, ki hočejo nadomestiti borbo in pravični red. Taka karitativnost mu je izraz bolnega pesimizma, dokaz meščanskega krščanstva, skratka protietično dejanje. Etično presojanje mu je središčno; kakor grmi na tej strani zoper neetično oviranje revolucije, tako na drugi strani z vzvišenim glasom govori zoper revolucionarje, ki z amoralnimi sredstvi pripravljajo prevrat in porajajo novo nepravično družbo. Z vso silo svoje duše je naglaševal: »Revolucija je ali moralna, ali pa je ni.«

IV

Péguyevi naporu v življenjskem ostvarjanju niso bili nikdar brez teženja po obseganju vse resničnosti. V njegovi biti je bilo jedro, ki je trpelo zaradi krnosti in se veselo razvijalo v občutju celotnosti. Njegov genij je živel iz prave usodne širine, kljub vihravemu oseb-

nemu razvoju ni nikdar do kraja zavrgel kako bitno človekovo sestavino. Zato ni bil niti v svojem silovitem življenjskem začetku zanikovalec duha niti v poznejši dobi zametovalec snovnosti. Mistika, ki je transcedentalno poglobljanje zmisla, mu je prvenstveno dala občutje za živo celoto in ga peljala naravnost v notranjo svobodo, v kateri človek doseže najširši svoj obseg in največjo globino svojega zmisla. Njegova mlada pot je bila divja in nemirna, toda v znaku pravice, ki ga je vodila neizprosno tudi do resnice. Duhovna zgodovina genialnih borcev daje v tem oziru redko tako presenetljiv in pretresljiv primer, kakor je Péguyev. Redkokdaj je človek izredne dejavnosti tako neizbežno našel podobo križa kakor on. Njegovo edinovrstnost je mogoče razumeti samo v luči njegovega verskega razvoja.

Prva leta svoje mladosti je živel v strogem katoliškem ozračju svoje družine in srednjeveškega Orléansa, polnem zvonov, romanj, legend in dolgih večernih molitev. V ljudski šoli se je naučil ves katekizem na pamet in ga zadržal vsega v glavi do svoje smrti, saj ga je od vseh krščanskih tekstov najbolj spoštoval. Čim bolj pa je rasel v letih in profani modrosti, tem bolj je svojo vitalno silo vezal z bojnimi parolami predvojnne naprednosti in revolucionarnosti, dokler se ni znašel v protikrščanskem taboru. Zagrabilo ga je predvsem močno spoznanje svetovnega nereda in ga pridružilo socialistični stranki; v njenem materialističnem ozračju je začel razvijati anti-klerikalne misli. V svoji sveti jezi je grehe klerikalne politike in vernega konservativizma pripisoval krščanskemu nazoru in njegovi mistiki. V tisti dobi mu je bil sam Renan prevelik metafizik; neumrljivost duše je imenoval »banalen katekizemski raj« in »celibatno idejo«. Vsaka transcedentna predstava mu je bila igra z nezmisli, edino neumrljivost je videl v neprekinjenosti človeške družbe. Tako je družba postala tudi njegov demon, toda skušnjava razuma je bila zanj premajhna. Péguy se s srcem nikdar ni odločil za pozitivistično vero, na dnu svojega bitja je ohranil podzavestno zvestobo svetim strastem, tako kakor je v svojem študentskem kovčegu vsa svoja marksistična leta skrival rokopis misterija o svoji Ivani iz Orléansa. Svetost in revolucionarnost sta se v njem združili že takrat, ko je citiral na izust Marska in grmel zoper perverzno krščanstvo. V liku Device orleanske je odkril tip heroičnega človeka, ki ga ni nehal ostvarjati in ki se je okrog njega vrtela vsa eksegeza človekovega življenja. Deklica z zasanjanimi očmi, ki je poslušala svoj daimon in se ni bala niti zunanjih težav niti duhovnih avtoritet, marveč bila do smrti zvesta svojemu navdihu, je postala njegov simbol. Péguy je v tem navdihu odkril najdragocenejšo človekovo sposobnost, duhovno strastnost, mistiko usode; s to najrodovitnejšo energijo je vzbudil sebe in začel buditi tudi druge. Doživetje Jeanne d'Arc začenja teženje po veliki in celotni inkarnaciji. Najprej jo vidi v socializmu, potem v posvečeni svetovni utopiji, kjer se problemi že rešujejo s pomočjo metafizike in kjer se spoznanja zbirajo v vseobsegajočo dru-

žabno harmonijo. Še malo in Péguy ni bil več zadovoljen s samim naravnim redom. Tako se je razživel v dejavnomistični strasti, da je hotel krščanstvo prerasti s socializmom, kar prav gotovo ni znak popolnega nasprotja, postavim protiduhovnosti. »Nikdar nisem bil nasprotnik duha,« je pozneje izjavil, in: »Ves čas sem občutil stalen klic od krščanske strani.« In to ne toliko v dogmatskem kolikor v osebno-heroičnem zmislu.

Že takrat, ko je kot socialistični heretik ustanovil svojo revijo, je v njej vabil k besedi kristjane, jude, protestante in ateiste, vso družino svobodnih iskalcev. Smer njegovega borbenega napadanja se je začela počasi spreminjati. Izkušstvo Dreyfusove afere mu je narokovalo dokaz: »Boj ne divja med junakom in svetnikom, marveč je naperjen proti razumnikom, ki zaničujejo i junaka i svetnika.« Upoštevanje kvalitetnega človekovega sveta ga privede do polnega upoštevanja metafizike in religije. Njegova mistika je vedno bolj podoba in odmev sozvočja med človečnostjo in večnostjo. Problemi življenja mu niso več delni, znanstveni ali praktični ali družabni, kratkomalo tostranski, marveč osebnoduhovni; problemi narave, ki težijo po nadnaravni dopolnitvi. Tiste čase je vneto prebiral Pascala, njegove misli so bile edine somerne tesnobi, ki ga je v intenzivni duhovni in telesni osamelosti začela stiskati. Na eni strani ga je mučila njegova življenjska eksistenca, ki je bila vedno bolj negotova, na drugi strani pa obotavljanje pred krščanstvom, ki ga je privlačevalo s svojo mistiko, odbijalo pa s prakso svojih vernikov. Ko ga v letu 1908, že skoraj na robu propada, obišče njegov prijatelj Joseph Lotte, ga najde v popolni izčrpanosti, ki je bila prej posledica nove jarke luči kakor duhovne oslabljenosti. Péguy mu na koncu pogovora s solzami v očeh izpove: »Nisem ti vsega povedal... Zopet sem našel vero... Jaz sem katolik.« Od tega ljubezenskega trenutka dalje se je začela prava Péguyjeva tragedija, četudi je to čudno slišati; začenja se drama človeške usode, kakor jo kristjani, latinski pa še posebe, redko nudijo.

Ne vemo določno, kdaj je Péguyja prvikrat obiskala notranja razsvetljenost in kdaj je Péguy prvikrat pokleknil — najbrž je bilo z njim kakor s skrivnostnim rokopisom na dnu kovčega — pač pa vemo, da to ni bila konverzija v Pascalovem ali Claudelovem zmislu, ko človeka iznenada zagradi silovita milost in na mah spremeni človekovo smer, niti ni bila konverzija v snobističnem zmislu, kakor se jih mnogo dogaja v novejšem francoskem slovstvu od Verlainea do Cocteauja, marveč počasno in gotovo rastoče spreminjanje v zmislu poglobljanja, torej razvoj, ki ničesar iz preteklosti ni brisal, ampak samo dodajal. Socialistična Jeanne d'Arc ga je peljala naravnost do krščanske Jeanne d'Arc. Zato je mogel odkritosrčno govoriti: »Nisem konvertit, od nekdanj sem že katolik.«

Toda kakor je potreba Péguyjevega verovanja vzniknila iz vsega njegovega rastočega življenja, iz vseh njegovih sestavin, kot odgovor na vprašanja, kakšna mistika je v boju zoper človekovo zlo najmoč-

nejša, tako se je pri tem spreobrnjenju razkril eden od vzrokov njegove prejšnje nevere. Krščanstvo mu prav za prav nikdar ni delalo niti miselnih niti čustvenih težav, tudi je določno razlikoval med vero in klerikalizmom, pač pa ga je vznemirjalo s svojo dogmo o večnem pogubljenju. Pozneje je priznal, da je že v prvi posocialistični dobi mislil na nadnaravno, to je krščansko prenovitev družbe, da pa jo je opustil samo zaradi strašne in neverjetne misli na večno pogubljenje v peklju. Zanj namreč ni bilo mogoče ostvariti popolno občestvo na nazoru, ki svojim pripadnikom ne nudi popolne rešitve. V tem zmislu piše: »Solidaren sem z večno zavrženimi.« »Ne dopuščam, da bi človek mogel biti izključen iz sploh kakega občestva.« Kajti »s tem se ne more strinjati človek, ki ima globok in iskren zmisel za občestvo.« Ta miselni nemir, ki ga je našel sredi krščanskega čustvovanja še po spreobrnitvi, pa ga je zdaj le še bolj privezal na krščanski misterij, saj mu je naravnost in brez sentimentalnosti odprl pogled na človeško resničnost in mu še bolj razvil čut za eshatologijo. Sploh je Péguy, kakor bomo videli, izredno bistro in korajžno videl bistvo krščanstva, ki mu ni le moralni ali estetski ali miselni sistem, marveč človek vobče, njegova prava resničnost in njegova drama, odrešitveni proces, boj med dobrim in zlim. Odtod zanj tudi presenetljive posledice: krščanstvo je videl prvenstveno v življenju, bolj v dejavnosti kakor v miselnosti, kar je v skladu z njegovim stalnim načelom, da občuduje dobrine le po vrednosti njihovih mistik. Krščanstvo je pojmoval preprosto kakor apostol Pavel, videl ga je v veri, upanju in ljubezni.

Zato v krščanstvu ni razlikoval samo med naukom in njegovo ostvaritvijo, ampak med posameznimi zvestimi kristjani in med tako zvano krščansko družbo. Kakor so človeku vsi drugi nazori smešni in literarni, ako enkrat okusi verski nazor, tako je verski nazor nemogoč brez dejavnega izvrševanja, brez izpovedujoče vernosti. Péguy je zavrgel krščansko družbo, predstavljajočo žalostno in neposrečeno zgodovino božjega reda na zemlji in jo napadal ostro kakor prej kot marksist socialistično organizacijo. Očital ji je, da je intelektualiziran, z apologijami zavarovan, miren in na videz urejen tabor, ki pa pod svojo umerjenostjo, preračunanostjo in lenobo nosi duhovno smrt, ker ne živi več iz tveganega, nemirnega in do zadnje muke zvestega utelešenja. Krščanska družba mu je po veliki večini nekrščanska, farizejska konfesija prijetnosti in koristi. Kristjani so pobeljeni grobovi, lažnivci, slabiči, nevredni posnemovalci Kristusovi, njegovi vedni izdajalci. Péguy ni niti disident niti heretik. V krščanskem ozračju razvija svoje stalno človeško spoznanje, da je nerodoviten in nezmiseln slehernik, ki brez ognja in notranje vere izpolnjuje svojo življenjsko formulo. Tako ravnanje je konvencionalno, se pravi: moralno. Toda »nič ni veri bolj nasprotujočega od morale.« »Moralo so iznašli slabotneži, krščansko življenje pa Jezus Kristus.«

Krščansko versko življenje mu je postalo edina realna obsežnost,

njegovo ljubezensko počelo mu je neskončno zmiselnije od vseh laičnih zakonikov in pravil. Postal je vernik silak, človek dejanja in molitve; vsem sodobnikom se je zdelo, da imajo opravka s kristjanom iz prvih stoletij, tako mogočna in enostavna je bila njegova vera. Zato ni čudno, da je Péguy občutil stud nad drobnjakarskim verskim življenjem, kakor ga poznajo vse katoliške dežele, ki trpijo na neznošenem pobožnjaštvu. Péguy je gorel po popolni ljubezenski milostnosti, po predanosti, ki je obenem prevzemanje. »Duš ne smemo reševati, kakor se rešuje zaklad... Treba je reševati tako, kakor se zaklad izgublja. Tako da jo izgubljam.« Ko si je Ernest Psichari v njegovi družbi zaželel bolezn, da bi lahko šel v Lurd iskat ozdravljenja, je s stisnjenimi zobmi odgovoril: »Jaz pa zastoj iščem človeka, ki bi šel v Lurd prosit bolezn.« Zavračal je mistično vernost in oznanjal svetovni nazor, ki hoče razbiti entropičen zakon duhovnih sil in iz zveste, preproste, nemiselné vere ostvariti eksistencialno doživljeno vero. Péguy je dosegel svoj pravi prostor, kozmično zaokroženost svoje usode, njegova mistika se je začela hraniti iz najglobljih vrelcev.

Toda ena stvar je ostala ljudem nerazumljiva: Péguy je v vsem obsegu privzel nauk krščanstva, ni pa nikdar do kraja privzel njegove organizacije. Péguy ni postal pravi član cerkvenega občestva. O tem dejstvu so napisane cele razprave. Prvi vzrok je najbrž videti v že omenjenem ogorčenju nad izgubljanjem krščanske mistike, ker ga je Péguy pripisoval vedno prijetnejši zunanji organizaciji Cerkve. Cerkev — meni — je postala meščanska naprava, razmnožena s pomočjo denarja in drugih koristi. Neki gospe piše: »Vi ste v malem prstu bolj krščanski kakor vsi ti neumneži z vsem svojim aparatom.« Pod »neumneži« misli na duhovnike. Čim vernejši je postajal, tem bolj jih je napadal. Smatral jih je za glavne krivce razkristjanjenja, duhovniki so stopili iz svojega apostolskega, tveganega položaja na ravnino verskih uradnikov in se zbrali v posebno kasto s posebnimi predpraviciami, pa tudi s posebno omejeno psiho. Péguyju duhovnik preveč izživlja svojo cerkvenost, svojo religiozno obrt, preveč izstopa kot nosilec zakramentov, premalo pa kot oznanjevalec ljubezni in človek molitve. Dolgo je iskal svojega duhovnika, pa ga ni našel in je razočaran rekel: »Duhovniki mi ne morejo nič povedati.« Duhovniki so se v njegovih očeh osramotili tudi kot pristaši intelektualizma, kot racionalistični izmirjevalci. To je zameril celo Maritainu: »Pustite me pri miru s svojim svetim Tomažem... Celó njegovo Summo bi dal za eno samo Ave Mario in Salve Regino. Do gotovosti v veri ne pridemo z umovanji... Vaš tomizem je algebra, ki v njej ne najdem ničesar za svojo dušo...« Tudi ni mogel razumeti današnjega samostanskega življenja. »Ne morejo biti kristjani tisti, ki jim je zagotovljen vsakdanji kruh, rentniki, uradniki in samostanci.« »Naš Gospod Jezus Kristus ni bil nikdar v samostanu.« Preko njih je udarjal na lažne kristjane: »Poznam jude, ki imajo neverjetno mnogo milosti, in katolike, ki je sploh nimajo.« Ali, »katoliki so zares neznošni

v svoji mistični vernosti. Zelo se motijo, če mislijo, da so svetniki bili mirni gospodje.« Čeprav je mnogo resnice v vsem tem, pa gredo hude Péguyeve besede o duhovnikih (pa seveda tudi o laikih) na račun génija, ki v svoji gorečnosti in boli nad posvetnjenjem katoliške družbe pretirava do skrajne meje, čeprav čisto gotovo sam ni prezrl zgledeov heroičnega krščanskega življenja duhovnikov, ki jih ravno njegova domovina tako čudovito veliko poraja, saj jih ravno on veliča tako, kot noben drugi.

Morda leži v tem odboju največja skrivnost njegove krščanske drame, namreč njegovega brezakramentalnega življenja. Kajti ko je začel javno izpovedovati krščanski nauk in se priznaval za katolika, ni začel izpolnjevati krščanskih cerkvenih dolžnosti. Péguy se ni niti spovedoval in obhajal, niti ni cerkveno dopolnil svoj zakon, niti ni dal krstiti svojih otrok, četudi jih je izročil Mariji v posebno varstvo in je zaradi tega romal peš iz Pariza v sto osemdeset kilometrov oddaljeni Chartres. Niti na fronti, ko so se na večer pred njegovo zadnjo bitko pred smrtjo spovedali vsi vojaki in častniki njegovega bataljona, Péguy ni stopil pred duhovnika, pač pa je dolge ure sam krasil oltarček Matere božje. Takega ravnanja niso razumeli niti njegovi najbližji prijatelji, Lotte, Massis, Psichari in Maritain. Slednjemu je odgovarjal: »Ne povečavajte mojih skrbi, ki so brezmejne, izprašal sem svojo vest, v vsem vidim strašne preizkušnje, ki pa jih bom z božjo pomočjo premagal.« Gordijskega vozla ni hotel presekat, ampak razvezati, kljub velikemu hrepenenju po zakramentalnem zedinjenju s Kristusom. »Ah, če bi jaz mogel k obhajilu,« je nekoč s solzami v očeh potožil Maritainovi sestri. In Massisju je izpovedal: »Nikdar ne grem k maši, nikdar ne bi mogel biti navzoč pri nji. To bi bilo premočno zame, tega ne bi mogel prenesti, onesvestil bi se. Grem v cerkev, da molim, toda vedno pred mašo, takrat ko se še ni pričela.«

Tudi oziri na ženo, napredno protestantko, so odločevali pri tem. Toda v Péguyu so morali biti še neki zadnji, notranji razlogi, ki so ga vznemirjali. Morda si je ugajal v trpljenju, morda je hotel biti spravna žrtev, morda je premalo zaupal v Boga. Odkar se ni več boril proti Kristusu, se je boril z njim samim. Bila je borba za zadnji doživljaj, za razodetje največje Ljubezni, kajti skozi vsa obotavljanja in dvome se vleče od začetka do konca rdeča nit peklenske zavrženosti in ga moti. Péguy je hrepenel po tistem blaženem zrenju človeške tragike, ki slednji greh spremeni v božjo Dobroto. Zadnja leta je na koncu vseh njegovih del vstajala beseda Upanje. Svoje nemire in trpljenje je polagal v misterije. Vsi se vrstijo okrog zla in njegovega odrešenja. V prvem misteriju o Jeanne d'Arc stoje besede: »Naj ti Gospod reši dušo na vse veke,« v drugem, poznejšem pa: »Rešiti se moramo družno.« Njegova zadnja velika misel je izražena v telesni in duhovni rešitvi vsega človeštva. Občestvo grešnikov naj se zveže z občestvom svetnikov. Communio sanctorum je doživel s solzami v očeh. V njem je zagledal neposreden, takojšen prijem in obseg ce-

lotne resnice. Prava in edino zanimiva zgodovina mu je le delovanje Milosti v času. To potrjuje tudi zadnji akord njegove veličastne borbe. Rekel je: »Vsa duhovna in časovna vprašanja, vsa večna in snovna vprašanja težijo v središče, ki o njem neprestano premišljam in ki je glavni podpornik moje vere. Ta podpornik je Brezmadežno Spočetje.« Šele tu ga je začela navdajati radost, ki je narasla do gromkega obsega in ga vsega zalila. Samota mu ni več mogla do živega. Spoznal je, da je »obup največji greh, ki se je vobče kdaj pokazal na svetu,« in doživel dopolnjenje, ki je trpel zaradi njega vse življenje, on, »krščanski Goethe«, kakor se je imenoval, in ki je o sebi rekel: »Katoliki mi ne zaupajo. Šele takrat mi bodo zaupali, ko bom že mrtev.«

Slovstvo: E. Mounier, M. Péguy, G. Izard: *La pensée de Charles Péguy*, Paris, Plon 1931. — Daniel-Rops: *Péguy*, Paris, Flammarion 1933. — Jean et Jérôme Tharaud: *Notre cher Péguy*, Paris, Plon 1926; — *L'actualité de Charles Péguy*, Les documents de la vie intellectuelle, 20. X. 1929. — Ernst Robert Curtius: *Die literarischen Wegbereiter des neuen Frankreich*, G. Kippenheuer, Potsdam 1918. — René Lalou: *Histoire de la littérature française contemporaine*, Paris, Crès et cie, 1922. — Karl Pflieger: *Péguy, der gute Sünder*, Hochland 1933/34, str. 53—76.

VINKO BELIČIČ

IZ PISMA

Me ne poznaš, ti lepa deklica?
 Glej, tisti sem, ki sem se zmedel in zardel
 pri vsakem srečanju s teboj.
 In mirno gledala si za menoj,
 smehljaj ti je na ustnicah drhtel —
 me ne poznaš, ti lepa deklica?

Ne vem, kako je tam, kjer si ostala.
 So še večeri šumni kot nekoč?
 In ulice še zadehtijo v vonjih logov, njiv?
 In tlak pod okni je še pusto siv?
 Še zmerom na skrivnostna pota vabi noč?
 Si me z očmi že kje iskala?

Jaz tu sem pod neba sinjino.
 Pomlad iz zemlje in vetrov diši,
 omamlja cvetje, sonce me in ne želim
 nikamor več — le včasih predse zastrmim:
 Tako si daleč, daleč ti!
 Pozdravljam te z veselo bolečino...«

FRANCE KUNSTELJ

KO SO MALINE ZORELE

Ze od mladih nog je služil Lovre za hlapca pri gruntarju Mevšku. Samo enkrat je gledal sonce v vsem sijaju, takrat ko je ljubil njo, zaradi katere je moral potlej vse življenje gledati temo.

Same kosti so ga bile. Obraz mu je pokrivala umazanorjava koža, ki se je na nizkem čelu nabrala v dolge gube, kot bi jih za nalašč zarezal; pod njo si lahko dodobra razložil žile, ki so poganjale po telesu sivomodro kri, kolikor je je seveda še bilo. Na eno oko je bil čisto slep, na drugega je le za silo videl. Ob zenicah se mu je izpod trepalnic skoraj zmeraj cedila bledorumena sluz. Majhen je bil, nosil je grbo. Petdeset let je že pretolkel, pa mu jih ne bi prisodil. Svetlo plešo je kazal že nad deset let. Tudi naglušljiv je bil.

Kvartiral je v hlevu. Le ob nedeljah se je smel prikazati v hišo, da se je lahko preoblekel, a koj po maši si ga spet videl v zguljenih delavniških hlačah in modrem predpasniku.

Govoril je malo, prav za prav nič. Tako pritajeno je spuščal besede na jezik, kot bi se bal, da bo za vsako čutil po grbi. Potrpežljiv je bil nadvse. Nikoli mu gospodar ni pokazal vedrega obraza, še jesti mu ni pustil pri družini, dekla mu je nosila hrano v hlev. Živina ga je bila vajena. Nikomur se niso dale krave pomolsti, ne gospodinji ne dekli. Lovre je moral zmeraj sam z golido pod vime, sicer ni bilo mleka pri hiši. Pa saj se je tudi počutil kakor brat med sestrami...

Poleti je vstajal že ob treh in krmil živino. Če je kazalo k lepemu vremenu, se je odpravil v gozd. Zahrepenel je kakor otrok po nečem lepem, po nečem hladnem in mehkem, ki je bilo skrito daleč gori nekje med tihim smrečevjem, kjer ni gledal srepnih obrazov in kjer ni smrdelo po ostru hlevni vlagi. Sam ni vedel, da je njegovo skrito in pohlevno srce tako željno nekega drugega življenja, ki klije tam sredi goščav med zorečimi malinami in ki je vse orošeno s svetlim soncem.

Težak voz se je pomikal po klancu navzgor mimo visoke farne cerkve. Nikogar še ni bilo videti v zgodnjem jutru. Lovre se je pobožno odkril, dolgo pokrižal in se zatopil v misel na Onega, ki je bil skrit onkraj dolgega, sivega zidu in ki ga je tako rad imel. Vsako jutro, ko je šel tod mimo, je pomislil: težka bo pot in dolga, slaboten sem, pa mi boš že pomagal nakladati in vleči po razdrapanih klancih čez dolge in kamenite jaške... Beseda se mu je zateknila v suhem grlu, stisnilo ga je nekaj, sam ni vedel kaj, ko se je spomnil nje: saj nisem... saj nisem bil jaz kriv... Še se je ozrl nazaj proti zvoniku, še je gledal doli v globoko dolino, ki je počasi izginjala, še so se njegove okorne misli podile kakor pregnani golobje okoli cerkve, tako prijetno in čudno dobro mu je šlo nekaj mimo srca...

Živo sonce je splavalo na nebo in obžarilo visoke smreke in hoje, dišeče bukovine in tihe tise, ki so se smejale v svežost prijaznega dneva po mogočnem Ljubljanskem vrhu in ponosnem Raskavcu. Lovre jih ni videl, a čutil in slišal je njih dih in šepet, kot bi mu govorile čisto od blizu: brat, med nas pridi, da se spočiješ! Tudi ni videl one prijazne goščave, ki je visela kakor prilepljena na prostrano pobočje; živordeče je bilo tam, maline, tiste mehkožlahtne maline so tamkaj zorele in se bohotile med bledezelenim listjem. Maline! O, kako jih je hodil brat, ko je bil še mlad! Modro kanglico je napolnil do vrha, potlej pa še tlačil s pestjo, da se je pokazala rdeča tekočina... Prodal jih je in dobro služil... Maline! Zadišalo mu je vabeče, ko se jih je spomnil, in najrajši bi se zapodil v goščavo — pa kako bo nabiral, ko komaj vidi!...

Videl sem ga nekoč.

Ustavil sem se, ko sem zaslišal čudno stokanje, ki se je zgubljal v šumu in hrušču težkih tramov in klad. Dolge koščene roke so se napenjale in upirale v cempin, pihal je kakor zmučena žival.

Vročje je bilo, da je žgalo v hrbet, kot bi stal pred pečjo. Debele kaplje potu so mu lezle po čelu čez obraz in se ustavljale ob straneh na redkih kocinah drobne brade. Zvlekel je iz hlačnega žepa velik rdeč robec in prestregel mokrino, ki mu je silila v slabotne oči, da ga je začelo že hudo peči. Potlej je stopil k bližnji mlakuži, se sklonil nánjnjo kakor otrok k mrtvi materi in začel srebati skozi robec...

Mraz me je stresel, ko sem videl, da je skočilo iz luže nekaj črnega in se pognalo v bližnji grm. Zastudilo se mi je v grlu. Globoko se je oddehnil — napil se je revež — ko se je zravnal in se obližnil okoli ust, kot da bi okusil sladki sadjevec iz gospodarjeve kleti, o katerem je morda tolikokrat sanjal.

Konja sta stala v senci ob košati hoji.

»Ee-e-e!« ju je ustavljal, ko sta se hotela ob gostem leščevju otresti nadležnih muh in brenceljev.

Tiho je bilo vsenaokoli. Enakomerno je šumelo po težki in neznosni vročini in brlelo nad velim drevjem, kot bi živo tlelo. Še ptiču se ni zljubilo odpreti drobnega kljuna in potožiti v nebo, kako da ne pošlje dežja žejni zemlji.

Lovre je naložil in dobro porajkljal.

Sedel je v ostro travo pod košato grmovje in malical. Iz raztrganega sukniča je potegnil dolg, od sonca ožgan škrnicelj. Za dobri dve pesti kuhanega fižola je bilo notri in skorja suhega turščičnega kruha. Za ves dan...

Takrat sem šele razumel, kako je tako shiral.

Lovre je umrl.

Gospodar ga je dobil zvečer gori na izbi. V svitek je bil zvit kakor kokoš, ki je zmrznila. Ko je šel rezat rezanico, ga je stisnilo

pod stroj. Ljudje so govorili, da ga je gospodar — pa bali so se dvomljivih besed, zato so rajši kmalu utihnili.

Čez vela lica se je razlila vijoličastomodra kri, pomešana z belim gnojem. Čuden duh je bil tam okoli trupla.

»Vendar smo se ga enkrat odkrižali!« je siknil gospodar proti ženi, ki je stala vsa zmedena zraven.

Ponoči se je zjasnilo. Luna se je prikazala na nebu in zvezde so ji delale družino.

V sobi je bilo tiho. Samo stara lučarica je ždela na klopi ob peči in čebljala rožni venec za mrtvega, ki je spal sredi hiše med rumenimi lojevimi svečami in zaprašeni belagonijami. Prekvartiral se je iz hleva v hišo na mrtvaški oder.

Mesečina se je bila prikradla izza drevja skozi umazane šipe, se usedla na njegov koščeni obraz in mu dolgo v noč poljubovala vdrte oči, ki so spale pod velimi trepalnicami.

V beli krsti je počivalo Lovretovo telo.

Tisto telo, ki se je nekaterikrat plazilo po tihi gmajni in med kričavim svetom.

Nekoč je romal iz daljnega trga. Nanj je že pozabil! Dolgo, dolgo časa je bilo tega, ko so ga spodili s sodnije. Od tistikrat se mu je zazdelo, da so sodniki veliki, črni in zadirčni ljudje. Samo prikrito sovraštvo jih je. Za otroka je šel moledovat, Mica ga je nagnala. Nič ni opravil, zato ga je tudi ona spodila s sinčkom vred.

Morda se mu je kdaj primuznila zlobna misel: hudič vzemi vse skupaj od sodnika do tiste.. pa še tega pankrta! Morda ga je zgrabilo, da je siknil: zakaj pa ravno jaz, ravno mene mora zadeti ta nadloga. Ona se vlačí z drugim gori na Sušaku, bogata je, jaz pa tak... Morda ga je spreletelo po celem životu in mu nehote in nevede stisnilo trdo pest, vzdignil bi se in udaril, kamor bi pač padlo, najrajši kar v obraz, v tiste črne in sovražne oči in...

Čez štiri dni po Lovretovem pogrebu so žandarji gnali po klancu gospodarja Mevška. Ljudje so stikali glave in si šepetali skoraj na glas: ali nismo dejali, da ga je on! No, zakaj so pa prišli ponj! A, se zve vse, se, če prej ne, pa potlej... Kmalu ga je imela vsa vas v zobeh in marsikaj se je še izvedelo o njegovem gospodarstvu, ki se je tako ponosno smejalo v senci košatih orehov gori nad vasjo.

VINKO ŽITNIK

SREČANJE

Tako si ljubka
ko krotka srna;

korakov tvojih
sled je srebrna.

Nikar pred mano
tak ne trepeči —

ne bom te nagnil,
ti vrč kipeči!

Ne bom te v zanko
srca ulovil:

premlada si še
in še prešibka;

le dlan ti dal bom
in se poslovil. —

Srce ti bodi
še božja zibka!

VINKO ŽITNIK

HREPENENJE

Nocoj ko solza
blešči se luna;

čas mirno čutim
ko dno tolmuna.

Zavesa tème
zemljò zastira;

noben studenec
mi ne izvira.

A dlan neba je
vse bolj brezmejna.

Ah, duša moja
Boga je žejna!

VINKO ŽITNIK

VEČERNI PRIVID

V moji tème bela luč gori.
To luč meni Jezus sam prižgal je!
Plamen njen se kakor prst blešči,
kaže pot mi v onostranske dalje.

Mojih mladih dni noč se dani,
v zbegano samoto Bog mi sije;
nič več me ne žgè kipeča kri,
nič več v žeji se telo ne vije!

Čutim: na stežaj nebeška dver
duši moji je nocoj odprta;
kakor jagnje bel in tih večer
v mesečini, glej, leži sred vrta.

Slutim, gledam, vidim: skoz večer
Jezus stopa k meni v sinji halji;
ko odprta zlata rajska dver
zarja blaženo blešči se v dalji...

MENČE

Po Drejčevem odhodu se je čutila slabšo, kakor da ji je njegova navzočnost dajala moči. Vera v ozdravljenje, ki je bila še malo prej tako trdna, ji je pobledela, vendar je še vedno rahlo zaupala v pomoč. Saj je Drejc še pravkar odšel, a so ji bile minute tako strahotno dolge; zdelo se ji je, da ga ne bo mogla dočakati.

Zaprla je oči, ne da bi spala, ampak da bi tako laže pričakovala. Ko so čez čas zacvrkutala vrata, se je vsa razveselila in odprla veke. Bila je gospodinja, ki je z rokami ob bokih obstala ob postelji.

Menče ji je le težko odgovarjala.

»Če boste le slabi, vas bomo morali spraviti domov.«

»Ne domov,« je bolnica zaprosila skoraj tiho. »Saj nimam nikogar, da bi mi prinesel le kozarec vode.«

»Pa v bolnišnico. Tam boste boljše postreženi.«

Menče se je zgrozila. Njene mirne, tako pokorne oči so uporno zastrmele v gospodinjjo, ki se je malomarno ozrla na polje, na sadovnjak, na katerega je sijalo sonce. Vso jo je prevzel prirojeni, kmečki strah pred bolnišnico. Že beseda sama — kakor da bi imenovali mrtvašnico. Bridkost, proti kateri se je ves čas bojevala, se ji je strnila v bridko kapljo in ji vroča kanila v srce.

»Le v bolnišnico ne,« je zastokala. »Saj to je le slabost, kmalu bom na nogah... Drejc je šel po zdravila...«

Poslednje besede je izgovorila tako tiho, da jih je bilo komaj slišati.

»Kam je šel Drejc?«

»Po zdravila. Po zdravila je šel... Saj se mora vsak čas vrniti.«

Ženska je molče odšla. Bolnici je bilo prvič v življenju tako čudno grenko ob srcu. Nikoli dotlej ni bila v napotje tujim ljudem, vedno si je zaslužila za hrano in ležišče. Po gospodinjinih besedah pa je čutila, da je odveč in da jo mečejo na cesto. Pa je včasih mislila, da je tista hiša, s katero je bila povezana v delu, njen drugi dom... Ostal ji je le Drejc. Njena misel se ga ni še nikoli tako vroče oklepala ko v tistem trenutku.

V rahli mrzlici ji je kakor v blaženih sanjah stopala njegova podoba pred oči. Hkratu je mislila na rodno vas, ki je ležala v gubah banjške planote. Skupina poslopij v tesnem kotu siromašne zemlje. Po vojni so bile hiše na novo sezidane, od daleč so se zdele gosposke, a v resnici je bilo v njih več siromaštva ko kdaj prej. Na Menčinem domu so imeli polno hišo otrok, bratov in sestra. Nekaj jih je pomrlo, starejši brat je prevzel posestvo, drugi brat je šel po svetu, dve sestri sta se omožili. Le Menče, najmlajša, je ostala sama. Saj ni bila grda, le malo šibka za kmečko delo. Fanta, ki je nekaj časa zdihoval za njo, so bili ubili v pretepu. To je bilo že davnaj, njegovega obraza in

imena se je komaj še spominjala. Služila je za deklo. V letih, ko je začela siveti in slabeti, niti za deklo ni več bila. Lovila je dnine. Na domačem podstrešju je imela posteljo, na skupnem ognjišču je smela pristaviti lonec k ognju. Dôma se najrajši ni spominjala. Oče je umrl brez oporoke, med brati in sestrami se je začela tožba za dediščino in svaja. Sodnija je priznala vsakemu svoj delež, ki nikoli ni bil izplačan. Ostala je mrznja, ki jo je najhuje občutila Menče, navezana na posteljo v podstrešju in na prostorček ob ognjišču.

Brat je umrl, tedaj so ji pikre opazke svakinje zagrenile vsako žlico jedi in vsako minuto počitka. Saj skoraj ni smela stopiti v izbo, njen lonček je le redko dobil prostora ob ognju... Ob misli, da bi jo bolno pripeljali v tisto hišo, bi bila najrajši na mestu umrla. Še večja grenkost ji je zalila srce. Tihe žalosti, ki so jo razjedale, je vse življenje sama nosila, nikoli jih ni tožila drugim, razen Drejcu edinemu...

Četudi je zmlada trpela in rila v črno zemljo, so bile njene misli vse otroške in svetle ko poletno jutro. Že davnaj ni več upala, da bi se kdaj omožila, vendar je bilo hrepenenje po fantu prelepo, da bi ga bila opustila. Sončni poletni dan, ko je bila Drejca pobliže spoznala, ji je ko melodija ganljive pesmi ostal v duši. Iz mladosti se ga je le medlo spominjala, bil je v svetu, nato se je nenadoma vrnil s šepavo nogo. Bil je ves resen, zaprt vase, a hkratu bahat in prav tak ji je ugajal. Obstal je pred njo in jo pogledal izpod čela, da ji je vročina šla po telesu. Potem je opazila, da se rad mudi v njeni bližini in se z njo šali po svoje, kakor se ni šalil z nobenim dekletom. Namerilo se je, da jo je našel v solzah in je hotel vedeti, čemu joče. Strašno se je sramovala, vendar ji je dobro delo, da je mogla komu potožiti svoje gorje.

»Da bi mogla kam proč od hiše!« se je zasmejala v solzah.

Drejc se je oziral preko dolgih, belih zidov, ki so oklepali njive in senožeti, obraz se mu je še huje nategnil od resnobe... Hodil je na dnine kot Menče; ker je znal troho vsake obrti, mu vse leto ni zmanjkalo dela. Doma je imel izgovorjeno sobo do smrti, pohišstvo je bilo njegovo.

»Midva bi se vzela,« je rekel in je ni pogledal v oči. Pogled je uprl v konice čevljev in izpljunil.

Menče mu je strmela naravnost v obraz. Bilo ji je, kakor da jo je razburjenje zgrabilo za srce in ga ji trga iz prsi. Na to, kar je rekel Drejc, bi si malo prej še misliti ne bila upala. Saj si tudi pozneje nikoli nista rekla, da se imata rada. Zato ni bilo potreba besed. In se nikoli nista objela. Pogledala sta se v oči in si malce topleje stisnila roko, to je bilo vse.

»Ti bi imel samo križe z menoj,« mu je bila takrat odgovorila.

»Sobo imam,« mu je zaneseno pel glas, »tudi posteljo, le ognjišče je treba postaviti.«

»Nekaj posode imam sama.«

»Denarja nimam. Treba ga je prislužiti za poročno obleko in za ženitovanje.«

Pogledal jo je, ki je vsa srečna, zardela in trepetajoča stala pred njim. Bila sta zmenjena. Odšla sta po klancu, obstala in se ozrla drug po drugem. Drejc je dvignil roko do klobuka. Od tistega dne sta si bila fant in dekle.

Menče prve čase ni dvomila, da se bodo uresničile njune besede. Denar, ki sta ga potrebovala za novo ognjišče in za poroko, se ji je zdel malenkost. Bilo ji je kot mladi zaljubljenki, ki nosi skrivnost in bi jo rada razodela vsemu svetu. Zavedala se je svojih let, bila je prepametna, ni marala, da bi se jima posmehovali, zato je molčala. Drejc v pijanosti ni znal brzdati svojih občutkov, zablebetal se je pri petem kozarcu vina. Menče ljudem ni tajila, a tudi ni hotela priznati. Sramovala se je in zardevala, hkratu ji je bilo dobro, da vedo. Zato ni bila nič huda na Drejca, bila mu je celo hvaležna. Le on je poslej ni več pogledal, kakor da se bolešno sramuje in hoče zabrisati, kar je govoril v pijanosti. Menče je postala zagrenjena, trdó se ji je zavozlalo v prsih. Tiho, kakor da zanjo ni nikogar več na svetu, je hodila svoja pota. Drejc ni prenesel prezira. Počakal jo je na klancu in ji zgradil pot, da ni mogla mimo.

Vprašal jo je, čemu je taka. Saj ona ni nič drugačna, le on se je spremenil. S solzo v očesu mu je to povedala.

»Ne maram, da ob meni brusijo jezike,« je rekel mehko. »Ko bova v oklicih, naj izvedo, prej ne.«

Menče je bila potolažena. In ji je bilo žal, da se je tako držala. Le redko sta govorila o poroki, a velikokrat o denarju, ki ga od nikoder ni hotelo biti. Vsako leto, ko sta odhajala »na deželo«, ona s srpom, a on s koso, sta delala načrte. Če bo dober zaslužek, se bosta v jeseni vzela. Pa nista samo zaradi tega z veseljem odhajala z doma. V mestu se jima ni bilo treba sramovati prijateljstva, ljudje so ga jemali kot nekaj naravnega, brez posmeha.

Drejc se je vračal s košnje redno s praznim žepom, zaslužek je sproti zapil. Zagovarjal se je s slabim zaslužkom, opozarjal na kako malenkost, ki jo je kupil. Zdaj srajco, drugič nov klobuk ali čevlje.

»Morda bo drugo leto bolje,« je govoril.

»Pa drugo leto,« je rekla Menče vdano.

V jeseni sta se leto za letom z istimi občutki vračala domov. Menče s skopim prihrankom v mošnjičku, a Drejc zlovoljen na ves svet in sam nase.

V vas nikoli nista prišla skupaj. Obstala sta pred samotno krčmo; Menče je dala Drejcu nekaj lir, da je počakal ob vinu in se v noči vrnil domov.

»Ti bom že vrnil,« je mrmral malce osramočen.

»Kaj boš tisto! Kar je moje, je tudi tvoje.«

In je res bilo. Zase je le v največji sili in potrebi porabila kako stotinko. V ruti je vedno nosila zavezanega nekaj denarja. Sredi zime, ko je bil zaslužek najredkejši, jo je Drejc večkrat pričakal na samem. V zadregi se je praskal po bradi in se ves srdit oziral po rjavih po-bočjih. Menče je razumela. Odvezala je denar in mu ga je ponudila. Ne, ni hotel vzeti, kaj pa misli, bil je ves hud, a nazadnje mu je denar le ostal na dlani... Do pomladi ji je skopnela poslednja lira.

V svojih najtišjih mislih se Menče že dolgo ni več varala; vedela je, da se z Drejcem nikoli ne bosta vzela. Z leti sta se postarala, oslabela, saj bi se jima ljudje po pravici krohotali. In — saj bi ne zadostovalo, če bi si tudi prihranila zaslužek celega leta. In od česa bi čez zimo živela? Naj ima rajši Drejc nekoliko veselja. Njegove lahkomiselnosti mu niti v mislih ni očitala, ni ga imela za lažnika in zapeljivca... Trezni preudarek je ohranila čisto zase, potisnila ga je v najskrivnejši kotiček duše. Ni si hotela zbloditi sanj, od katerih je živela. Misel, da ima fanta, ki jo je pripravljen vzeti, je tešila njena skrita hrepenenja. Če bi njega, Drejca, ne imela, bi bila zdaj tako sama, sama...

Zdramila se je iz misli in predstav ter vzdihnila. Kopala se je v potu. Hlad je ponehal, sonce je toplo sijalo, od zemlje je žehtela vročina. Zdaj pa zdaj je bilo slišati voz, ki je drdral po kolovozu, razlegnil se je krik otrok, zopet je vse utihnilo. Skozi okno je pri-ltel hrošč in brnel pod stropom. Menče je s trudom prisluhnila v glas zvona, ki je pritrepetal čez polje.

»Še ga ni,« se je vznemirila ob misli na Drejca.

Vstopila je Doroteja in s težkimi, prevelikimi čevlji pridrsala do postelje. Bolnica se ji je z muko nasmehnila, da bi je ne imeli za preveč slabo in je ne odpeljali v bolnišnico.

»Ali boš kaj jedla?«

Odmajala je z glavo.

»Pila?«

Da, pila bo. Bila je žejna, tako hudó žejna. Zdelo se ji je, da je njeno telo velikanska, izsušena goba.

Popila je nekaj požirkov. Čaj ni imel okusa. V vročici, ki jo je vedno huje zagrinjala, bi nobena pijača ne imela več okusa.

»Drejca še ni?« jo je vprašala gospodinja.

»Ne, ni ga še. Saj se tako ne mudi. Morda zdravnika ni dobil doma. Ali pa mora čakati v lekarni...«

Marija, kako jo je mučilo govorjenje! Kakor da bi po strmem hribu nosila težko breme. Poleg tega so se ji trgale misli, da jih je le stežka nizala v smisel.

»Spala bom,« je rekla.

Pa je vedela, da ne bo mogla spati. Morda bo čumela v omotici, a spati ne bo mogla. Hotela je le, da jo puste samo v začudenju, da še ni Drejca... Kaj se mu je pripetilo?

Sonce je palo v zaton, nastal je hlad, naredila se je trda noč. Drejc je še zmeraj sedel v krčmi. Za eno izmed treh miz, pred četrtinko vina, oslonjen na komolce, zastrmel v svoje pijane misli. Le kdaj pa kdaj je dvignil glavo, kakor da se je nenadoma zdramil, in se ozrl po stenah. V pivski sobi, ki je bila obrnjena v ozko ulico, je bil še podnevi tako gost mrak, da je ob ognjišču ves čas gorela umazana žarnica. Za točilno mizo se je leno ko želva premikala debela krčmarica. Bleda natarica z ostrimi ličnicami se je ostudno zibala v bokih, zdaj pa zdaj stopila na prag ter se zdolgočasena razgledala po samotni ulici.

Drejc je bil na slepo srečo stopil skozi tista vrata. V sivem mraku, med tujimi ljudmi mu je bilo, kakor da se je znašel v nekem drugem, tujem svetu, izven sedanjosti in preteklosti, ves pogreznjen v ugodje ob vinu.

Skoraj ves popoldan je presedel sam, le proti večeru, ko se je nehalo delo, so začeli prihajati ljudje. Delavci v zamazanih oblekah, s temnimi obrazi in črnimi rokami. Izpili so svojo četrtinko, nekateri dve, pokadili cigareto, se nekaj časa pogovarjali in odšli. Potepuhi in delomržeži, ki so ves dan postopali v senci hiš na trgu, so zdaj oprezovali za čiki in požirki vina, ti so bili najglasnejši. Prostor je bil navrhan šuma in dima, smradu po potu, blatu in olju. Zasedli so vse mize, da so Drejca potisnili v kot, nekateri so morali stati, ker niso našli prostora.

Drejcu, ki je ljubil veliko prostora, je bilo kakor v kleščah. Pot mu je tekel po čelu in ga srbel po hrbtu; lovil je sapo. Izpod napol ugasle zavesti, ki jo je nalašč mamil, se mu je tedaj oglašala misel, da bi se moral dvigniti in oditi. Toda zdelo se mu je, da nikamor ne more iz tistega kota. In mu je bilo prijetno, da se je lahko oslonil na ta izgovor.

Bil je že toliko pijan, da mu je volja čisto ohromela. Toda zavesti še ni bil izgubil, kdaj pa kdaj se mu je živo oglasila vest, a jo je vselej skušal ukrotiti s kakim izgovorom in jo potisniti v ozadje. Toda poleg pekoče zavesti, da nima dela, je bilo največ to, kar ga je delalo čemernega. Pa če bi si bil hotel v tistem trenutku čisto jasno naslikati, kaj počenja, bi se mu bilo le težko posrečilo. Misli in predstave so se mu trgale ko preperele niti. Napenjal je vse sile, da je z muko zbral v neki smisel vse, kar mu je rojilo po glavi...

Pred pijanimi očmi so se mu prikazovali svetli, pisani krogi, ki so padali od luči, sredi njih je stala Menče. Menče! Nje ni mogel vtopiti v vinu, ampak zdelo se mu je, da je nastajala iz sladkih požirkov in ga vsega napajala z grenkobo. Kamorkoli je pogledal, povsod je visela njena podoba, gledala je še iz steklenice in iz madeža na mizi. In vedno — kako leži v postelji, kakor jo je bil zapustil pred nekaterimi urami. In prav iz njenega bledega obraza in suhljatega telesa so vstajali očitki, ki so mu grenili vino in se mu ko trni zadirali v dušo.

Vzdihnil je glasno, tako globoko, da so se mu dvignila ramena in se je preplašen ozrl okrog sebe.

Pivci, ki so se ga tiščali s komolci, so za trenutek prenehali z govorjenjem in so ga začudeni pogledali.

»Ali smo ga naložili čez mero?« ga je nekdo vprašal furlanski. Zasméjali so se.

Drejc se je zavedel. Od sramovanja in nejevolje ga je mrzel srh spreletel po hrbtu. Čemu se vtikajo vanj? Ali jih on po čem vprašuje? Saj nazadnje besed niti ni razumel in ga tudi nič niso zanimale.

»Niks tajč!« je rekel ostro, izpil ostanek iz četrtinke in naročil novo.

Tedaj se je nalašč ves obrnil vase, kakor da bi hotel po sili pobegniti iz tiste okolice. Kako je zašel tja noter? Še spomini na tisti dan so bili ko ovce, ki so se mu splašile na paši, le z največjo muko jih je zganjal vkup... Da, saj je imel najboljši namen, da prinese zdravila. Toda ko je šepal po poti in venomer odskakoval z desno polovico telesa, ga je nenadoma obšla neznana tegoba. Sam ni vedel, odkod se mu je bilo prikradlo prepričanje, da je Menče izgubljena, da zanjo ni več pomoči. In tedaj je Menče stopila v ozadje, ni se mu več tako smilila ko prej, zasmilil se je sam sebi. Iznenada se je čutil tako strašno osamljenega. Prej, ob pogledu na staro deklè, je bil skoraj pozabil, da nima dela in da se bo vrnil proti navadi zgodaj domov. Brez Menče. Čudili se bodo in ga vpraševali, kaj in kako. Moral jim bo odgovarjati. Misel, ki so jo prej skrivali, jim bo zdaj očita gorela v očeh... Ob teh predstavah se je spotaknil s šepavo nogo, skoraj bi bil padel. Zastokal je... Tegobi se je pridružila jeza, oboje mu je delalo tako pečilo v prsih, tako žejo, da jo je moral zaliti.

V žepu ni imel niti stotinke svojega denarja. Saj ni hotel krasti, še nikoli v svojem življenju ni kradel. Po pravici, četudi ne brez tihega sramovanja, ji bo povedal, da je nekaj malega zapil. Ona mu ne bo nič rekla, niti s pogledom mu ne bo očitala. »Saj si zaslužil,« bo dejala, in vse bo v redu. Da, poznal jo je do dna, tako dobro kakor nobenega drugega človeka. Če se je le spomnil njene dobrote, mu je postalo čudno mehko pri srcu in ga je zaskalelo v očeh... In saj se ne bo veliko zamudil, če za minuto stopi v krčmo. Na dve četrtinki, da si ugasi žejo in zamami največjo grenkost.

Ustavil se je pod prvim izveskom, ki ga je srečal na ulici... Dve četrtinki ga nista utešili. To bi bil lahko vedel. Ko mu je vino toliko stopilo v glavo, da ga je rahlece dvignilo iznad vsega zemskega, je bil ko ponavadi izgubljen. Obsedel je na klopi ko priklenjen, brez volje, brez čuta odgovornosti in treznega razsodka. Grenke očitke, ki so mu le prepočasi tonili v vinu, je zavračal z mislimi, ki so si bile ko dan in noč. Saj za Menče ni več pomoči. Morda pa ni tako zelo slaba. Da bi se opral vsake krivde, se je čimdalje bolj nagibal k pre-

pričanju, da jo je bila obšla le trenutna slabost. Tudi njega je bila nekoč pred leti vrgla vročina, da je bil obležal na poti ko čik. Morda sploh ne bo potrebovala zdravil. Le stroški bi bili zastonj. In če bo še zmeraj slaba... Saj poletni dnevi so dolgi... In je obsedel...

Da bi le ne bilo tiste strahotne tesnobe, ki mu je kljub izgovorom ležala na dnu duše! Znova bi bil zavzdihnil, a se je previdno ozrl okoli sebe... Pri sosednji mizi so govorili slovenski. Hotel je poslušniti, da bi ubežal razmišljanju in očitkom. Toda v splošnem šumu in v pijanosti so mu le posamezne besede razločno prihajale v zavest. Ves popoldan je sedel odmaknjen od preteklosti, a tedaj se mu je začela nenadoma odvijati pred očmi kakor nit z vretena...

Ne, Drejc ni bil tistega kova ko Menče. Ni se vdajal lepim sanjam, a stvarem tudi nikoli ni pogledal prav do dna. On in Menče — niti za trenutek ni pomislil v nemožnost njune poroke. Če bi bil na to le pomislil, bi bilo že v tistem trenutku zanj vse izgubljeno. Ne bi hotel lagati niti sebi niti drugim. Vsa leta mu je bila prijetna misel, da bo imel ženo, četudi se mu je bila kri že umirila in mu je poželenje po ženski s časom ginilo ko voda v pesek. Kdo je kriv, da se jima želja še ni spolnila? Če je kdaj komu lahko očital, je očital le samemu sebi, niti Bogu ne ljudem. Bil je preprost ko drevo na gmajni, žilavega rodu, ki sprejema vse enako, srečo in nesrečo, zato v tem nikoli ni občutil najmanjše krivice. Vsako pomlad je odhajal z doma s trdno vero, da si bo prislužil in prihranil dovolj denarja. V jeseni si v treznih urah ni tajil, da je neuspeha sam kriv, četudi se je izgovarjal s slabim zaslužkom in z malenkostmi, ki si jih je kupil. Saj sebi ni mogel lagati, le proti dekletu se je opravičeval, ker mu je bilo zaradi sramovanja težko priznati resnico. Kakor se mu je z leti odmikala poroka, se mu čista misel na nevesto nikoli ni potuhnila. Vselej, kadar jo je videl pred seboj, mu je bilo sladko v duši. Četudi je bil po naravi trd in redkobeseden in je pred domačimi skrival svojo ljubezen, se je v vinjenosti pred tujci rad raznežil, rasel v zanosu ko kak južnjak, kakor da govori o mladem, rdečeličnem dekletu. Nič ne de, če se je pozneje tega sramoval, kesal se ni nikoli.

V treznosti se je čutil krivega in osramočenega. Kadar se je pogledal prav na dno, kamor je le redko grebel, se je imel celo za izkoriščevalca. Kam so šli njeni lepi denarci! Pred dekletom se je čutil dolžnika. Ta zavest ga je v nekaterih trenutkih mučila in tlačila kot mora. Tisti grenki, težki občutek je kdaj pa kdaj le z njeno pomočjo lahko potlačil vase. Vselej, kadar je v zavesti krivice molče in v zadregi stal pred njo, ga je pogledala tako toplo in odpuščajoče, da mu je zahlipalo v srcu. To ga je vsakikrat še huje priklenilo nanjo. Da bi le ne bilo njegove preklete slabosti, poželenja po pijači, ki mu je tičalo v krvi... Včasih se mu je zdelo, da ji bere rahlo nejevero

v očeh. To ga je sicer bolelo, a ji tega nikoli ni omenil... Morda pa se moti...

Zdrznil se je in dvignil glavo, ki mu je bila zlezla na prsi. Misli so ga bile nekoliko streznile. Poleg tega je bil skoraj pozabil na vino. Skozi odprta vrata je vel nočni hlad in podil dim skozi ozko, zamreženo okno na drugi strani. Pivci so bili že odšli. Kdaj? Le rahlo se je tega spominjal. Pri zadnji mizi je sedela natararica in brez teka večerjala. Njemu nasproti je sedel plavolasec postarnega obraza in žvečil ostanek cigare.

Drejcju je bilo, kakor da se mu je vinjenost razklala, skozi špranjo je pogledal ozek pramen čiste zavesti, le telo je bilo brez moči. Ni se veselil te streznjenosti, prinašala mu je na dan stvari, ki jih je hotel pokopati. To ga je dražilo. Toda vsa nejevolja se mu je obrnila proti plavolascu, ki ga je venomer gledal s svojimi vodenimi očmi in se mu zagonetno smehljal, kakor da se mu roga. Kaj mu hoče? Kateri vrag ga je poklical k njegovi mizi?

Ni mogel prenesti tega pogleda. Zdelo se mu je, da ga nečesa spominja, sam ni vedel česa. Sklenil je, da ga ne bo pogledal, naj oni le boljši vanj do mile volje. Pa se ni mogel premagati, da je znova dvignil pogled. Iste oči, isti nasmeh na koncu ustnic.

Natočil si je vina, a je imelo grenek okus, kakor da mu ga je kdo zastrupil. Z jezo je ostanek v kozarcu zagnal po tleh.

»Škoda za kapljico!« se je oglasil neznanec in se ozrl na mokro liso.

Drejc ga je pogledal. In zdelo se mu je, da ga razume. Kakor da se ga hoče s tem znebiti ali ga osramotiti, je porinil predenj svojo četrtinko.

»Če si žejen, ná, pij!«

Plavolasec si je nalil in pil, nato je dalje žvečil svojo cigaro. Ni ga gledal več tako vsiljivo, tudi izraz na ustnicah se mu je spremenil.

Drejcju se je znova nekaj grenkega dvignilo iz globine duše in mu pekoče stopilo v zavest. Dvakrat zapored si je segel v lase, ki so mu silili na ozko čelo, kakor da jih hoče z občutki vred potlačiti pod klobuk. Toda spovračali so se mu vedno znova kakor obad in ga motili. Da bi mu le vino nenadoma ne bilo tako zelo grenko! Ozrl se je po izbi, kakor da nekaj išče na temnih stenah.

»Koliko je pa zdaj že ura?« je vprašal.

Izvedel je. Bilo je že pozno. Kmalu bodo zaprli krčmo. Zdrznil se je, kakor da ga je zbodlo do srca. Ali mu je res tako naglo prebignil čas? Medtem se je dodobra opil in se zopet malce streznil. Prepozno! In mu je bilo čisto na tihem tudi prav tako, kakor da je s tem razrešen neprijetne dolžnosti. Le vest mu je neprestano brnela ko tenka struna. Ni se dala zamamiti s tako jalovo tolažbo.

Z veliko dlanjo si je potegnil preko obraza, kakor da hoče s tem zatreti vzdih.

»Ali se ti mudi domov?«

»Kaj?« je dvignil obraz v plavolasca, kakor da je bil že pozabil, da mu sedi nasproti in se je šele tedaj zopet spomnil nanj. Čemu ga moti? In mu je bilo hkrati prijetno, ker ga je s svojimi besedami odvrčal od trpkih občutkov. »Meni se nikamor ne mudi,« bi bil rad zaobrnil pogovor v drugo smer, a se mu ni posrečilo. »K zdravniku bi moral.«

Neznanec je bil začuden, nasmeh mu je znova pogledal iz konca ustnic.

»K zdravniku ob tej uri? Ali si bolan?«

In je bilo Drejcu nenadoma celo prijetno, da ima tega človeka za družbo. Nič mu ni bilo žal za vino, tudi je laže prenašal njegov pogled. Najrajši bi vsaj pol duše odkril temu tujcu.

»Ne, nisem bolan,« je kimal v mizo. »Zdrav sem ko riba... Saj me vidiš... Moja... moja — nevesta je bolna...«

V glas je položil toliko bridkosti, da je naredilo vtis na neznanca, ki je pil njegovo vino.

»Hudó?« je vprašal.

»Hudó? Kaj jaz vem!« je Drejc v zadregi srknil zadnjo kapljico iz praznega kozarca in ga je zopet postavil na mizo. »Bo pa rajši le hudó. Še nikoli, kar pomnim, ni bila bolna, ni stokala ne tožila... Ni ena tistih žensk... Zdaj pa nenadoma... stoka in toži... že mora biti hudó... Tako je bleda, da sem se je kar ustrašil... Pa tako suhcene noge ima, da jih je groza pogledati... kakor kak otrok... kakor moja roka v zapestju... Nič ne lažem, videl sem jo, pokazala mi jo je... kakor moja roka v zapestju...«, je zastokal iz sočutja.

Plavolasec se je nasmehnil, Bog ve čemu. Drejc nasmeha ni prezrl, zbedel ga je, da se je razburil.

»Zakaj se smeješ,« je zapičil vanj motne oči.

»Saj se ne smejem,« se je oni zresnil in sukal prazno četrtinko med prsti. »Le tako... Če je res hudó bolna, saj lahko pozvoniš pri zdravniku... Ta ali ona lekarna je tudi ponoči odprta... Kje pa je — tvoja nevesta?«

Drejc je bil medtem že pozabil na razburjenje, vendar mu ni odgovoril na zadnje vprašanje. Neznančeve besede je mozgal v sebi. Ljubše bi mu bilo, ako bi ga oni prepričeval, da je že prepozno za zdravlila. Kdo bo ob tisti pozni uri kolovratil po mestu, iskal zdravnika in pritiskal na zvonce? Saj bi nazadnje še dopovedati ne znal. In kdo ve, če ga držijo noge! Tudi ni vedel, koliko denarja ima še v žepu. Ni se ga upal prešteti. In četudi ga je neprenehoma vznemirjala temna slutnja, si je znova strastno prigovarjal, da vendar ni tako hudó. Menče spi, počitek ji je vrnil sile; še greh bi imel, ako bi jo budil. Od trenutka do trenutka bolj je bil prepričan o tem. Trpko zavest krivde, ki ga je venomer grenila, je bilo treba vtopiti. Hudiča! Dvignil je obraz in z očmi poiskal natakario.

»Liter vina!« je zaklical.

Poizkusil je govoriti vsakdanjosti in se je silil s pijačo. Nenadoma je dvignil pest, kakor da hoče koga udariti, a jo je trdó položil na mizo.

»Grdó sem naredil,« se je obtožil, kakor nikoli v življenju. »Grdó sem naredil,« je bridko ponovil.

»Kaj si naredil?«

»A?« je uprl pogled v neznanca. Besede je bil govoril sam zase, prišle so mu bile iz najskrivnejšega kotička v duši. Niso bile namenjene za tuje uho. »Pij, če hočeš, a pusti me!« je rekel grozeče. »Pij in pusti me! Kdo si ti, a?«

In ni čakal odgovora. Kakor da se je ustrašil svoje odločnosti, se je v naslednjem trenutku ves pogreznil vase. Nekaj zoprnega, težkega mu je z vso silo leglo v dušo. Glava mu je klonila na roké...

Menče je bila ves dan tako sama, sama, sama.

Pa saj si je sprva želela te samote. Ni marala nikogar, ker bi bila rada razmišljala. Če je bil kdo pri nji, jo je begalo. Toda kako težko ji je bilo razmišljati! Ni se mogla rešiti iz začudenja, ki je raslo odnekod in jo vso pokrivalo ko pajčevina. Telo je gorelo, gorelo, kakor da leži na žerjavici, a duh ji je plaval v blodnih sanjah.

Proti večeru se je komaj zavedala, kaj se z njo godi.

Spala je in vendar ni spala. Ne, tisto ni bilo nikako spanje in niti sen. Vse nekaj drugega, nedopovedljivega. Zdelo se je, da lovi vsak najmanjši šum tam zunaj in ji zamolklo bobni v motni zavesti. Čutila je še sončno progo, ki je padala skozi okno in ležala na odeji. Rada bi jo vrgla s sebe, ako bi bilo mogoče. Ni se mogla ganiti.

Da bi se le mogla docela zdramiti! Da bi le mogla misliti! Kar ji je migotalo pred duševnimi očmi, so bile spačene sanjske podobe, napol zastrte in se niso dale zgrabiti. Življenje, Drejc, vse je dobivalo čudno, drugačno obliko. Pretakalo se je mimo nje, izginjalo in se spovračalo. Ni se trudila, da bi lovila te bežne podobe. Saj ji je bilo nazadnje dobro, tako mrzlično dobro. Kakor da leži na vodi, se trese ko šiba, a ob nji venomer plivkajo valovi, ognjeni valovi... valovi...

Opazila je, da sončni pramen ne leži več preko postelje; soba se je pomračila, glasovi tam zunaj so se spremenili. Priroda je zabrenkala večerno melodijo. Skozi okno je zavel hlad. Čutila je, kakor da ji voljna reka teče čez prsi in čez obraz, a jo vendar duši. Da bi se vsaj za trenutek napolnila skeleča praznina v njenih prsih!

S težavo je odprla oči... Mrak. Pred njo, ob postelji je stala senca človeka. Kdo? Doroteja? Gospodinja? Saj ji je bilo vseeno. Neki glas ji je prišel na uho. Besede je komaj razumela, le rahlo so se ji dotikale zavesti. Mehanično je odgovarjala nanje. Ne, ona ne bo jedla. Tudi pila ne bo. Pa je bila tako zelo žejna, da jo je peklo v grlu in se ji je jezik sprijemal na nebó. Da, ona se počuti bolje. O, nji je že čisto dobro. Bala se je, da jo prepeljejo domov ali v bol-

nišnico. Ali da jo bodo nadlegovali z vprašanji zaradi Drejca... Da, ona bo spala. Saj že spi. Ali ne vidijo?

Ni res, ne bo spala. In če bi tudi za nekaj časa začumela, bi to ne bilo nikako spanje. Pričakovala je nečesa...

Sobica je bila nenadoma tako zelo temna in okoli nje vse tiho. In tedaj je iznenada legla na njeno čelo mrzla roka. Prestrašila se je, a se ni mogla ganiti. Doroteja! Mrzla roka se je umaknila, izginila v temo, kakor je bila naglo vstala iz nje. Glasna molitev, ki je kakor oddaljen šum kapljala v njeno zavest. Lajež psa. Zdelo se ji je, da nekdo s šibo nabija po odeji... Tema in tišina...

Začumela je. Kakor da je za nekaj časa umrla. Ni čutila duše ne telesa. Da, gotovo je bila že pozna noč, ko se je zdramila. Po poti, ki je vodila mimo hiše, je pel pijanec, pes se je divje trgal na verigi. Saj se ni zaradi tega zdramila. Bil je strahoten občutek, ki je objel hkratu dušo in telo, da se je pognala kvišku. Kakor da jo je zgrabila smrt in se ji upira z vsemi silami.

Niso je več mučile blodnje, njena zavest je bila za čudo jasna. Kje je? Ah, da, sobica... In tam siva svetloba v oknu. Doroteja s podrhtevajočim, zdravim spanjem. Polagoma ji je prihajalo v zavest vse, kar se ji je zgodilo... In kakor da ji je pri tem zmanjkalo moči, se je zrušila na posteljo. Vsa se je kopala v potu. Imela je občutek, da nikoli več ne bo vstala.

Zaječala je od bolečine... Misel na Drejca, ki ji je dotlej le medlo, neenakomerno mučila zavest, se ji je nenadoma bridko zjasnila. Kako je prej z muko razmišljala! Tedaj se je z vso silo svoje duše čisto zbrala. Da bi le ne bilo več blodenj, ki so jo huje mučile kot telesne slabosti!

In je stal pred njo Drejc, ves upognjen, z dolgimi, trdimi rokami ob telesu. Kod le hodi? Moj Bog, kod se le mudi? Rada, tako rada bi bila živela še nekaj let. Že zaradi lepih sanj, ki jih je tako zvesto gojila. Vse upanje je polagala v zdravila. Saj bi se bil moral Drejc že davnaj, davnaj vrniti. To je dobro vedela. Še ga je bila pripravljena zagovarjati, vendar ji je nekaj težkega leglo v dušo. Sama sebe ni mogla varati.

Morda je stopil v krčmo. Gotovo je stopil v krčmo. Saj nato je bila pomislila takoj spočetka. Poznala je njegove slabosti, poznala tako natančno, kakor da jih nosi na dlani. Saj mu tega ni zamerila. Naj le pije kozarec vina! Kaj ima drugega od življenja? A še je pomislila na sočutje, ki ga je opazila na njegovem obrazu, ko je stal ob nji, ob postelji; ni mogla verjeti, da je res tako pozabil nanjo. Saj je vedela, da kljub navidezni trdoti ni brez srca, toda toliko nežnosti in sočutja mu še nikoli ni pogledalo izpod skorje. V tistem trenutku ga je bila še bolj vzljubila.

Ob tem spominu ni mogla ne hotela verjeti, da je misel nanjo potopil v pijačo. In vendar si ni mogla drugače razlagati, zakaj ga še ni... Prej ji je bilo tako dobro, da ima med vsemi ljudmi vsaj

enega, ki v stiski skrbi zanjo. Tedaj pa se je nenadoma počutila strahotno samo, samo... Žejalo jo je, popravljala si je usta. Rada bi pila... Iz občutka popolne osamljenosti se ji je storilo tako bridko, da jo je zaskelilo še v rokah in nogah.

Zaječala je. Rada bi se bila premaknila, pa se ni mogla... Moj Bog! Vzdihovalo je srce, ne ustnice. Tudi prej ji je kdaj pa kdaj prišlo na misel, da Drejc tega ali onega ne dela prav. Toda vselej se je zdrznila vase, kakor da je naredila greh že z golo mislijo. Hotela si ga je ohraniti čistega, neoporečnega, četudi je po sili sama sebi lagala. Ne, nikoli bi ne bila odprla ust, da bi izrekla le najtišji očitek. Tedaj pa se je v nji prvič dvignilo proti njemu. In se tega občutka ni otepala, ni se ga prestrašila, kakor bi se ga bila drugekrat. Preveč je bila razočarana. Saj je že zdavnaj vedela, da od njene zemske ljubezni ne bo ostalo drugega kot pobožna misel, da se bosta kdaj držeč se za rokó sprehajala po rajju. Ona in Drejc — ženin in nevesta. Toda tedaj — kakor da je naenkrat grdó opljuval njene zemske sanje in onostranost. V tistem trenutku je prvič čutila, da je njeno življenje izgubilo vsak zmisel. O, saj bo umrla, saj bo umrla. To ji je bilo naenkrat čisto jasno. In niti ni bila žalostna zaradi tega. Bolelo jo je razočaranje, osamljenost, ker ni imela nikogar, da bi jo v smrtnem boju nežno držal za roko. Kakšna čista otroška želja! In vendar je v tistem trenutku visela na nji z vso dušo...

Zamežala je, trdó zamežala, kakor da bi s tem hotela omrtvičiti svoje bolečine in občutke. Čemu se tako razburja? Zakaj se križa s takimi mislimi? Saj bo nazadnje le prišel. Kam naj sicer gre? In tedaj mu bo povedala, da ji je bilo bridko, tako zelo bridko. In da ni bilo lepo, da jo je tako pozabil. Ne bo mogla zamolčati, da bi mu ne rekla. Skrušen bo stal pred njo, kakor vselej, kadar se je zavedal kake krivde. »Grdó si naredil,« mu bo rekla. Ne preveč trdo, da ga ne bo ranila, poznala je njegovo občutljivost, a vendar dovolj jasno, da bo razumel. Opravičeval se bo ves v zadregi, si segal z roko v lase in tedaj mu bo vse odpustila. In morda ji bo celo žal, da je spregovorila...

Nasmeh ji je legel na obraz in takoj ugasnil. Nič več ni bila tako huda nanj. Bridkost ji je polagoma kopnela. Čisto rahlece mu bo očitala, če bo sploh mogla govoriti. Usta so se ji preveč sprijemala. Ali bi ji mogle besede skozi grlo ne da bi prej zgorele? Tako zelo se je umirila, da jo je znova prijemala omotica. Ne, tega ni hotela, hotela je ostati budna. Hotela ga je slišati, ko se vrne. Saj je bila že pozna noč, petelini so zapeli.

Z muko je okrenila glavo in posluhnila. Vsako poletje je spal na senu poleg kamrice. Kadarkoli se je zvečer vračal vinjen iz mesta, ga je slišala prihajati po lesenih škripajočih stopnicah. Saj je le redko mogla zaspati, preden se je vrnil. Poizkusil je hoditi tiho, neopazno, a se mu ni posrečilo. Roka mu je drsala ob steni in trdó

zadela ob vrata. Nato je z glasnim vzdihom legel. In nji je bilo dobro, ko ga je imela v bližini...

Prisluškovala je napeto in čutila, kako ji pri tem ginevajo moči. Kakor da se ji je sluh poostril, je ujela vsak šum tam zunaj... V vejah je šumelo, listje se je rahlo drgnilo med seboj. Nekdo je hodil po cesti. Dva — morda fant in dekle... Pes je zaropotal z verigo. Iz daljave se je razlegnil vrisk lokomotive... Nova tišina... Bojevala se je med zavestjo in omotico...

Ali je bila res začumela? Morda jo je bila obšla trenutna slabost. Ko se je nenadoma zdramila, je prestrašena odprla oči, kakor da je nekaj zamudila. Hotela se je dvigniti, sesti, a ni imela moči. Nobene grenke misli na Drejca, niti kapljice očitanja. Kakor da so se ji tesni občutki raztopili in se zlili s temo. Toda vstali so drugi.

Sama ni vedela odkod, morda iz polzavestnih sanj, se je bila vzela neka misel in ji s takim strahom prešinila dušo in telo, da ji je omrtvila bolečino. Drejcu se je nekaj zgodilo! Kako, da prej ni pomislila na to? In niti ni utegnila obžalovati svojih prejšnjih občutkov. Če tudi je pozabil nanjo, denar zapil, bi se bil moral vendar že davnaj vrniti. Pozno je, petelini so že odpeli, krčme so že zaprte. Nikoli ni obležal ob cesti, vsakikrat se je vrnil domov. Vinjen, da se je komaj držal na nogah, a je vendar našel svoje ležišče. Če bi se tudi ne upal stopiti k nji, bi ga slišala iti mimo.

Ni ga bilo! Mesto se ji je zmeraj zdelo polno nevarnosti. Morda je prišel pod kak avto, ki se jih je tako bala. Ali se mu je zgodilo karkoli drugega, česar si niti misliti ne more. Saj ni imela časa ne moči, da bi preudarila vse možnosti. Vse zastrto z meglo, jasna je bila le bojazen, ki se ji je v hipu podvojila, potrojila, postoterila. Gotovo leži okrvavljen kje na cesti. To ni bila materinska skrb, ampak vse nekaj globljega, kakor je bila z vso dušo prepletена in povezana z njim. Zazdelo se ji je, da je vse njeno bistvo eno samo, veliko ječanje. Nič več ni mislila nase. Vso jo je obšla le ena goreča želja in volja, da mu mora pomagati.

Vsa zbegana je zastrmela v sivo okno. Bilo je v tisti temi edino, kamor se je lahko oprl pogled. Ali naj pokliče Dorotejo? Nekaj mora storiti. Toda saj bi je, gluhe, nikoli ne zbudila... Napela je vse moči, se pognala kvišku ko riba iz vode, v naslednjem trenutku je že stala na tleh.

»Drejc!« se ji je hripavo iztrgalo iz izsušenega grla. »Pomagajte! Drejc!«

To je bilo vse, kar je zmogla. Velika, skeleča bolečina se ji je dvignila iz prsi. Bilo ji je, kakor da se ji duša trga od telesa. Čutila je, da izgublja zavest. Toda morala se je, hotela se je vzdržati na nogah. Hlastnila je z rokami, kakor da bi se hotela zgrabiti za steno, a je ni dosegla... Zgrudila se je...

Drejc se je zdramil ob zori. Prebudilo ga je streznjenje in hlad, ki je pred sončnim vzhodom vel čez polje. Le za trenutek je odprl oči, bil je še ves omotičen. Nekam nejevoljen, kakor da ga je nekdo motil v spanju, je zopet zaprl veke. Popravil se je na ležišču.

Kljub zaspanosti in omotici se je narahlo zavedel, da ne leži na senu kakor ponavadi. Odtod tudi hlad in neugodje. Kje je? Znova je odprl oči in pogledal v sivo svetlobo zarje, ki je bolj in bolj bledela. Prostorno zeleno polje z drevjem, zadaj gore. Nad njivami rahla meglica, kakor da komaj vidno izpuhtevajo tla.

V trenutku ga je predramilo, mu pregnalo zaspanost in ostanek pijanosti. Sedel je in si pomel oči, kakor da ne more verjeti. Ne, tu se ni dalo nič izbrisati ali spremeniti. Ležal je sredi njive v rjavem kupu napol suhe mlade detelje. Spoznal je okolico, pot med njivami, redke hiše sredi sadovnjakov, tam zadaj Oslavje v luči prvega dne.

Kako je zašel tja? Z dlanjo si je pogladil obraz, nato je segel s prsti v skuštrane lase. Kje je izgubil klobuk? Zavest, da nima pokrivala, mu je bila strašno neprijetna, večkrat zaporedoma je segel na glavo, kakor da bi upal stvar s tem kaj spremeniti. Ne, klobuka ni hotelo biti. Ozrl se je okoli sebe in ga zagledal daleč tam na njivi.

In kakor da mu je klobuk končno zdramil duha, so mu začele posameznosti prihajati v spomin. Ali ga ni iz gole objesti vrgel od sebe, ko se je vračal iz krčme? Četudi je bil pijan ko mavra, je imel še zmeraj toliko zavesti, da se je sramoval iti domov. In saj mu ni bilo samo zaradi sramovanja... Vsega se ni takoj spominjal, med posameznostmi so zijale široke razpoke. Da, zaspal je bil za mizo, nato so ga postavili na cesto. Nekdo ga je spremljal, ni se mogel otresti. Naglo si je preiskal žepe in se prepričal, da so prazni. Dobro se je spominjal, da mu je bilo ostalo še nekaj drobiža.

Tiho je zaklel in zaškrtal z zobmi... In nato je s sramovanjem pomislil: ali me kdo vidi? Pobral se je naglo na noge, ki so se mu zapletle. Saj ni bil več pijan, o ne, treba se mu je bilo le malce izhoditi. Potegnul si je hlače do pasu in si vlačil bilke iz las, otepel si je obleko. Zazehal je na videz malomarno, kakor da hoče s tem samega sebe prepričati, da se ni nič zgodilo, da je vse v redu. Če bi le mogel prevarati samega sebe! Vsaj samega sebe.

Telo je bilo navrhano neugodja, a duša gnusnega občutka, kakor večkrat, kadar se je streznil. Le da je bil zdaj gnus še postoterjen. Te občutke bi bil najrajši zatrl in potlačil vase. Pa v treznosti mu je bilo to vselej nemogoče. Tisto jutro trikrat nemogoče. Nihče ne ve, kako je človeku, ki se na tihem sam zaničuje.

Zaslišal je korake na poti. Pobral je naglo klobuk in si ga je poveznil na glavo. Že je stal na robu njive.

Mimo je drobnela starka, bržkone se ji je mudilo k zgodnji maši. Pogledala ga je začudena, nato je uprla pogled v tla in hitela po poti. Drejc je gledal za njo. Torej le ni tako zgodaj, kakor si je mislil. Sonce bo kmalu vstalo.

Bil je ko izgubljen sredi polja, za trenutek ni vedel, kam naj se obrne. Najrajši bi se bil izmuznil na cesto in se odzibal v hribe. S praznimi žepi, ubog kakor cerkvena miš. Niti toliko ni imel, da bi lahko še enkrat stopil v krčmo.

Zavzdihnil je. Ozrl se je po hiši, čije siva streha se je dvigala izmed zelenih krošenj. Menče! Tedaj se mu njena podoba ni prikazala zabrisana kot v pijanosti, bila je stokrat živa. Če bi odšel, ne da bi jo vsaj pozdravil, bi storil višek grdobije in izdajstva.

O, da, zaradi nje si je večkrat na tiho očital, a še nikoli tako globoko kot v tistem trenutku. Kar ni mogel prestajati, žgalo ga je ko žerjavica. In se je znova zatekel k samoprevari. Njena bolezen — prazen poplah, zdaj je gotovo že boljša. Danes ta dan bo vstala. In če ne že danes, jutri zagotovo, ko bo on že na cesti... Iz želje, da bi bilo tako, mu je zraslo prepričanje, da ni drugače. Toda na dnu je še vedno strašila plahost in senca tegobe.

Stopil je po poti, ki je vodila v skoraj ravni črti med brajdami in drevjem. Misli so mu mirneje snovale. Kar se dá tiho, bo zlezel na seno, mislili bodo, da se je vrnil že ponoči. Pozno sicer, zato ni maral nikogar buditi. Da bi le misli na Menče ne bilo! Ali ji bo mogel pogledati v oči? Tolikokrat mu je že odpustila, mu bo pa še zdaj, poslednjič. Še po denarju ga ne bo vprašala. »Saj mi je že čisto dobro,« bo dejala. »Škoda bi bilo, če bi bil zavrgel za nepotrebna zdravila.« Svoj dolg ji bo omenil kdaj pozneje, ko mu bo manj grenko. A ona ne bo marala nič slišati.

In se je nasmehnil pri sebi.

Proti hiši je stopal oprezno, da bi ne slišali njegove šepajoče hoje. Saj je še zgodaj in še niso vstali. Pes mu je priteknel naproti in se mu je vzpenjal do pasu. »Proč, mrha!« Tam ob gredah na koncu hiše si je dala opraviti Doroteja. Postal mu je nerodno. Ali je že vstala? Obračala mu je hrbet, da ga ni videla, slišati ga ni mogla... Že je bil na stopnicah...

Vlekel se je mimo vrat kamre, tedaj ga je iznenada nekaj priklenilo na mesto. Nekaj, za kar ni bilo vnanjega vzroka, prišlo je iz njegove notranjosti. Kakor da se mu je podoba, ki si jo je naslikal o Menčinem izboljšanju, v trenutku zrušila. In četudi ji je res bolje, ga je gotovo vso noč pričakovala. Tako mu je blizu... obšlo ga je sočutje kot prejšnji dan... ni mu dalo, da bi se tatinsko izmuznil na senó. In preveč ga je peklo. En sam njen pogled bo zalegel za vse njegove izgovore, potem mu bo laže.

Rahlo je pritisnil na kljuko in tiho odprl v kamrico. Skozi edino okno, ki je bilo na stežaj odprto, je lila jutrnja svetloba. Tedaj se mu sobica niti zdaleč ni zdela tako siromašna kakor drugekrati. Oči so mu prebegnile po vseh kotih in ostrmele. Menčina postelja je bila prazna, pregrnjena. Kje je Menče?

V prvem zavzetju mu je sto misli naglo ko blisk prešinilo možgane. Ali je res ozdravela in vstala? In prav tedaj ga je črna slutnja

s tako silo zgrabila za grlo, da mu je pokopala vsako vedro misel. Upognil se je kot pod bremenom. Če bi ne bil že trezen, bi se bil v tistem trenutku na mah predramil iz pijanosti.

Vrnil se je na mostovž. Naglo, z begajočimi očmi je pregledal vse hkratu — grede, njive, sadovnjak, prostor pred hlevom... Kje je Menče? Še vedno ni izgubil vsega upanja. Ni je bilo. Le Doroteja je še vedno sključena stala pred brajdo. In gospodinja je stopila na hišni prag.

Nič več mu ni prišlo na misel, da bi se skrival. Zagledala ga je in on je uprl v njo svoje oči. Imela je dolg in resen obraz, bolj dolg in resen kot ponavadi. Njene neprespane oči so mu nekaj živó dopovedovale. Tedaj se je okrenila tudi Doroteja. Opazil je njena objokana lica, rdeče obrobljene oči in obraz spačen od tegobe.

Zašibile so se mu noge, nekaj ledenega mu je stopilo v srce in mu ga stisnilo. Saj ni res, saj ne more biti res! Ženski sta molčali, a on ni mogel več strpeti v negotovosti. Odšel je po stopnicah, huje je šepal kot ponavadi. Pognal se je proti hiši.

»Kje je Menče?«

Glas mu je zastajal v grlu.

»Odpeljali so jo.«

Gospodinja je govorila z istim nebrižnim glasom kot vselej, četudi ni kazala ravnodušnega obraza.

»Kam?«

»V bolnišnico. Ponoči je zavpila, da nas je prebudila iz spanja. Našli smo jo na tleh, bruhnila je bila kri. Nič več se ni zavedela.«

Drejc je hlastnil za sapo. Vsaka beseda, kakor da mu nekdo žeblje zabija v lobanjo. Zgrabilo ga je za srce, kakor da mu ga hoče iztrgati. Ni si imel časa očitati ne razmišljati. Bil je ko okamenel od presenečenja.

»Kako je to mogoče!« je zastokal. »Kako je to vendar mogoče? Pa ni umrla?«

»Ko so jo odpeljali, je še živela. Pa dolgo ne bo več... Saj jo greste obiskat, ne? Pridite nam pravit, kako je z njo!?«

»Seveda... seveda...«

Drejc se je le malo zavedel, kaj govori.

»Nekaj zaslužka ima še pri nas. Ali ji ponesete? Počakajte malo!«

Gospodinja se je krenila in odšla v hišo. Drejc je stal na mestu in se je ves plah, izgubljen ozrl, kakor da se ne znajde. Biló mu je, kakor da se je svet v enem hipu ves spremenil in se mu mora znova privaditi. Tako strašno tuje in čudno mu je bilo ob srcu. Od začudenja še prava, globoka žalost ni našla v njem prostora.

Ko je držal denar na dlani, zadnji Menčin zaslužek, ni vedel kam z njim. Nazadnje se je zbral in ga vtaknil v žep.

»Zbogom!« je rekel.

Ves ko omotičen se je opotekal po poti. Bil je že na koncu brajde, ko ga je nenadoma poklicala Doroteja.

»Drejc! Drejc!«

Rad bi bil sam s seboj, a vendar mu je bilo dobro, da ga je klic zdramil iz občutkov. Ozrl se je. Doroteja mu je dajala znamenja, naj jo počaka. Vsa upognjena, v pošvedranih čevljih je drsela proti njemu. Ko ga je dosegla, ga je zgrabila za roko.

»Drejc,« mu je govorila z drhtečim glasom, »kako se mi ona smili! Še bi bila lahko živela. Tako dobra... zmeraj sva si bili prijateljici... Reci ji, če je še živa, da bom molila zanjo. Na Sveti Gori bom molila in za mašo bom dala... Pa ne verjamem, da še živi... Toliko krvi, komaj sem jo izmila... Drejc, kako se mi smili...«

Prenehala je, kakor da ji je vzelo besedo, obraz se ji je spačil, solze so ji tekale po licih. In Drejcu je krčevito stiskala in stresala roko. Kakor da s tem izraža svoje poslednje, neme občutke. Pri tem mu je gledala v usta; prežala je, kaj ji bo, gluhi, povedal.

Drejc je molčal. Ne bi bil mogel govoriti. Šele Doroteja mu je s svojimi besedami in jokom do dna zdramila žalost, ki se je zmerom le počasi porajala v njem. Zatrepetala mu je spodnja čeljust, solze so mu navrele v oči. Zacepetal je z zdravo nogo in se premagal. Hkratu so mu starkine besede prebudile očitiranje. Doroteja je rada živela, objokovala je tuje, prezgodaj ugaslo življenje. Toda na dnu besed je bilo še nekaj drugega, česar ni bilo mogoče prezreti.

Odhajal je po poti. Zanašalo ga je na kraj, kakor da je pijan, mrzel pot mu je stopal na čelo... Saj je že dobra... Posmeh mu je skrivil ustnice. Ves večer se je hoté varal, še tisto jutro, še pred nekaterimi minutami, sedaj mu ni bilo več do tega. V svoji želji je vlekel na desno, a življenje je šlo svojo pot na levo. Z vsakim korakom bolj je bil prepričan, da je on zakrivil njeno smrt. In če bi tudi zdravilo ne bilo pomagalo, bi ji bil moral prinesti vsaj tolažbe. Še po duhovnika ji niso poslali... Samo njega je imela, a on...

Stisnil je zobe in se naredil trdega, da je zaglušil stok, ki mu je silil iz prsi... Saj morda še ni umrla. Zavedela se je iz omedlevice in leži v bolnišnici. Te misli se je oklenil z vso dušo. Ne da bi se hotel s tem še enkrat varati. Toda v tistih trenutkih samoočitiranja je bila to njegova edina, najbolj vroča želja. Nato bi lahko vsaj malo popravil, kar je zagrešil. Četudi ne bo ozdravela, vsaj videla bo, da ni tako slab, zavržen človek in ni tako zelo zapuščena na svetu.

Drejc je le redko molil, kadar je bil zdoma. Včasih iz navade, zaradi družčine, a nikoli iz srčne potrebe. Tedaj se je v dušni stiski spomnil na Boga, kakor morda še nikoli v življenju. Odkril se je in pokrižal. Ne meneč se za ljudi, ki jih je srečaval, je molil očenaš za očenašem. Toda ni prisluškoval besedam, njihov globoki pomen je ostajal nekje v ozadju. Misli so mu venomer obletavale le Menče. Hotel jo je rešiti. A zato, je čutil, niso več zadostovale le človeške moči. Morda je bilo prvič, da čisto nič ni mislil nase, ampak le nanjo, le nanjo... Da bi le živela, da bi ozdravela, potem bo poroka. Denar si bo izposodil, nič več ne bo odlašal. Dovolj dolgo sta čakala...

Šepetajoči glas se mu je čudno odbijal v ušesu. V prsih mu je stokalo kot bolniku.

Izza Panovca je vstalo sonce. Mrč, ki je ležal nad Vipavsko dolino, se je topil v svetlobi...

Drejc se je ustavil pred bolnišnico, ki je stala ob zelenem drevo-redu. Nekoč je že bil v tistem poslopju. Obiskal je tovariša, ki ga je bila ob košnji oplazila strela. Zdaj ga niso spustili skozi vrata. Kdo je? Kaj hoče ob nenavadni uri?

Nestrpen, izbičan od negotovosti bi si bil najrajši izsilil vhod. Pa saj ni znal jezika in jim ni mogel dopovedati, kaj hoče.

»Popoldne je za obiske, stric, popoldne...«

Postal je na ulici in si z dlanjo obrisal lica, kakor da si hoče bridkostni izraz postrgati z obraza.

Mesto se je čimdalje bolj prebujalo. Tramvaji, vozovi, množica ljudi, ki se je praznično oblečena razlivala po ulicah.

Širne ceste, ki so ko žarki tekle na vse strani, a Drejcu se je zdelo, da se nima kam deti. Lahko bi bil stopil v krčmo, a ni hotel porabiti niti stotinke od denarja, ki ga je nosil v žepu. Toda saj tedaj ni čutil niti žeje niti lakote. In niti trudnosti. Hodil je ob hišah, zadeval ob ljudi in se je nazadnje umaknil v javni vrt, kjer je sedel na klopi.

Sključil se je, si prekrižal roke na kolenih in strmel v pesek. Lise svetlobe, ki je padala skozi široke, zelene krošnje kostanjev. Poti so bile pozlačene. Barve pisanih cvetličnih gred so se prijetno ujemale s petjem nedeljskih zvonov od treh cerkva hkratu.

Čas se mu še nikoli ni vlekel tako strašno po polževo. Tiste ure so bile ko neskončna planjava, ki je ni mogoče prehoditi. Predstava, kako Menče leži na belih rjuhah v dolgi vrsti postelj. Misel nanjo mu je bila ko naočniki, skozi katere je opazoval svet okoli sebe. Smeh igrajočih se otrok, zaljubljeni pogledi vojakov in pestunja, curek vode sredi kotanje, zlate ribice, praznično oblečeni ljudje... Čemu vse to?

Tiste ure so ga strahotno izmučile. Samemu sebi se je zdel strašno star, počutil se je bolnega...

Vrata bolnišnice so se slednjič odprla na stežaj. Prihajali so ljudje, svojci bolnikov, se drug za drugim usipali na hodnike, hodili po stopnicah, kakor da so doma, in izginjali v sobane.

Drejc je stal s klobukom v rokah in se ko izgubljen oziral za njimi.

»Bog ve kje bi jo našel,« je enemu izmed njih povedal, koga išče.

»Povprašajte v pisarni,« je oni skomiznil z rameni. »Najbolje je, ako vprašate v pisarni. Oni že vedo.«

Usmiljeni brat v črni halji je sedel za pisalno mizo in nekaj računal. Kaj bi rad? Drejc je povedal Menčino ime. Brat se je ozrl po tovarišu, ki je tipkal neko pismo. Spregovorila sta nekaj nerazumljivih besed. Nato se je zopet okrenil do njega.

»Morta,« je povedal.

Drejč je razumel. Te besede mu ni bilo treba šele razlagati. Zamajal se je ko na pol posekano drevo. Vendar ga ni tako hudo zadelo, kakor bi ga bilo, če bi ne bil pretrpel dolgih ur čakanja in negotovosti, ko so mu vse možnosti trikrat in trikrat živo stopile pred oči. Bog ni uslišal njegove prošnje. To je samo ugotovil, ni obtoževal. Končno mu je bila novica celo v olajšanje, strahotna napetost ga je popustila. Dovršeno je, nič več se ne da spremeniti. Celó očitke je potisnil nekam v ozadje.

Ko pijan je stopal po tlakovanih hodnikih, prisluškoval korakom, ki so grozeče odmevali pod stropom. Delal se je močnega. Od vsega je ostala le tiha, vdana žalost, ki jo je tiščal pod trdo skorjo svoje čudi.

Menče ni bila sama. V vrsti dveh drugih mrličev je ležala čisto v kotu. Mladenič, ki je imel obvezano glavo in brezkrven obraz, je bil ves posut s cveticami. Ob njem sta stala gospod in gospa, oba v črnem; gospa je jokala in se brisala z robcem, gospod je nem od žalosti strmel nekam predse. Drugi mrlič je imel obraz pijanca. V zabuhlih licih mu je tlel nebrižen, skoraj rogajoč se nasmeh, kakor da se norčuje še iz smrti.

Drejcu se je čudno milo storilo ob pogledu na Menčino drobno telo. Bledi obraz z ostrim nosom, sklenjene koščene roke — vse je bilo ko dih, ki ni od tega sveta. Svetloba sveč se je v polmraku igrala na potezah obličja, ki se ni mnogo spremenilo. Drejcu se je zdelo, da ga venomer na skrivaj opazuje izpod rahlo zaprtih trepalnic. Znané dobrotne oči; tudi obraz ni izražal očitjanja, le okamenel strah, ki ga je rahlo zagrinjala smrtna spokojnost. Ob njeni glavi je ležal šopek cvetic.

Kdo jih je daroval? Morda nekdo, ki jih je prinesel mladeniču z obvezano glavo, a se mu je v srcé zasmilila v svoji zapuščenosti. In kakor da je to Drejca spomnilo na neko dolžnost, se je nekam plah, v zadregi ozrl okoli sebe. Toda imel ni ničesar. Ničesar razen misli nanjo in molitve.

Pomočil je palec v kotliček z blagoslovljeno vodo in se pokrižal.

Ni maral misliti na svojo krivdo, vendar se ni mogel povsem otresti očitkov. S kakšno mislijo nanj je umrla? Zdrznil se je. Vprašanje mu je narekovalo samoljubje. Zopet je mislil pred vsem nase. Saj ga zdaj vidi, gotovo ga vidi, kako mu je v duši, in da mu solze tečejo po licih.

Res je jokal. Z dlanjo si je otrl obraz in pozabil na molitev. S poslednjo mislijo, kako ga vidi in dobrotno sodi iz onostranosti, se je potolažil. Pokropil jo je in se pokrižal.

Stopil je na ulico, že se je čutil olajšanega. Ostal mu je le občutek, kakor po grozilih sanjah. Biló mu je, kakor da mu je palo z ramen breme vsake dolžnosti in krivde. Kakor da se je vse zgo-

dilo davnaj, davnaj, nekje v drugem življenju. Mučil ga je le še občutek osamljenosti in osirotelosti.

Ulice so bile ob tisti uri skoraj prazne, sonce je žgalo. Hodil je, poleg njega senca, roko je tiščal na denarju. Bil je strahotno utrujen, izpraznjen, žejen do slabosti. Pogreba ni mogel čakati — kam naj se medtem dene v mestu? Tistega denarja se ne sme dotakniti. Ko se vrne v hribe, bo dal za maše, za prošnje molitve do zadnje stotinke...

Pred krčmo zunaj mesta mu je nenadoma zastala noga. Cesta je bila ko žerjavica, izza zelenih kostanjev se mu je vablivo nasmihal izvesek. Potegnil je denar iz žepa in ga preštel na dlani. Ugasil si bo žejo in še bo ostalo za maše. Če bi ga Menče videla, bi mu sama rekla, naj si poplakne žalost... Da gre dalje, bi njena duša ne našla miru...

Samo od sebe ga je zagnalo proti krčmi. Utrujen, a vendar blažen se je sesedel na klop pod kostanje...

FRANCÈ KOBLAR

PISMA JOSIPA STRITARJA BRATU ANDREJU

Pričujoča, večinoma mladostna pisma Josipa Stritarja sicer ne prinašajo posebnih odkritij, vendar dobro označujejo človeka in čas, zato so vredna, da se ohranijo kot prispevek k Stritarjevi osebnosti, zlasti kot neposredne priče pisateljevih domačih razmer in njegovih prvih pogledov v življenje. Zadnji dve pismi, iz l. 1866. in 1868., pa sta tehtna slovstveno zgodovinska dokumenta, potrdilo in dopolnilo najvažnejših dogodkov v našem slovstvenem razvoju. V vseh pismih, tudi v najstarejših pa govori že tisti osnovni glas, ki je človeku in pisatelju skupen: kramljajoči poročevalec in samozavestni razmišljevalec se oblikuje že tukaj; mnogo širše in globlje kakor v teh mladostnih, zasebnih spisih Stritar tudi kasneje ni gledal življenja. Tudi zmisel za dobrote tega sveta, za to, kar potrebuje v redu in udobnosti človeško telo, čut za lepo zunanost, zlasti za obleko in gospodarsko umerjena treznost se značilno izražajo v vseh teh pismih.

Andrej Stritar¹, ki je bil, kakor bomo videli, svojemu mnogo mlajšemu bratu glavni podpornik, in zdi se, precej strog dobrotnik, ni

¹ Andrej Stritar, najstarejši otrok zakoncev Andreja in Uršule v Podsmreki se je rodil 22. nov. 1823; v letih 1837—45 je dovršil ljubljansko gimnazijo in licej, nato je vstopil v semenišče, pel kot tretjeletnik 5. julija 1848. doma v Laščah novo mašo in od l. 1849. služil kot kaplan v Premu (do 1852), nato v Sori (1862) in v Dobu; ker so mu oči pešale, je že naslednje leto (1863) »valetudinarius« v Skaručini, od 1867 na Kureščku in od 1871 kot vpo-kojen kaplan v komendski župniji; nekaj časa je stanoval v Lahovčah, nato pa se je ustanovil v Mostah pri Komendi; umrl je 17. febr. 1907 (prim. Šema-

ohranil vseh bratovih pisem; ostalo jih je le 11, poleg njih tudi 3 pesniška voščila za god; vrzeli so že v začetku, zlasti v sredi in gotovo tuda na koncu. Ko je Jos. Stritar kot drugošolec 1848/49 prišel v Alojzijevišče, je bil brat Andrej četrtoletnik — presbiter in naslednje leto je odšel za kaplana v Prem, kamor so naslovljena prva pisma. Vseh ne kaže ponatiskovati, ker so nekatera, zlasti prva, bolj značilna za tistega, ki so mu bila namenjena, kakor za tistega, ki jih je pisal. Jože je bratu Andreju poravnaval račune pri krojaču, mu kupoval knjige in lovske potrebščine, dajal vezat »Novice«, mu poročal, kako

tizem lj. škofije od 1848—1908). Nagrobnik v Komendi z njegovo fotografijo nam pravi: »Tukaj počiva Andrej Stritar, zlatomašnik, rojen v Laščah — Podsmreko 22. 9. 1823, umrl v Mostah pri Komendi 17. 2. 1907. // Počivaj sladko, svečenik-trpin / ki nosil križ si v voljo božjo vdan. / Plačilo da zato Ti božji sin / v nebesih pri očetu — večni dan.« — G. Andrej Mejač, zaslužni komendski kronist, ki je naslednja pisma ohranil in izročil, takole podrobneje slika podobo Andreja Stritarja: »Josip Stritar je imel brata Andreja, ki je bil duhovnik. Služboval je v raznih krajih med tem na Kureščku. Kasneje, ko je popolnoma oslepel, naselil se je v Mostah pri Komendi. Kupil je v Mostah, v obližju podružne cerkve sv. Boštjana enonadstropno hišo z domačim vaškim imenom pri Gvajcu (Glajcu) [h. št. 9]. Od todi so ga duhovski tovariši klicali z imenom »Glajc«. Pri hiši je bil tudi hlev in skedenj ter nekaj zemljišč, redil je navadno dve govedi.

Njegove rojstne in smrtne podatke pove spomenik na pokopališču v Komendi. Kot slepec posluževal se je redno sv. maše v čast Matere Božje, katero je služil ob delavnikih v bližnji cerkvi. Ob nedeljah in praznikih je pa hodil v spremstvu svojega ministranta maševati k fari v Komendo. Kljub popolni slepoti je opravljal svoj duhovski posel kot spovednik pri domači fari, mnogokrat pa tudi, za časa župnika Zorca, v Mengišu. V poletnih mesecih je opravljal tudi nedeljsko mašo pri baronu Apfaltererju na gradu Križ. Pokojni Andrej Stritar je bil velik podpornik svojih sorodnikov, zlasti otrok svoje sestre, ki je bila poročena z učiteljem Juvancem. Med temi je eden, pokojni cerkniški dekan Juvanec in še živeči učitelj in skladatelj Juvanec. Pri njem v Mostah so bivale poleg stare postrežnice še tri njegove nečakinje, hčere Juvančeve: Julka, Ivana in Cilka. Da so bile vedno zaposlene, dal jih je da so se izučile za dobre šivilje ter poleg tega skrbele za polje in dom. Ivana se je kasneje poročila s trgovcem Peterlinom v vasi Podboršt ter je bila med več sinovi mati notarja v Dolnji Lendavi Maksa Peterlina. Kar se pa Stritarjevih pisem tiče je stvar tale: Z rajnim g. Andrejem sem se dobro poznal, istotako z njegovimi nečakinjami, s Cilko me je vezala prva nedolžna ljubezen. Enkrat mi pove, da je našla zavoj Jožetovih pisem. Poprosim jo, naj mi jih izroči. Dobil sem jih. Prvi večer po tistem dnevu sem vsa prebral. Dobro sem jih hranil ter po zgledu običajnem, ker me nihče ni terjal zanje, obdržal z namenom, da jih enkrat le na primeren kraj oddam. Našla se je prilika. Ko je konservator g. dr. Stele zbiral gradivo za svoj opis kamniškega okraja, sem mu jih izročil. Če še o pokojnem gosp. Andreju omenim, da je bil blag človek, zelo izobražen, tako da sem se v občevanju z njim mnogo naučil, sem povedal vse! — O bratu Andrejevem pa vem tole: Cilka Juvančeva je bila enkrat na Dunaju; šla je tja v Pasteurjev zavod, ker jo je stekel pes popadel. Pri tej priliki je obiskala strijca Jožeta; rekla je: da je velik čudak, da sin njegov niti slovensko ni razumel (saj je bila Nemka mati njegova). Moščani sosedje so mi pa pravili, da je ob neki priliki (kedaj je bilo, se ne spominjam) [1906], bil Stritar v Ljubljani. En dan ga je peljal župan Hribar s seboj v Cerklje, pa se v Mostah pri bratu ni oglasil. Od nečakinj sem slišal, da je bil Stritar bratu tudi večjo vsoto dolžan. Za vse zadnje povedano ne dajem nobene garancije. Andrej Mejač l. r.«

oskrbujejo doma njegovo perilo, ga naročil (1. febr. 1851) pri L. Jeranu na Mohorjevo družbo, zlasti pa mu pisal o svojih šolskih uspehih in se veselil počitnic pri njem. Pri tem vidimo, da se je v četrti šoli učil francoščine in bral Fénelonovega Telemaha, se ukvarjal z glasbo (1. febr. 1851), naslednje leto je pri prof. Petruzziju obiskoval tečaj za angleščino (16. okt. 1852) i. t. d. Večkrat je pisma pošiljal po voznikih in pôti. Takega pôta, »Čeljskega župana«, imenitno popisuje 1. febr. 1851., kako ga je našel v gostilni pri pečenki in »baštonu« vina, pa se mu je tako mudilo, da ni mogel nič čakati, zato mu Stritar ni ničesar tega izročil, kar mu je bil brat pisal, naj opravi zanj.

Prvo ohranjeno pismo je z dne 1. maja 1850. Še starejše je gotovo voščilo za god »30. listopad«. Smemo ga z gotovostjo postaviti v l. 1849. in je najbrž prva ohranjena Stritarjeva pesem. Značilna je za oba, za pesnika in godovnika.

Strune moje sladko se glasite,
Serčno mu voščilo zapojite,
Zadonite »Slava« »Mu«!
Pobratimu dragimu.

V mladih že, kot svitla zora létih
Ko Slovenija še v sponih kletih
Plakala, zdihvala je,
»Ti« si za nje gorel že.

Dolgo, dolgo »Te« še Bog ohrani
vsega zlega naj »Te« dalej brani
Bod' pozdravljen tisučkrat
To želi

Tvoj serčni brat Jože. —

Drugi dve voščili »Cvetica hvaležnosti in ljubezni o veselim godu mojega brata« in »O Tvojim veselim godu« sta dovolj gladka soneta iz naslednjih let in govorita o hvaležnosti njemu, ki je »sonce ogrevajoče moje« in ki mu srce »dobrot ne bode Tvojih pozabilo«.

Od oktobra 1852. do oktobra 1855., ko je Jože odšel na Dunaj, je v pismih prva večja vrzel, ki jo moramo zares obžalovati, saj so se v tem času v mladeniču godile važne notranje spremembe. Po sedmi šoli je končno zapustil Alojzijevišče in je bil kot osmošolec pravi posrednik med Levstikom in mladino. To leto je izgubil tudi svoje prvo mesto med obdarovanimi, bil je drugi med njimi, mature pa ni napravil z odliko, kakor tudi nobeden njegovih sošolcev »vajecev« ne. (Gl. Jahresbericht lj. gimnazije). Iz dunajskih let so se ohranila važna pisma, vendar presledki po pet oz. tri leta govore očitno, da se je tu mnogo izgubilo, kar bi nam v Stritarjevi priljubljeni širini in njegovi odkritosrčnosti ohranilo važne spomine. Verjetno, da je pozneje, ko je bil Stritar na široko stopil v slovensko literarno življenje in je brat Andrej kmalu popolnoma oslepel, prenehalo tudi njuno dopisovanje.

Od 11 pisem jih objavljam 7; 4 (1. maja 1850; 1. febr. 1851; 13. marca 1852; 16. okt. 1852) sem iz navedenih razlogov opustil, red vsakega pisma pa bom označil v oklepajih.

1. (3)

V Ljubljani pred sv. Jožefom 18. sušca.
[1851]

Predragi brat!

... Doma gre vse po stari navadi, le živeža manj ko druga leta; znabiti ga bode kako malo kupiti treba, znabiti tudi ne. Tkanja imajo oče dovolj. Ženske se zdaj po zimi pečajo s perilom, šivam in vezilam mem drugih domačih opravkov. Marjéta je največ v Laščah pri Nežétovih ter šiva, sicer domá. Kar ženitnino tiče, je to opomniti: Bilo je že vse pripravljeno, ko Brankovski zvejo za neki malin, ki je neki prav dóber. Peljejo se tedaj tjè doli na ogled, pa nič ne opravijo. Ko pridejo nazaj, pa niso hotli k nam iti, in tako je to zastálo; pa ni še zamujéno. Živine imajo čvetero 1 kravo, 2 junca (po dve leti) in 1 enoletniga; k temu mislijo še para kupiti. Eno kravo so prodali »oselnškemu Janezu«, ki se ni ožénil, ne vem, kaj misli. Novice so žalostne: Gospod Drahsler je umerl po kratki bolézni, pravijo, de so se mu bile pljuča vnele. Malo prej gornja Žinga, ki je neki smerti želéla. Céla naša dolina kaj slabo stoji, podpirajo jo le štirje stebri: Málinski, Bránkovski, Polzévski in tudi se jim sme vverstiti Brinščak. Snég smo imeli domá debel, prav debel (= o pustu). Têti kramarite še zmirej.

V Ljubljani je vse pustó, po stari navadi, pa še zdaj po zimi. Kar mene tiče: opravljen sim še dober, posebno vestij (imam 3), samo suknja je—je—je — kaj bi rekel — — de se mavrica déla! Kaj praviš, — ko bi malo strica vščenil, svetvano mi je saj bilo takó. Opraviti imam strašno veliko — boš vprášal kaj? — V dveh dneh sim moral spisati 64! gerških nalóg (: bolje nadlog) — sim p i s á r dveh časopisov: »Daničice in Slavije«. [Nadalje mu poroča o perilu, ki ga ima brat doma — »skupej 101« —]

Novic in tiste reči nisem dal še nič vezat, bom potlej vse skupej, bom vidil kaj manjka, le úno kmalu pošlji. Kakó se kaj pri Vas imáte, nič ne mara boljše, kot mi — pa kaj se če; samo nekaj nimate — — — popirja; če bi ga jaz kaj več imel bi ga hotel pol pôle poslati, ha! ha! ha! ali znabiti črnica? — peres? Rés težko težko pričakujem kakega listika iz Tvoje predrage róke. Pa saj vem, de mi boš prej prošnjo spolnil, kakor se nádjam. V ti sladki nádi Te pri-serčno pozdravim in sklenem svoje pismice

Tvoj

Jože.

Naslov: Veličastni / gospod Viteslav Stritar, kaplan / v / Premu
zad. posta Bistriška / (Illyr. Feistritz). Pečat: Laibach 21. März.

Stritarjeva domačija je obsegala $\frac{1}{4}$ kmetije; kakor kaže to pismo, je bil oče Andrej tudi tkalec, hčere pa so se zlasti pozimi ukvarjale s šivanjem. Štiri pesnikove sestre so bile: Marija, roj. 12. 7. 1828., poročena 6. 2. 1854 na Brankovem 2 (prim. šegavo pripoved, kako se je ženitnina zavlekla); Marjeta, roj. 29. 4. 1830, poročena 11. 2. 1852. z Janezom Juvancem, učiteljem v Vel. Laščah; Frančiška, roj. 26. 10. 1833., poročena 16. 2. 1857 v Dvorski vasi 20; Ana, roj. 12. 7. 1840., poročena 15. 2. 1860 na rojstnem domu z Matevžem Prijateljem (Te in druge družinske podatke je iz župnijskih matic zbral preč. g. duh. sv. Jakob Ramovš, župnik v Vel. Laščah). — Lastnik znane gostilne Jožef Drachsler je umrl 27. 2. 1851, njegova žena Marija, roj. Šušteršič, »Drakslerica«, znana zlasti izza Levstikovega Junteza, pa 19. 6. 1864. — Teti kramarite: bili sta Elizabeta roj. 18. 11. 1810 in Marija 31. 1. 1804; zadnja je bivala stalno v Ljubljani. Stric je bil Janez Stritar, roj. 1. 8. 1818, ki je 8. 9. 1844 imel novo mašo v Vel. Laščah; ta čas je bil kaplan pri Sv. Jakobu v Ljubljani — Kasneje je umrl kot beneficiat v št. Vidu pri Stični. — Pisar »Daničice« in »Slavije«: »Daničico« je 1848 začel pisati Matej Frelj, 1851 pa je Jos. Marn ustanovil »Slovensko Daničico«, pri kateri so sodelovali J. Rogač, Jos. Žvegelj in Jos. Stritar; ugasnila je 1855 (Jos. Lesar, Zgod. Zbornik str. 579/80).

2. (4)

1. vel. travna 1851.

...»Od doma so prišle Micka, Marjeta in teta, gredo po stari navadi na Šmarno goró. Domá gre vse po starim (ali novim) redu. Po vertu so nacepili drevésec, žlahtnih hrušek i jabolok. Živine imajo petero: 4 junce i kravo; enega junčka so kupili na Brankovini; 20 fl. so plačali, 8 pa ne, ki bi jih zdaj morali, pa jih ni pri rokah, toraj... so poročili, — — če bi Ti kaj pomagati mogel etc. Obdelali so bili, ko sim še jaz domá bil vse; samo za proso ne, z domačo živino naj več. O veliki noči je bilo že vse drevje v vsim svojim cvetnim krasu, tudi bukve so popolnoma zelenile. Take pomladi ni bilo kmalo. Sprečbe svoje Ti pri najbolji volji nemožem poslati. — — —

Praznike sim imel prav prijetne, kolač je bil (čeravno bo treba žita kupovati) velik, prav velik, tudi družiga dovolj. Veliko nedeljo sim bil v farovži pri kosilu i Jakič. Potica je bila taka de ni bilo nič testá, ha! ha! — —

Jakič Anton, Stritarjev rojak in sošolec, poznejši duhovnik, je bil tudi Alojznik. Pismo je značilno za Stritarjevo živo zvezo z domačim življenjem in gospodarstvom.

3. (5)

V Ljubljani 27. junija 851.

Predragi brat.

V večjo tugo u britkejo žalost bi me ne bil mogel pahnuti, kakor si me svojim ojstrim svarjenjem. Gorje mi! Kaj berem? Čigave so te žale besede, razserdenega prijatelja? ne. Besede so môga ljuboga brata, ki ga tako goreče ljubim. — Pa kdo mu je suma vražno seme zasejal u serce, serce ljubijoče!? Zakaj se je njegova sladka govorica spremenila u britko očitanje?!

Res! — žali Bože! — nemorem reči, da sim nedolžen, ne morem reči, da sim ravno u toj reči nedolžen, vendar ne morem zapopasti tvojih besed, — vsaj si zmirom prizadevam to pregreho u sebi zatirati in hvalo Bogú!, ne ravno brez vsega sadú. — Pa proti komu bi se bil vendar takoga skazal, kojega me Ti misliš. — — — ne morem se spomniti. — — Znabiti proti stricu? ne. — proti Direktorju? — Hočevanju? Ne vém. — Pa kaj se spovedujem?! Zakaj Ti nisem nič pisal? — Ni ravno tako dolgo, kar sim Ti bil odpisal, i potlej nobenoga pisma prejel, zraven toga nisim nič važnoga imel. — O binkoštih nisim bil domá. Zakaj? Ko sim bil o veliki noči doma, so rekli: »O binkoštih, mislim(o) te ne bo domú.« Zato tudi nisem bil šel; pa kesal sim se. — Zakaj ne grem nič k stricu? Tudi ni tako dolgo, kar sim bil. Pogosto pa nočem hoditi, ker postava Alojzjevišča je, da morata vselej dva skupej ven iti. To pa veš, da nobeden rad zunaj ne čaka, med tom, ko se midva pogovarjava. Da bi pa iz prevzetnosti ne šel!! Bog me toga varuj, pa sej vendar nimam uzroka prevzeten biti, posebno proti stricu! Koj po prejemi Tvoga pisma sim se vsedel Ti to pisati, toraj nevem, kako bom še Tvoje naloge opravil. God svetoga Alojzija smo veselo i z naj večjo slovesnostjo praznovali, tudi opravljamo »6 wöchentliche Andacht zu Ehren des h. Aloisius«, ktere smo se skoraj vsi vdeleželi. Vsak večer imamo (slov.) litanije u kapeli, kamor toliko ljudi pride, da se vse tare. Zdaj več tako ne hodijo. Hvaliti moram rés sloviti moram vse hvale vredni trud našega g. Direktorja, vsako jutro nam berejo nékaj iz življenja svetog' Alojzija na kancelnu, potem pa kratek premislik branoga. Res jako se trudijo, junačko delajo u vinogradu našega zveličarja, ne morem Ti toga zamolčati, nevidna moč me priganja to razglasiti. Bog mu plati blago prizaděvanje! Govori se pa, da ga bomo konec šolskega léta zgubili. Škoda!

Ne smém Ti tudi prikriti, da se je z mojem življenjem velika sprememba zgodila. Med drugom, sim tudi zgubil isto p r e n a p e t o domoljubje, koje ni ravno hvaliti. Nekaka praznota se je bila čez moje serce razpustila, nisim se kam obrnuti vedel — pa nekaj sim z božjo pomočjo že iz nje izgazil; veliko so k tom pripomogle pridige Direktorja. —

Zastran suknje, prebite! suknje nisim so stricom še nič govoril, nevoljin sim, kadar jo vidim, da sim ž njo tebe razžalil. Pa saj stric so bili vanjo privolili, zato sim jo tudi rekel narediti, ker ni nič drugega pripravnega bilo, ob barvo nič ne gré, kakor si Ti mislil. —

Da bi bil L[evsti]k z prevzetnosti iz Alojzjevišča šel, komaj verjeti morem, saj sta vendar z Direktorjem prijatlja, vidil je, da ni za duhovski stan i tudi Direktor so mi [dejali, da] so mu k tomu svetovali. V šoli mu rés ne gré predobro, pa zopet tako slabo ne. U poeziji pa bo prekosil vse Slovence! Gotovo! Pa kaj to!?

Za šolo imam zdaj strašno veliko opraviti, čez vse reči bomo morali proti koncu leta pisati, tako imenovano »Versetzprüfung« mo-

ramo vsi pismeno napraviti, ustmeno pa le slaběji i dvomljivi. Jutro bomo koj slovensko pa gerško pisali, i potlej vse jedno za drugom, tudi veroznanstvo! take reči so zdaj na svetu! Šolo mislimo končati zadnjim Julijem. Vakanc, mislim, bo letos še 2 mesca, potlej pa le 6 tednov! U tednu mi (četertošolci) skoraj nič ne praznujemo, u sredo i soboto popoldne, ki sicer nimamo šole, hodimo pa u fiziko experimentirat, i tam naj manj 2 uri potratimo. Toliko je s šolo opraviti, da se skoraj človek z nič drugim pečati ne more. Tvoja volja je, da bi se jaz muzike učil. U muzički šoli ni jedno krat nič, sim bil že poskusil, učenik spi, fantje se pa tepejo po šoli, to je zmirom, u Alojzjevišču pa tudi ni takoga, da bi me učil, jedan je sicer, pa ta ima veliko opraviti s petjem, ki drugo i tretjo šolo uči. Rad, prav rad bi se učil, pa o sedanjih okoliščinah se ne dá. Botaniko hodim poslušat še zmirom. Veliko imam opraviti s pisarijo »Slavije«, vsak teden je moram spisati jedno polo, zdaj bosta pa še dve. — se veda zastonj, to ni drugače — ubraniti se je pa tudi ne morem. Neskončnim veseljem me napolni tvoje povabilo na vakance. Pa forman?! Je dober mož. Vèrti se vèrti nemirno časa kolo! o [ko] bi te še pospešiti mogel! Kmalo pride, oh! Kmalo žaljeljeni trenutek, ko — o radost!! Pa še ni dovršen trudapolni tek, še ni dobljena zmaga, še marsikaka sraga znoja mi bode kanula s potnega čela. Le hvala Bogu, da mi ni treba po noči pri luči, kot drugim, oči si priditi, stotero hvalo Bogu. — Preserčno Te pozdravim — ponižno prosim odpuščenja — se Ti priporočim i na svidenje zaostanem

Ob desetih zvečer.

Tvoj

Te goreče ljubeči brat
Josip.

Preseneča nas pismo z ilirskimi genetivi in nekaterimi drugimi hrvatizmi. Brat Andrej je večkrat, kakor kažejo tudi neobjavljena pisma, strogo sodil duha svojega brata, zdi se, da zlasti tedaj, kadar ga je nagovarjal za boljšo obleko, ali pa si jo je sam oskrbel na tuje stroške. — Direktor Alojzjevišča od ustanovitve do 1858 je bil Jan. Zl. Pogačar. — Važna je pripomba o Levstiku, ki potrjuje dosedaj že precej ustaljeno domnevo, da je Levstik prostovoljno, vendar po nasvetu predstojnikov zapustil Alojzjevišče.

4. (8)

Na Dunaji 9. oktobra 1855.

Predragi moj!

Gotovo si že prej kacega pisma od mene pričakoval. Jaz Ti pa nisem zato tako dolgo pisal, ker bi se bil rad prej popolnoma vstanovil in to Tebi natanjko sporočil; česar pa še zdaj popolnoma storiti nisem mogel. Stanovanje sicer že imam, Mahnič mi ga je preskrbel, toda je predrago; plačujemo namreč štirje po 6 fl na mesec; čeravno moram reči, da je tako lepo in pripravno, da si boljega želeti ne morem. 1. je blizo mesta v Predmestji »Landstraß« ali kakor mi Kranjci pravimo v Kostanjevici, 2. je koj v prvem nadstropji, 3. deržijo okna na vert, ne na ulico, kjer je vedno velik ropot vozov

in ljudi, 4. blizo visoke šole, 5. imamo vso postrežbo itd. S konca nisem bil s tém stanovanjem nikakor zadovoljen; zavoljo previsoke céne; potem pa, ko sim vidil, da vsi moji součenci nar manj po 5 fl. plačujejo pa od tacih lukenj, ki so komaj človeškemu stanovanju podobne, sim se malo potolažil, pa vender kakor hitro cenejega dobim, tega popustim; obstoji pa iz dveh sób, ktorih êna je za rés prav lépa. Kar hrano zadene, pa še zdaj prav dobro ne vém, kako in kaj. D zdaj sim si le zmirom prebiral, bil sim skoraj vsaki dan o poldne v drúgi gostivnici; dobival sem župo, meso in kar zraven gré z enim kruhom in s krajcarjem, ki ga moram po gerdi! Dunajski navádi vselej kelnarju dati — za 16, 17, ali 18 krajcarjev; vidil sim pa doslej, da je skorej nar bolji, če po 17 kr. kosim, župe je veliko in je dobra, meso ravno tako. Dobi se neki kosilo tudi za 15 — ja še celo za 12 kr., pa taki, ki so to poskušali, so djáli, da ne velja — kér jedi je veliko manj — pa še ta slabó pripravljena. Asi si s tem zadovoljen — prosim, svetovaj mi, kako se Ti bolje zdi. — Po 17 kr. na dan to znese na mesec 8 fl in pol (ali 9 fl. kjer eni mesci imajo po 31 dni.) Kar zajterk in večerjo zadene, se vé da ne hodim v gostivnico. Zdaj zajterkvamo in večerjamo (3 je od nas) kavo z mlekom in 2 kruhi — kar vsacega 8—10 kr. na dan košta — in s tém se že prebije — zanaprej si vtegnemo morebiti kaj pre narediti, da bomo še ceneje živeli. Če vzamemo to reč na dan po 10 kr. pride na mesec 5 fl. torej stanovanje 6 fl.; kosilo 9 fl, zajterk in večerja 3 fl. Kar znese skupej na mesec — dvajset goldinarjev — Kaj se Ti zdi, ali to ni preveč? Morebiti se sčasoma kaj prekréne. K temu še pride svečava, kurjava, perilo in morebiti še treba kakih bukev — pa še kaka druga potrebica se pridruži. — Instrukcionov doslej še nič nisem dobil, kjer gimnazia se je že prej pričela, prejden sem bil jaz prišel, pa skušal jih bom zmerom dobiti. Za štipendie sim bil šel Drja Zupančiča vprašat, kdaj bodo razpisane, pa je djal, da zdaj še sam ne ve. Če Bog dá, se bo sčasoma kaj spreverglo, da kaj pomoči kjé dobim — jaz bom storil vse, kar bo v moji moči. Stanovanje moje je: Vorstadt Landstraß, Hauptstraße Nr. 337, Stiege Nr. 3. 1 Stock, gleich rechts.

Morebiti bi Ti bilo všeč, od mojega popotovanja kaj malega zvedeti. V pondeljek zvečer $\frac{3}{4}$ na 11. sim jo odrinil iz Ljubljane s štirimi družimi, kterih eden je že na Dunaji bil. Noč je bila precej jasna, tako da so se razni kraji razložili. Brez posebne dogodbe smo prišli v Gradec o 7 in nekaj minut, kjer smo zajterkovali. Mesto, kolikor sim ga vidil mi ni kaj posebnega dopadlo, ali lega in okolica njegova je zares prekrasna posebno proti polnoči. Naprej nas je pot peljala skoz lepo obdelano ravnino, skozi katero se reka Mura vije, in ki jo na obéh stranéh prijazne gore obdajajo. Malo po poldnevu pridemo v »Mürzzuschlag« — prijazno mestice, kjer smo kosili. Od tod, kakor Ti je znano, gré pot čez Semering. Tukaj so drugi hlapon (Hochalpe) vpregli, ki je veliko širji in močnejši od družih. Sperviga ne gre ravno

preveč k rebru — pozneje malo bolj. Čez kake pol ure (sevéda gre bolj počasi pridemo do perviga predóra (tunela) ki je kak $\frac{1}{4}$ ure dobre poti dolg. Od tód pridemo do prelepiga viadukta, kterih je vseh kacih osem — vsih predorov na Semeringu pa je trinajst, do Semeringa še pred Gracom 3—4. Pót čez Semering torej je tako speljana, da gré en čas, kjer ni preveč k rebru, kokor po navadi; kadar pa visoka gora pride, je prederta, ker bi sicer prekrebru bilo; kjér je pa kák prepad je narejen viadukt čez v podobi navadnega mostú. To je res prekrásno delo! Ko se na uno stran Semeringa pride, se že zagleda Spodnje Austrijansko — velika ravnina — dokler oči sežejo. Dunaj se dolgo ne zagleda, akoravno na ravnin leži. Še le dve postaji pred se zagleda Sv. Štefana turn, drugega pa nič. Še le ko smo se ustavili na kolodvoru, smo celo mesto pred sabo razgernjeno videli — kamor oko seže nič, kakor polh hiše! K sreči me je Mahnič na kolodvoru čakal in me potem na stanovanje peljal. Kaj malega od mesta. Dunajsko mesto samo nasebi ni veliko veči od Ljubljane, šteje morebiti kacih 1200 hiš. Krog in krog mesta je pa zid (Bastei) po kateri se lahko gré; skozi ta zid pelje v predmestja, ki krog in krog mesta ležé (34 jih je) 14 manjših ali večih vrát — nar lepši »Burgthor«. Od bastije pa ne pridejo še precej predmestja, ampak krog in krog tako imenovani »glacis« to ni drugega kakor ene $\frac{1}{8}$ ure širok prostor, ki je z drevesi obsejan — skoraj kakor Ljubljanski Sternalee. Precej mésta sim že obhodil. Vidil sim St. Stef. Thurn in cerkev — za res veličastno — pa ne ravno preveliko. Če Ti bo všeč, prihodnjič kaj več od tega, prostora mi primanjkuje. Zdaj bi Ti pa rad svojo rajtengo položil, česar pa žalibog natanjko storiti ne morem, ker sim si bil pozabil koj od konca vse zaznamovati — prihodnji mesec bom vse na tanko storil. Malo po verh: vožnja 11 fl, od kofra 2 fl 8 kr (!). Po poti naj bo 1 fl., fiakarju ki je mene in kofer peljal 50 kr (tarifa) — za stanovanje 6 fl, za hrano 8 dni naj bo 4 fl, Immatriculations-taxe 2 fl, Stempel 15 kr. To znese 27 fl 13 kr. Se vé da bi bilo še precej manjših stroškov rajtati, pa se jih dobro ne spomnim tako post[avim] Popir, tinta, peresa, ki sem jih kupil, potem nekaj rubrik ki jih moram kupiti, post[avim] Nationale po kr., Öff[entliche] Vorles[ungen] 6 kr. in 1 Index horum 6 kr itd. — Naj bo vse skupej 28 fl. tako ostane od 36 fl še 8 fl. Kje so pa ti? Zdaj pride še le pravo — pa zamolčati Ti tega nemorem in nesmem. Prosim Te predragi moj ne razserdi se — prosim Te lepó. Jaz sim mislil že enkrat na strica se obrniti zavaljo tega, pa sim si premislil — raji se Tebi izročim in Ti odkritoserčno povem svojo nadlogo. Imel sim namreč pri Betgetu še 9 fl 48 kr. dolgá, ker sim si bil letno obleko: suktnjo, hlače in vestjo pripravil — drugo sim bil plačal, 9 fl 48 kr še dolžan ostal. Tega Ti povedati nisem hotel, ker Te nisem hotel razžaliti. Upal sim, da bom sam Ti kako zamogel. Nekaj krajcarjev sim bil od doma prinesel, oče so mi bili dali 3 fl, pa jih nisim silil, še prosil ne — rekli so, da bi mi radi več dali pa nimajo — pa Paderca mi je nekaj

šenkala, drugi pa nihče krajcarja ne, ne šomaster, ne stric, ne nihče. Ko sim torej od Tebe v Ljubljano prišel, sim Betgeta plačal — in terdno sklenil — da bom potem prav varoval, da bi mogel z denarjem, ki mi je ostal, izhajati, pa kakor zdaj vidim, ne gré. Torej se obrnem k Tebi s priserčno prošnjo, pošlji mi, če je mogoče 80 fl in pomagano mi je. Zapravil g o t o v o nisem, kakor sam lahko previdiš, čeravno skonca nisem mogel tako redovno živeti, kakor Sever, in vendar kak krajcar po nepotrebnim šel. V oštariji sim bil 3 krat (razun kosila) pa še takrat samó zató ker me je eden obiskat prišel — se ve da nisem več zapravil kakor 1 groš — za en pfiff, ½ maselca vina (tako na Dunaji pijančevamo) za naprej še tega ne, in 2—3 krat v kavarni. Samo to slabost imam, da se sadja odvaditi ne morem, posebno, ker je tukaj prav dobro, in tudi precej cenó. Ko se enkrat šole začnó, bom tudi na to pozabil. Šolo začnemo jutri 10 tiga. Jaz sim vzel latinsko in greško skupaj 18 ur, in pa zraven bom še hodil morebit 3 laške ure poslušat. Moj red bo ta: zjutraj ob 9 v kolegij do 12, potem kosit (blizu zraven) nató v biblioteko do 3 — zadnjič do 4 v kolegij včasih do petih. Potlej domu itd. Cigar nič ne kadim. Zdrav sim, hvala Bogu — zmirom dobre volje, prav zadovoljen z vsim, čeravno nič posebnega nimam, de le skozi ripsam. Zdaj moram vendar enkrat končati. Prosim, če še kaj zvedeti želiš, le opomni me. Zdaj mi vse v glavo ne pade. Iz serca Te lepo za vse zahvalim, na novo prosim, lepo pozdravim in poljubim. Zbogom — Jože.

Ko se je Stritar jeseni 1855. odpravljal na Dunaj, mu je neposredno pred tem (11. 9.) umrla mati Uršula, katere tudi v tem pismu ne omenja, čeprav govori, kako je odhajal od doma. Podrobni popis vožnje od Ljubljane do Dunaja je značilen za tedanjega dijaka, ki je dobival prve vtise o tujem svetu; v pismu se družita potopisec in natančni računar z bratovo podporo. — Mahnič Lovre, doma z Unca, poznejši profesor v Splitu, po študijah eno leto pred Stritarjem, nesrečni junak v Avg. Šenoe noveli »Prijan Lovro«, bil je tudi gojenec Alojzijevišča, odtod najbrž Šenoin motiv, da je bil Mahnič poprej bogoslovec. (Prim. SBL, II, 12, in Tomo Matić: Zadnji dani L. Mahnića, Gradja za povjest hrv. književnosti, knjiga IV.) — B e t g e je bil ljubljanski krojač, pri katerem je brat Andrej že spočetka imel tekoč račun.

5. (9)

Dragi moj!

Čez dolgo časa Ti zopet enkrat iz Dunaja pišem. Moje reči stojé dobro. Bonic me je posebno prijazno sprejel, in mi obljubil de bo vse storil, karkoli bo v njegovi moči. Zraven mi je pa še to povedal, da nobeden mojih kollégov ni eksamena naredil, (tudi Mahnič ne). Valjavec, (Kračmanov) ki je za spodnjo gimnazijo skušnjo že zdavnej naredil, je bil vlani na Dunaj prišel še za zgornjo gimnazijo jo delat, kjer je celo leto ostal, pa je tudi ni naredil, iz tega previdiš, da je resnica, kar sem Ti pravil. In tega vsega je bila kriva — vojska! Upal sem, de bom pismene naloge do zdaj že notri dal, pa de jih popolnoma skončal, tega so mi moji nesrečni zobje krivi, ki so mi

že domá tolikanj prizadjali. Danes, ko Ti to pišem, sem čez pet dni prvič spet spod strehe šel, tri dni me je zob bolel, dva dni sem bil pa otekel de nisem ven smel, posebno pa še kjer je bila vseskozi sapa. Eno noč sem celo prečul, pa zmirom merzlo vodo v usta jemal, drugači mi ni bilo prestat, vsled tega me je potlej tudi nehal, samo da sem se bil na enim licu malo preveč zredil. —

Kar pa moj denar tiče, Ti žalibog! nič dobrega reči ne morem. Samo popotovanje (čem reči vožnja) me je koštalo 16 fl. (prej 15 starih, so malo poskočili) od kofra sem plačal 2 fl. Če sem se ravno v drugem klasu peljal, me je mraz precej tresel posebno čez Semering. Škorni, ki so bili že doma stergani, so zdaj popolnoma proč, ker sem perve dni tukaj veliko pota storil.

Zraven tega moram pa še, ko pismene naloge notri položim 10 fl takse plačati. Prosem Te torej, ljubi moj brat! kakor sem Te že tolikokrat prosil, in nikoli ne zastonj — pošlji mi po svoji previdnosti toliko denarja, de mi bo pomagano — več nič rečem — (in pa kmalo!)

Zdaj Te pa prav priserčno pozdravim in ostanem

Tvoj

hvaležni brat

Na Dunaji 2/3 60.

Jože.

(Ob strani) Kako je kaj domá, ali je Ančika ozdravela?

Bonitz Hermann, znani klasični filolog, ki ga Stritar rad omenja, zlasti v znani anekdoti iz l. 1856.; od 1849 je bil redni profesor na Dunaju in tedanji vodja klasičnega seminarja; umrl je 1888 v Berlinu. — Vojska, ki se tu omenja (1859) je slabo vplivala na študij visokošolcev in tudi Stritar je zastal z delom; kakor se zdi, je bil to leto tudi dlje časa doma. — Matija (Kračmanov) Valjavec je opravil izpit iz slov. in lat. jezika 11. okt. 1855; glede grščine pravi v lastnem življenjepisu: Slušal sem seveda tudi Boniza na univerzi, ali čez zahtev nisem nikoli hotel kaj službenega delati in torej tudi ne izpita iz grščine (prim. Knezova knjiž. II, 184/5). — Ančika je najbrže mlajša sestra, ki pa se je prav tisti čas poročila na domu.

6. (10)

Dragi moj!

Zopet moram obširno govoriti o reči, ki mi je njen spomin že žalosten. Pisal sem Ti bil, da sem zopet začel delati skušnje — nisem jih končal — nisem jih mogel končati. Vse tri pismene vprašanja sem bil že do dobrega zdélal, drugega ni bilo tréba, kakor sem ter tje malo popiliti pa prepisati jih — in prepričan sem, da bi bile popolnoma dobre. V tem času je pa začelo z mojimi fanti tako slabo iti, da sem mogel vse svoje delo popolnoma pustiti — in odmerjeni čas je pretek. Pomisli kaj je to, tri fante imeti, pa kake! nobeden ni mogel pri njih dlje časa sterpeti! enega v četerti šoli, enega v tretji, enega v 4. nemškem klasu! zraven pa mi je bilo še učiti dve deklici! in na verh še odraščeno hčer v laščini! Reči smem, da malo-kdo bi bil to reč prestal, in s častjo prestal kakor sem jo jaz. Ne

bom Ti na široko opisoval svojega terpljenja, le ob kratkem Ti povem: sklenil sem, da hočem preterpeti še do te jeseni — potem pa v nobéno hišo več! Za vse zlató, kar ga je na svetu. Letos ste mi bile že ponujane dvé službi, ena k' enemu fantiču, 70 fl na mesec, ena v grofovsko hišo, ki so mi jo nad vse hvalili — enkrat prej že v Bukurešt 100 zlatih gold. na mesec, pa še prej enkrat v Budejovice na Česko v prav prijazno znano familijo, ki je čakala dva mészca, da bi ji odgovoril. Pa veš zakaj se tako tergajo zame? Ne zato ker sem dober učenik, dober odgojitelj, (kar pač reči smem!) le zató — ker znam francozko!! Ali ni to sramóta! Ne znaj francozkega — pa te živa duša ne pogleda. Vse tvoje dobre lastnosti in zmožnosti in skušnje ki si s trudom in terpljenjem si jih pridobil — niso vredne piškavega oréha. Redka sreča me je bila doletéla, da mi je bilo moč nekoliko časa potovati po nemškem, francoskem in po Belgii — bil sem nekaj časa v Parizu — seveda mi je to marsikaj koristilo — posebno pa sem se izuril v francozkem jeziku. — Pa da pridem zopet nazaj! — Mesca oktobra mislim začeti novo življenje! Poskerbel si bom toliko lekcij, da mi bo ravno moč izhajati, in pa délal bom záse. Da mi skušnje ne bodo délale težáv — sem se že dobro prepričal — skoraj ničesar nisem pozabil — znal pa sem precej! — Tisto doktorstvo je prava oslaríja, pa vem, da svet derži nató — in naredil ga bom tudi — ko bi že družega ne bilo zavoljo Tebe! Kakor mornar na viharnem morji hrepeni po varni — mirni luki — tako si želim jaz po tem tihem delavnem življenji — ki se tako dobro prilega vsemu mojemu bitju. Pa eno še smem reči. Če premislim te leta, ki bi jih mogel prav za prav zgubljene imenovati — kaj sem v njih videl in slišal, skusil in se učil, vžil in prestál, bodi si prav ali ne — notel bi jih, ko bi ravno mogoče bilo, zbrisati jih iz svojega življenja — iz svojega spomina! Svet réš tirja — posebno pa pri nas domá — da mora vsak ravno takó — naravnost, negledé na levo, ne na desno hoditi po ravno tisti poti, po kateri jih je hodilo toliko in toliko pred njim in jih bo hodilo za njim. Če le za malo časa zavije v stran, ali pa malo počene — že vzdignejo kamnje nadinj! Pa nikar me krivo ne razumi! To nikakor ne gre in ne more iti nate, zato ker me opominjaš moje dolžnosti. Dobro umém za kaj se bojiš in me opominjaš — v resnici sem Ti hvaležen zató; samo ene reči Te prosim — zadnjič mi praviš, da sem Te morebiti za nos vodil — verjemi mi — kadar Ti kaj pravim, ko bi me poznál, vedel bi, da j a z s e n i k o l i n e l a ž e m. To je morebiti edina lastnost, s katero se zares ponašam — posebno dandanašnji ko je vse povsod polno laži in hinavstva! —

Zdaj pa drugo. O Klasji Ti nisem zadnjič ničesar pisal, ker se je ta reč še le veršila — in nisem še nič prav gotovega Ti vedel praviti. Zató bom pa zdaj o tej reči odkritoserčno govoril!

Začenjam z genezo. Enega dne, ne vem že več prav kdaj, sva šla z Jurčičem na univerzitetu, kjer ga je čakalo pismo. Pismo prebravši ga meni pomoli. Piše mu Wagner (pervič sem takrat slišal tó

ime) iz Ljubljane in mu pravi da misli izdajati slovenske »Klasikarje« (sic!) in vabi in prosi ga, naj prevzame njihovo vredništvo, prosta roka mu bo dána — in tudi o honoraru se bosta lahko pomenila. Zraven mu pa pošilja nemšk prospekt, ki naj ga v slovenščino prestavi itd. Ko ves začuden to čudno pismo preberem, me Jurčič vpraša, kaj mislim o tej reči. — Odgovorim mu, če je ta reč resnična, ne pa kaka pustna šala — naj se je prime z obéma rokama. Zakaj spolnjene so v tém želje ki jih je imel, in jih mora iméti vsak pameten in pošten rodoljub, ki mu je v resnici mar omika našega naroda. J. mi pravi, da ravno takó misli — samó da se sposobnega ne čuti za tako težavno in imenitno početje. Jaz mu prigovarjam, in ga pregovorim; obljubi mi, da bo koj Wagnerju odpisal, da redakcijo prevzame. Poznals sem Jurčiča, in bal sem se, če on te reči ne prevzame, se bo, ali popolnoma razbila, ali pa jo bo kdo v roke dobil, ki ji ni kós — ali bi pa celo na napačno pot zavil. Zató sem mu v resnici prigovarjal. Čez malo časa že pa pride in me nagovarja in naganja — da naj jaz to reč prevzamem —, da je premlad in t. d. — če ne drugače — naj mu vsaj posodim svoje imé — in mu nekoliko z dobrim svetom pomagam — seveda nisem hotel ne mogel tega storiti. Ker mi le ni dal mirú — sem mu dovolil, da naj moje imé zraven svojega postavi, in obljubil sem mu tudi, da bom pisal nekoliko uvodnih člankov — ker si jih on ni upal. Takó je biló. Zakaj sem se pa vdeležil té reči? — Pervič zató, ker sem spoznáł, da ta nova reč je zares vse hvale vredna, in da vsak pošten človek je mora vesel biti, in jo podpirati po svoji moči. Reči smem, da kar sem k pameti prišel (kolikor toliko!) mi je bilo že očito, da po tej poti ne bodo Slovenci nikoli prišli do literature sami sebi slepijo eni iz nevédnosti, eni iz samopridnosti. To je strahóta, kaj se pri nas piše in bere in hvali in slaví — po časnikih in čitavnicah — to so poetje, to je literatura! — Nikar mi ne ugovarjaj: Pa ti bolje delaj! ali pa molči! Odgovarjam Ti: literature nam ni tako potreba — kakor krompirja — brez nje lože živimo, kakor brez močnika. Človek je lahko pošten in srečen na tem in na onem svetu — da si ni nikoli naredil ali pa slišal ali bral poštene pesmi — še če pravilno — ali pa celo nič pisati ne zná — Literatura — poezija — kakor umetnost sploh je luksuz kakor vino, tobak in kvarte — seveda lep luksuz je literatura, ki človeka povzdiguje, tolaži, ki mu je vir nar čistejšega veselja. Zato pa vsak narod, ki se količkaj čuti, začinja, napenja vse svoje dušne moči, da si jo vstvari. Ali — slab krompir moram jesti, če nimam družega — slabega vina mi ni treba piti — živi se tudi ob vodi. Taka je tudi z literaturo — poezijo (sploh tu le govorim bolj o poetični literaturi — če ravno ni v vérzih pisana!)

Slaba poezija — ni poezija!!

Ne zagovarjajmo se torej! Tudi ne čakimo, da bi se zboljšala! Iz slabega vina nikoli ne bo dobrega. Naša poezija, ki jo nar bolj hvallijo, je le — sleparija (akoravno večkrat bona-fide). Kako pa je tó, da narod, ki je tako prebrisan, tako bistre gláve, si ne more napraviti

poštene literature. Tega je kriva pri nas zlasti tista prikazen, ki ji pravijo: klika! Stopi v njih krog! Delaj jim po volji, piši kakor hočeš boš jim velik, slaven pesnik! Kadé se eden družega, takó da se zbog samega dima nič ne vidi! Ljudjé se nič ne učé, nič ne mislijo — zakaj, ni lože reči na svetu kakor verze delati — da se le rima, čeravno malo hripavo — čepravno verz šepa — tu se malo raztegnejo besede tu skerčijo, da se le posili — misli ni nič treba! — Naši poetje ves božji dan družega ne delajo kakor zamišljeni se sprehajajo ob potoku — cvetice tergajo, vence pleto — luno ogovarjajo itd. Tisti pa, ki so malo bolj pametni, se pa loté abstraktnih reči — katerim ni kos poezija. — Vsi pojte rakom žvižgat! Tacih, ki se jim ne morejo očitati te reči, jih je le malo, malo. Adparent rari nantes in gurgite vasto! Pa kam sem zašel. Nazaj! Kdo nam pravi, kaj je dobrega, kaj slabega — zakaj je to dobro, zakaj to slabo — kdo nas uči in nam kaže pravo pot, po kateri naj hodimo? — Kritika! Strašna beseda! Pri nas se je bojé kakor živega ognja. Kritikar je! Kamenjajte ga. Kaj zabavljaš! pravi Krakovčan! Vêjo, zakaj se je bojé; saj je tako lepó, tako prijetno človeku slepiti samega sebe in druge in misliti si: Velik pesnik si! Resnica oči kolje! Kaj nam je treba resnice! Bolj pametni pa pravijo: Prezgodaj je še pri nas za kritiko — premalo imamo še literature! To se mi ravno tako zdi, ko bi kmét, ki je malo všenice pridélal — da bi bila kašta polna, kakor vlani — ne prevéja omlatene všenice — vse skup spravi — zerno in pleve. Lepo potico bi imel o božiči, lep kolač o veliki noči!

»Oplašila bo mlade ljudi — ki se poskušajo! — Nikakor ni res! Seveda mislim si kritiko — zdravo, ne zabavljive. Kdor ima v resnici kaj pravega poetičnega talenta v sebi — nikakor se ne bo dal ostrašiti, le učil se bo (to vem iz lastne skušnje —) kdor pa ne, saj ga ni treba — pa naj se boljega rokodelstva loti. Treba nam je tudi slabih, cenениh čevljarjev, ki cokle delajo in šolne — slabih poetov nihče ne potrebuje!

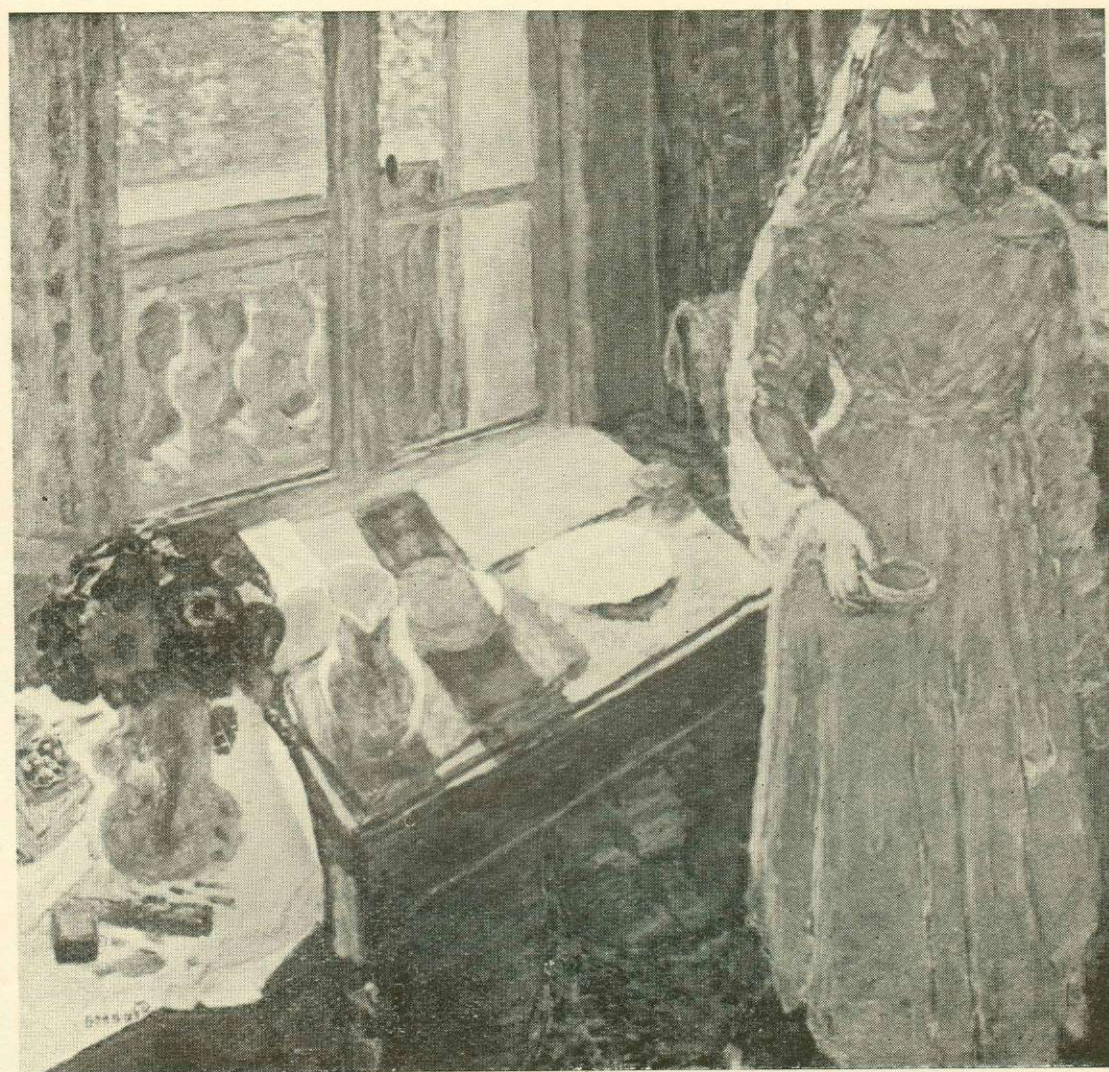
Take so moje misli o poeziji in kritiki. Te misli so me namenile, da sem se vdeležil tega imenitnega početja, te misli me bodo vodile v vsem, kar bom pisal.

Nekoliko pa me je nagnilo k tej reči tudi prijateljstvo do Jurčiča. Jurčič je mlad fant, kratko je najno znanstvo, vendar pa vem, da se ne motim če terdim, da ima od njega naš narod še veliko pričakovati. Bog mu daj življenje in zdravje — ker bolehen je. —

Bojiš se, da bi ne imel s to rečjo veliko sitnosti in sovraštva. Gotovo res — le prerres! Dobro to vem. Dobro sem to premislil. Ne boš se bolj zameril svétu, kakor če se mu kažeš bolj pametnega kakor je on! Planili bodo nad me kakor razdraženi seršeni — opravljali me bodo, da sem sreberne žlice kradel! Poznam svet. Pa morda vendar le kaj koristim. Verjémi mi, in kdor me pozna, mi verjame rad, da ne goni me slavohlepje — te slabosti ali pregrehe ne čutim čisto nič v sebi. Ko bi bil časti lakomen, ne bi bil molčal tako dolgo. Kaj pa je

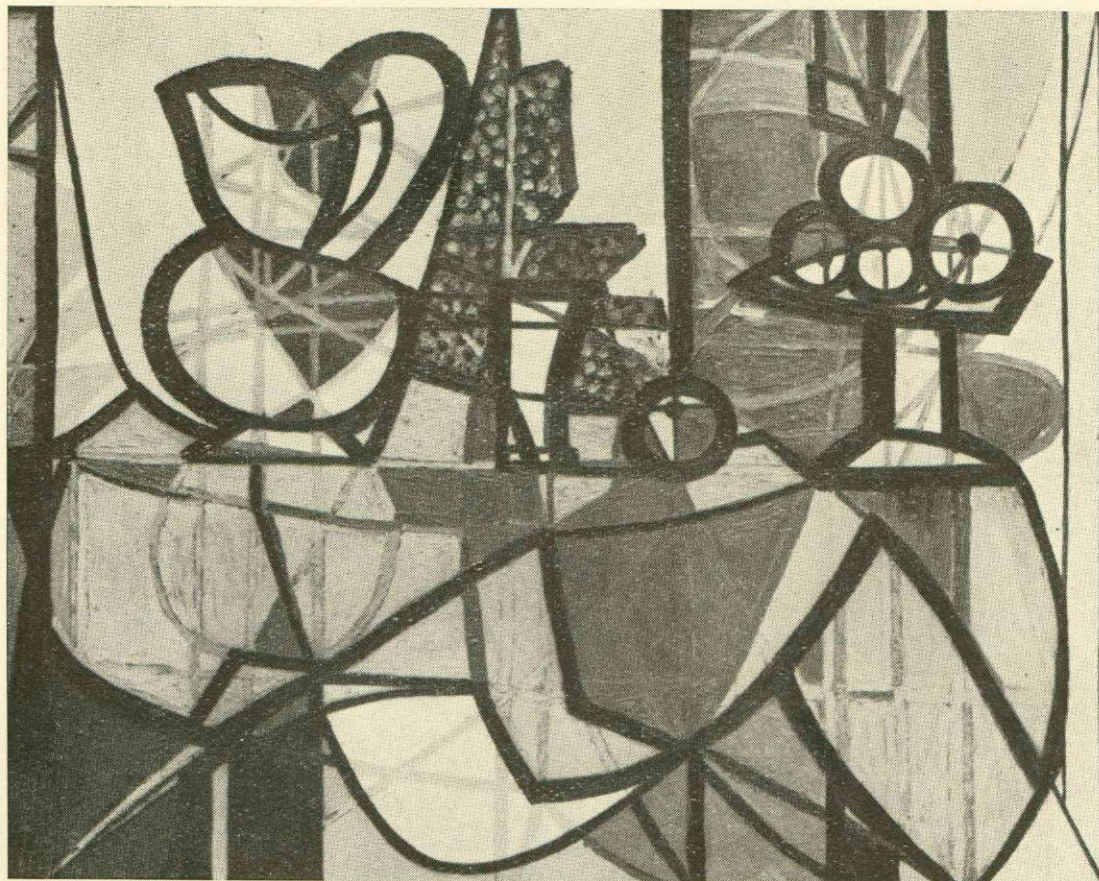
SI. 9. M. UTRILLO, ULICA

SI. 10. P. BONNARD, DEKLICA V ROŽNATI OBLEKI

SI. 11. G. BRAQUE, KITARA, PARTITURA IN SADJE

SI. 12. P. PICASSO, TIHOŽITJE

lože pri nas, kakor doseči si cenéne hvale in slave na kupe! In v resnici sem mislil mirovati vse svoje žive dni, akoravno so me tako drezali od vsih strani, akoravno so poslušali moje čenčarije, kakor bi prerok govoril. In vendar bi to ne bilo prav, zakaj vsak pošten človek ima dolžnost koristiti svoji domovini, kolikor more po svoji moči.

Ali imam pa tudi potrebno sposobnost za to? — O tej reči seveda ne morem soditi sam, počakite in sodite sami. Če kdo vstane, ki to reč bolj umé — nevtogoma bom odstopil in mirno se vsedel.

Praviš, da bova »pikala in šibala«. Jaz nikoli ne! Ni ga človeka na svetu, da bi ga jez sovražil, sovražim le sleparijo, laž, hinavstvo! Moja kritika ne bo nikoli osebna, zabavljiva. Zabavljice seveda bom tudi pisal — pa to je druga reč — Saj dandanašnji se res more reči: *difficile est satiram non scribere*. Sleparii, laži in hinavstvu sem vojsko napovedal in vojskoval se bom, če mi Bog srečo in zdravje dá — brez strahú — pa o tej reči drugo pot!

Opominjaš me, da naj ne pozabim »morale«. Ljubi moj: ko bi te reči ne bil premišljal že, pač bi ne bil vreden, da le pero v roko vzamem. Ne vem, ali je veliko ljudi na svetu, ki bi bolj živo čutili, da je treba morale — povsód — povsód — pa da je je takó málo — povsód — povsód! Ni mi mogoče o tej reči v kratkem govoriti, rečem le toliko: Prava umetnost, prava poezija je *m o r a l n a*, že sama na sebi, zakaj moralno je vse, kar človeka povzdiguje in čisti. Samo da dela to umetnost po *s v o j e*, ne tako kakor *v é r a*, in kar se nje derži. Ne bom primerjal umetnosti z véro, ali tudi umetnost imamo od stvarnika in tudi v nji in ž njo človek svojega stvarnika častí. Spominjaš me Jenkovega: Mačka! Kaj pa je tako strašnega v tej ubogi pesmici! Meni se pa še prav moralna zdi, ker zasmehuje tisto neumno, nezdravo sentimentalnost! To je izvrstna persiflaža *n e m o r a l n e* reči! Pa ne vem, ali se bova porazumela v tej reči, vsaj pismeno gotovo ne. Sploh se pri nas misli, da vse, kar se piše, se piše le za otroke, nikoli pa ne za odrašene možé, to je velika zmota! Zato tudi Danica graja naše početje! — Siloma se moram ustaviti, da dalje ne pisarim. Le še nekoliko na tvoje vprašanje zastran honorara.

Koliko bo Jurčič dobil od Wagnerja ne vem, tudi se ne pečam za take reči. Jez ne bom dobil krajcarja — ne druge reči! — tudi nobenega frei exemplara ne — še poštnino plačujem sam. Saj Wagner bo tako zgubo imel pri tem, posebno pa mi je to očito, odkar sem bral »Danico«. Pa še huje bo prišlo! Pa saj je tako škof zapovedal, da se morajo naši otroci po kmetih zopet: »unregelmäßige Zeitwörter« učiti. To mislim da je zadosti. O omika, omika kako se greši v tvojem imenu! Zadosti tega.

Krivo me bodo sodili, vpili bodo nadme, in kamenjali me bodo — ne bodi *T i* med njimi! Kar *T i* ni všeč, povej mi odkritoserčno brez jeze in sovraštva — če kaj grešim, misli vsaj, da nisem grešil iz slabe hudobne volje, iz popačenega serca. Moj namen je blag! čist — vodi

me ljubezen do umetnosti in do mojega milega, ubogega naroda! Za slavo mi ni mar, ne za drug dobiček!

Ne zameri — da je moje pismo kakor sračje gnezdo — nimam časa, da bi vsako reč preišljeval in vredoval.

Zbogom

Tvoj!

Jože.

18. 4. 66.

Veselilo me bo, če mi pišeš koj svojo misel o mojem prvem spisu v Klasji. Če je ta spis n e m o r a l e n — v tendencii vsaj — je moja pamet pri kraji.

Popotovanje, ki ga omenja Stritar, je napravil poleti 1861, in sicer čez Draždane v Nemčijo, Belgijo, Straßburg, Pariz in se vrnil preko Italije. — V nadaljnem odgovorja S. bratu na njegovo vprašanje glede »Klasja«, o katerem mu v nekem prejšnjem pismu ni ničesar omenil. Brat Andrej je postal pozoren, ko je v Zg. Danici 1. apr. 1866 na str. 75. bral naznanilo in obenem že tudi kritiko napovedanega »Klasja«. Založnikovo naznanilo je razširil Jos. Marn (urednik L. Jeran je bil tedaj na romanju v Sveti deželi) z moralnimi in drugimi pomisleki in je pisal takole: »Napoveduje se nam Klasja z domačega polja t j. zbirke najboljših del slovenskih pisateljev z dodanimi kritičnimi vvodi, življenjepisnimi črticami in kamnotiskanimi podobami, nabrala in izdala gg. J. Jurčič in J. Stritar na Dunaji, založil knjigar Anton [Oton] Wagner v Ljubljani, kateri na koncu tiskanega razgleda še posebno pristavlja, da pride za Prešernovimi deli precej Levstik na versto. Izdada se, pravi, njegove vse do zdaj že natisnjene vendar ne vse izdane pesmi in tudi še drugi njegovi spisi. — Pomisliti je le pri tej reči, ali se smejo z dobro vestjo vse Prešernove pa Levstikove pesmi dati v roke slovenski mladini. Nam se to početje zdaj neprilčno zdi nekaj za to, ker pisatelje, ki se v tem razgledu imenujejo, imamo večidel v rokah in dnarja sploh primanjkuje nikar že za tiste reči, nekaj pa za to, ker se sme olikanim Slovencem že toliko uma pripisovati, da jih razumejo in če tudi z različnega stanú ceniti in vredno presoditi znajo. Ko bi Danica upati smela, da bi vseučiliški slušatelji slušali njen svet, bi svétovala, naj se raji vsak po svojem nauku poprimejo učnih knjig za srednje šole in naj te nam pridno svóvenijo. S takim delom bi podučevaje sami sebe koristili sebi, našim šolam in slovenskemu narodu, kateremu se je v zadnjem deželnem zboru britko očitalo, da nima potrebnih bukev za vpeljavo slov. jezika v srednje šole, gimnazije in realke. Drugim pa bi svetovala, naj se pridno zedinjajo in z zedinjenimi močmi marljivo delajo ali za Mohorjevo družbo, ali za Cvetje, ali za Čitavnico, v kateri bi se zvlásti pravoslavci utegnili strinjati in vzajemno podpirati. Dobro in pametno bi menda bilo, da bi slov. Matica, ki se le tiho oživlja, razpisala kaka darila zlasti za dobre, morebiti tudi posebej zaznamnjane šolske knjige.« — Od zgodovinskega pričevanja o ustanovitvi »Klasja« prehaja S. v načelno razpravo proti tedanjim slovstvenim razmeram in zabada z nožem prav v srce noviškim in splošno staroslovenskim nazorom o slovstvu. Njegov čisti umetnostni program, ki ga je naslednje leto razvijal v »Glasniku« in še bolj določno v Zvonu 1870, zlasti v znanem odgovoru Zg. Danici, je tu že do kraja izdelan. — Spominjanje na Jenkove Pesmi, zlasti na njegovega »Mačka« se sklada popolnoma s Svetčevo kritiko v Novicah 1865 str. 3: »Kar se tiče pesmi ljubavnega zapopadka, to so nekatere vmes, katerih besedna obleka je po nesreči taka, da nas opominja tiste ljubezni, ki nima nikakoršne pesniške lepote... le prava, čista in zvesta ljubezen je vzorna, v kar se pa vmeša človeška slabost, pohotnost, sebičnost, hinavščina — od tega se pevska Vila stran obrne.«

7. (11)

Ljubi moj brat!

Koliko časa je že minilo, kar sem Ti zadnjič pisal, res več ne vem; saj mislim, da se tudi Ti ne spominjaš več mojega zadnjega pisma. Zavoljo tega pa ne misli, da sem Te pozabil, da Ti nisem bil že velikokrat namenjen pisati, ali žalibog! od sklepa do djanja je dolga pot; prosim Te, ne bodi húd.

Kako Ti gre? Kaj je s Tvojimi očmi? Kakó si prestal ostro zimo na visokem, samotnem Kureščku? Meni se zdi to kaj strašnega. To je pa burja žvižgala skozi vse luknje in špranje! In pa kako obhajilo v viharni noči! Ali more Tvoje zdravje kljubovati vsemu temu?

Jaz sem zdrav, in počutim se še precej dobro — dela veliko! Kaj mislim početi za prihodnost? Moj sklep je storjen. V tej hiši, kjer sem zdaj, mislim ostati še veliko časa, potem pa vstanoviti odgojilnico, pensionat za fante. Moj mož mi je že obljubil da me bo podpiral, zakaj? zató je treba precej kapitala; mož, ki je prav pošten, mi ga je sam obljubil, družega ni treba, kakor da mu ta čas, kar sem v njegovi hiši, zadostim popolnoma, potem se mi ni bati. Umé se ob sebi, da prej naredim doktorat... ki mi ne bo prizadjal nobene težave, kakor vidim. Kar se tiče téga, nič se ne boj zame. Če Bog da srečo, iz tega se da napraviti prav lepa reč. Možjé ki imajo polovico moje sposobnosti v tej reči, so postali po tem početji v kratkem bogatini, akoravno moram reči, da to ni ravno moj glavni namen. Jaz mislim, da ravno to je poljé, na katerem morem veliko koristnega storiti, in tako spolniti dolžnosti, ki jo ima vsaki človek do človeštva.

Ali si še tako iskren domorodec, kakor si bil nekdej? Se kaj živo pečaš z našo politiko in literaturo? ali niste žalostne obé? In vender v literaturi, če se ne motim, nam se obeta boljši čas. Le če se ta reč oberne na boljše, kakor se kaže, pač smem reči, da sem jaz veliko pripomogel. Že več let skerbim za tó, da imamo tukaj literarno Društvo, kateremu sem vodja, in tu se da res veliko koristiti. Skušnja pa me je učila, da ni dobro če je to Društvo preobširno, zató se nas je zbralo létos samo petero pa izbranih, ki se shajamo po 2 krat v mesecu ter beremo in presojava svoje spise, prav po prijateljsko. Prav veselilo me je, ko si mi pisal, da tudi Ti čislaš Jurčiča. Ti ne veš kako poštena, prav staro-kranjska duša je tó! od téga možá imajo slovinci še veliko pričakovati. Ta bo pisal namesto mene, ker sem jaz prelén; njegov duh je moj duh, ne zamudim nobene priložnosti, ker se morem pogovarjati z njim, zató mi je pa tudi hvaležen, tako da je res ginljivo.

Ne vem, ali Ti je znano, da pišem v glasniku; storil sem to le, ker me je nadlegoval Janežič po Jurčiču našuntan. Pa veseli me to delovanje prav nič ne, akoravno mi delajo od več strani velike komplimente; ni dolgo tega, kar mi je pokazal Jurčič pismo Janežičevo, v katerem mi zopet kadi, in pravi med drugim, da »take proze ko jaz ne piše noben slovenec, tudi Levstik ne«. Ali jaz sem čuden človek,

vsa slava in hvala mi ni čisto nič mar. In pa Levstik piše zopet Jurčiču, da naj se le mene drži, ker sem prvi estetični pisatelj na jugu slovanskem. Žalostna hvala, ker takó ni nobenega družega, ne med nami, ne med serbi, hervati, ali bolgari!

Nekaj novega! Janežič je ponudil Jurčiču in meni, če hočeva prevzeti Glasnika, takó, da imava vso redakcijo v roki, da deliva z njim dobiček, zgubo pa bi nosil sam. Gotovo poštena ponudba! iz golj patriotizma. Ker sam pravi, da v literarnih rečéh je on »nula«, misli da bo tako glasnik v pravih rokah. Odgovorila mu nisva še določno, kaj se ti zdí?

Pa kdo vé, ali te mikajo te čenčarije, zató končam. Če mi odgovoriš, mi boš napravil pravo veselje. — Priložena podoba, ki je morebiti še ne boš spoznal, Ti kaže, kakošen je bil Tvoj brat 6. marca 1868. to je na svoj 32. rojstni dan. Pravijo, da sem prav posebno dobro zadet.

Zdaj pa — bodi prav serčno pozdravljen!

Z Bogom

Tvoj

Jože

moja adressa J. S. Universität.

Na Dunaju 18./3. 68.

»Kaj je s Tvojimi očmi?« vprašuje S. brata o njegovi hudi očesni bolezni. — Moj mož, ki je S. obljubil kapital za odgojevališče, utegne biti grof Rudolf Kaunitz, dunajski bankir, ki je stanoval v Vöslavi; tu je S. počeval oba grofova mlajša brata Evgena in Venclja. — Drugi del pisma je potrditvev znanih slovstvenih dogodkov: Stritarjevega literarnega društva, njegovega tedanjega vpliva na Jurčiča (»njegov duh je moj duh«), sodelovanja pri Glasniku i. t. d. — Sklep je važen za datiranje najbolj znane Stritarjeve fotografije: »pravijo, da sem prav dobro zadet«.

FRANCE STELÉ

MODERNO FRANCOSKO SLIKARSTVO

V novem Muzeju kneza Pavla v Beogradu je bila spomladi prirejena razstava modernega francoskega slikarstva, ki zasluži z več ozirov našo pozornost. Prvič zato, ker ima naša javnost največkrat le meglene in čisto netočne pojme o kvalitetah ali nekvalitetah te zadnje razvojne stopnje v zgodovini slikarstva. Pozna in presoja jih samo po enobarvnih posnetkih, ki ji o bistvu originala ne morejo prav nič povedati, pozna jih iz polemik za sodobni umetnostni izraz in proti njemu, največkrat pa jih presoja po slučajnih časniških beležkah in smešnicah skovanih o njej. Tudi umetnostno ustvarjajoči svet ni dosti na boljšem, čeprav polje od impresionizma sem tako v hrvatskem kakor posebno v srbskem slikarstvu prav močen francoski val in so se posamezniki jugoslovanskih slikarjev prav občutno po-francozili. Drugič pa zasluži ta razstava vso pozornost tudi zato, ker

je celo v Parizu nemogoče videti skupno, v enem prostoru tako smotrno in v tolikem številu zbrana dela, kakor jih je pokazala beograjska razstava, še bolj redka pa je taka prilika izven Francije. Našim umetnikom je bila dana torej izredna prilika, da se seznanijo z gradivom, ki zanje ne more biti nevažno. Ne gledam te važnosti v tem, da bi začeli morda posnemati, kar so videli, vidim pa jo v tem, da so bili ob tem gradivu, čeprav mogoče malo nasilno, potegnjeni iz ozkega kroga svojih vsakdanjih zanimanj in so bili prisiljeni ustaviti se ob vprašanju o bistvu slikarske umetnosti in umetnostnega ustvarjanja sploh. Dobro je namreč, če človek, ki je ves potopljen v svoje delo, enkrat pogleda na njegov problem tudi od druge strani in se zave, da je takó življenje kakor doživljanje in ustvarjanje silno mnogostransko, in da za vsako navidez končno veljavno uresničitvijo stoji nepregledna vrsta drugih možnih, ki jih drug temperament izbere po svoje, po svoji spoznavni moči, po svoji ustvarjajoči zrelosti in po svojem osebnem nagnjenju.

Beograjska razstava, ki sta jo priredila z gradivom nabranim iz raznih težko dostopnih zasebnih pariških zbirk zbiratelja Paul Rosenberg in Paul Epstein, je štela impozantno število 109 slik, predstavljajočih 11 svetovno znanih slikarjev, od katerih je vsak izrazita osebnost tako po svojem duhovnem razpoloženju, kakor po načinu svojega ustvarjanja.

Razstava je bila prirejena v drugem nadstropju muzeja, tako da se je naslanjala na stalno muzejsko zbirko francoskih slikarjev, ki jo je do neke mere tudi izpopolnjevala, saj so v nji zastopani večinoma s prav značilnimi deli C. J. B. Corot, Boudin, M. Laurencin, P. Bonnard, P. Laprade, P. Gauguin, Dunoyer de Segonzac, J. E. Vuillard, E. Degas, A. Derain, J.-E. Blanche, C. Pissarro, E. Delacroix, H. Matisse, M. de Vlaminck, M. Utrillo, Suzanne Valadon, E.-O. Friesz in A. Renoir.

Središče razstave je bila dvorana ob vhodu, kjer je prireditelj spretno združil izbrana dela vseh zastopanih slikarjev in tako pri obiskovalcu za uvod ustvaril vtis pestrosti, ki je to razstavo odlikovala, nudil pa mu je, in to je bolj važno, možnost primerjanja umetnikov med seboj. Združeni so bili tu E. Vuillard, P. Bonnard, H. Matisse, M. Laurencin, A. Derain, M. Utrillo, A. Modigliani, G. Braque in P. Picasso. V dveh prostorih na levo od te osrednje dvorane in v šesterih na desno od nje so pa bila zbrana dela po večini enega, kvečjemu dveh izmed glavnih na razstavi zastopanih slikarjev. Na levi sta bila H. Matisse in Braque, na desni Picasso. Vuillard združen z Bonnardom. Modigliani združen z Rouaultom, nato v večjem prostoru združena Utrillo in Derain, A. Dunoyer de Segonzac in M. Laurencin.

Imena, ki smo jih navedli, kažejo, da prireditelji niso izbirali na slepo, ampak da so dobro premišljeno omejili svoj izbor na nekaj

posebno značilnih osebnosti iz francoske slikarske zgodovine od zač. XX. stol. do danes. Drugi znak te izbire je bil, da nam je kljub velikim nasprotjem, ki jih je obsegala, končno le nudila prerez tega, kar je v francoskem slikarstvu danes tako ali drugače še živo in aktualno. V historični perspektivi bi nas bilo gotovo zanimalo videti tudi zbirko velikega očaka sodobnega francoskega slikarstva, P. Cézannea, a so prireditelji vendar le pametno ukrenili, da so nam dali rajši dva vodilna zastopnika njegovega nasledstva, H. Matissea in P. Picassa. Zvezo z impresionistično preteklostjo so nam nakazali z dvema kar malo nesodobnima slikarjema dekorativno in sentimentalno uporabljenega impresionizma, z Bonnardjem in Vuillardjem. Priznati pa moramo, da tudi ta tretja komponenta sodobnega francoskega slikarstva, ki bi jo futurist označil za pasatiistično, ni bila odveč na razstavi, ker se nam prav po nji, ako se vživimo v intimno problematiko nekaterih Bonnardjevih del, posebno tihožitij, odkriva boljše razumevanje za H. Matissea, po njem pa že tudi za duhovni svet največjih revolucionarjev te razstave. Ako smo zaslutili to usodno ravnino, na kateri se spajajo navidezni ekstremi te razstave in francoskega sodobnega slikarstva sploh, bomo lažje zaključili krog, v katerem snuje posebnež med francoskimi slikarji, M. Utrillo, ki ga samotarsko razpoloženje vodi preko podob samotnih, v naravi kar nezanimivih ulic ter impozantnih cerkva in trgov, v svet tiste asketske stvarnosti, ki se je pred desetimi leti zazdela umetnostni Evropi kot veliko odkritje. Tu se nam odpre duša tudi za razumevanje nevsiljive, nežne in lirične Marie Laurencin, v kateri se oproščeno svoje čutne draži budi v sodobnost izročilo francoskega rokokoja. V ti imaginarni ravnini je tudi A. Derain dan kot razumljiv pojav, ki je globoko doživel način impresionističnega slikanja ter ga prilagodil izrazu povišane resničnosti.

Vsak od tu zastopanih slikarjev kaže drug temperament, vsak bije svoj osebni boj za novo podobo sveta na razvalinah impresionističnega nauka, pri vsakem se čuti sled te borbe, zato pri nobenem, niti pri Mariji Laurencin, ki ji je najbližja, ni tiste vedre zrcalnosti sveta v umetnosti, ki smo se je navadili ob renesansi ali meščanski romantiki naših pradedov. Ta osebna borbenost je vsaj zunanje, za videz posebno poudarjena v delu G. Rouaulta in A. Dunoyerja de Segonzaca.

Nad imaginarno ravnino te mnogoizrazne polpreteklosti francoskega slikarstva pa se visoko dvigajo trije glavni umetniki te razstave, H. Matisse, ki se prišteva med utemeljitelje ekspresionizma, in oba očeta kubizma, G. Braque in P. Picasso. Brez omenjene vse oklepajoče osnovne ravnine, skozi katero se lomijo pogosto z velikim odklonom v sedanost žarki iz impresionizma in simbolizma fin de sièclea, pa bi bila tudi tem najizrazitejšim predstavnikom francoskega slikarstva prvih desetletij novega stoletja izpodmaknjena tla; tudi oni trije so razumljivi samo, ako jih projiciramo na to skupno rav-

nino; le enega manjka v nji, in to je bistveno zanje, magične sestavine navidez nepreračunljivega snovanja. Njo pa zastopa na ti razstavi v odlični meri nesrečni Italijan Amadeo Modigliani. Mnogokrat je novejša umetnost prodrla globoko v podzavestne tajne človeških duš, mnogokrat nam je odkrila na ljudeh poteze, da smo se zdrznili nad njimi, vendar mogoče nikdar s tisto magično pronicavostjo kakor se kaže v delih tega genialnega, a umobolnega umetnika. Z lirično nežnostjo nam odkriva animalično lepoto nagih ženskih teles, slika ljudi z zagonetnimi, prodirljivimi pogledi in jih v portretih analizira do pretresljive nazornosti.

Ko so bile tako razgaljene pred nami podzavestne sestavine animaličnega človeka, se je umetnost obrnila od njega, in ta značilni »odklon od človeka« v irealni svet slikarskih oblik, v svet, v katerem duša, ki je doslej zanimala umetnike, umrje, in postane ves svet, naj bo organski ali anorganski, človeški ali živalski, umetniku, kakor nekda ob zori srednjeveške umetnosti v irski in germanski ornamentalni umetnosti, samo pobuda za krasilno igro, ki ga posreduje gledalcu kot svobodno ali vezano ritmični sestav črt ali barvnih lis.

Deloma že ekspresionisti, posebno pa kubisti so dvignili slikarstvo v tem smislu za eno ravnino višje nad zgoraj označeno osnovno ravnino in poskusili dati umetnosti sploh nove podlage. Značilna za njihovo stremljenje je velika vloga mrtvega sveta v njihovem delu. To stališče do predmetnega sveta jih je vodilo tudi do zadnje konsekvence, da je tudi človeška postava, kadar nastopa v umetnosti, končno le motiv med ostalimi motivi, ki se mora pokoriti organski zasnovi celotnega pojava dane umetnine.

Dvig iz osnovne ravnine v novo zoženo, z novimi določnejšimi obzorji nakazano ravnino se je izvršil pred približno tridesetimi leti. Nova obzorja je odprl sodobnemu slikarstvu prav tisti, ki se je med prvoboritelji najmanj odrekel človeški figuri, Henri Matisse. Ne toliko z umetniškim manifestom l. 1908., ki je rodil nepregledno vrsto drugih manifestov po vsem svetu, kolikor s svojimi dejanji. Že pri poimpresionistih in novoromantikih fin de sièclea in secesije se za-brisuje meja med »visoko«, ambiciozno umetnino in med doslej »nižjo«, služecho stroko dekorativne umetnosti. Kljub uveljavljajoči se lirični ali literarni vsebini postaja dekorativna forma umetnine od simbolizma, dekadentizma, secesije in novoromantizma vse važnejša in stremi za tem, da postane sama sebi namen. Že Cézanneov težko resni ideal zgrajene, v formalnem organizmu zaokrožene slike je vodil na to pot. Literarna sestavina fin de sièclea pa je morala voditi predvsem do stremljenja po preglednejši pozornici, kakor je bila na skrajnih konsekvencah znanstvene perspektive enotno zgrajena impresionistična. Kakor hitro pa je vsebina razdrila trdni sestav perspektivično enotne prostornine, jo je mogla nadomestiti samo z dekorativno uravnovešenim sestavom. Osvobojeno slikarstvo je po ti poti našlo zopet izgubljeno pot v monumentalni koncept, prav toliko pa

je bilo siljeno, da izgradi zakone svojega novega pojava. Najprej je vodil v novi svet instinkt, pozneje tudi razum. Napor po ustvaritvi nove forme pa je vodil nujno k omejitvi pomena bogate vsebine. Novi stvariteljski instinkt je budil predvsem Matisse s svojimi zapriseženimi somišljeniki. Oporo je našel tam, kamor se je evropsko slikarstvo takrat edino moglo nasloniti, v dekorativni umetnosti muslimanskega vzhoda. Ko se je v svojih revolucionarnih predstavnikih zapadno-evropsko slikarstvo odvrnilo od človeka, se je s tem tudi že odpovedalo tisočletnim osnovam zapadnoevropskega likovnega snovanja, ki so bile humanistične, in se je približalo njihovemu protipolu, najdosledneje izraženemu v semitskem kulturnem ozračju bližnjega Orienta. Zavedno in podzavestno, po sugestivnem prenosu novih ritmov črt in ploskovnih sestavov je vdiral novi princip naglo v zapadno evropsko umetnost. Služili so mu prav tako futuristi kakor kubisti, ki so oboji budili novo stvariteljsko voljo predvsem z razumom, z naukom, z manifesti. Forma, po instinktivnih zakonih preračunjena delitev ploskve, čutna senzacija v preračunjen sestav postavljenih barvnih lis in mrež sama je postala sedaj sebi namen. Vse je v tem svetu enakovredno, organski in anorganski svet, človek, žival, mrtva materija, vse služi samo po svoji materialni vrednosti kot pobudnik naših čutov, da se vdajo brezobličnim stanjem nirvane, kjer misel in čustvo toneta globoko pod površino magične ploskve materialnega pojava umetnine. Ta magična ploskev, ki je bila v francoskem slikarstvu doslej posrednik mnogih najraznovrstnejših možnosti, je tu postala trden oklep, strog sistem, iz katerega ni pota v nove variacije. Svet je v nji postal najprej sistem kristalov, ki zrcalijo vse pestrosti barvnega kalejdoskopa, kristal pa se je nazadnje sam udal ploskovitemu zakonu dekorativnega organizma preproge in postal v najnovejših delih Picassa v črn, usodno določen sestav svinčene mreže vključen barvast košček stekla kakor v oknih gotskih katedral. Iz Orienta od muslimanskih preprog, do primitivne dekorativne umetnosti črncev in Indijancev se zdi, da je našla umetnost v zadnjih delih Picassa končno tudi razmerje do magičnega sveta barvnih mozaikov domačih katedral.

Kako pa vse te umetnine družijo osnovna ploskev, na katero smo projicirali njih izhodišče pred približno tridesetimi leti, o tem nam nazorno pripoveduje ta razstava, če vzporedimo in formalno premotrimo snujočo voljo njihovih del. Vsi se srečujejo v nji, Matisse, Braque in Picasso, in vsi so nam v nji bližji, lažje razumljivi. Magična ploskev navidez primitivne, v svoji resničnosti pa neskončno rafinirane dekorativne umetnosti bližnjega Orienta in kulturno nerazvitih narodov jih približuje med seboj pa tudi nam. Kljub enotnosti ravnine, iz katere rastejo, pa je tudi med njimi razločen osebni razmak in celo zelo določen razvoj, da bi skoraj mogli govoriti o treh generacijah. Matisse še vedno živi z realnim predmetom, pojav žene v svetu še vedno draži njegovo čutnost, toda forma umetnine

mu je vse, in mu je, ko njo ustvarja, stol prav toliko vreden kakor žena. Nalašč sem kot primer zanj izbral št. 55 z razstave, Sadje na stolu, ker se tu tudi motivno približujem Braqueu in mi je važnost osnovne magične ravnine obeh lažje pojasniti. Naj bo vodilni motiv ta ali oni, naga žena ali mrtvi predmet, vselej je v Matisseovi sliki še druga sestavina, ki mu je s stališča slikarskega problema enakovredna, ozadje. Največkrat je to z velikim vzorcem pokrita preproga. In kakor se tudi vodilni motiv tu po svojem realističnem pojavu avtonomno uveljavlja in mu je ozadje le spremstvo, je vendar formalna spojitev obeh tako popolna, da sta drug brez drugega nemogoča in le v soglasnem sodelovanju obeh živi Matisseovo delo.

Tudi Braqueu ne gre nikdar za iluzijo, slikani videz upodobljenih predmetov, ampak za njih živo dekorativno razmerje v svoji okolici. Čutne pobude, ki so pri Matisseu še močne, nekam atavistične, je Braque popolnoma odstranil iz svojih slik. Vsaj na videz mu gre samo za predmetno skoraj abstrahirani problem. Da pa mu gre končno tudi za lirično razmerje do problema, da mu ni namen slikati brez »vsebine«, v tem nas potrjuje njegov motivni svet, v katerem redko manjka kako glasbeno orodje: Abstraktno slikarstvo naj sprejema gledavec kot sistem čutnih pobud za melodijo, skrito v sestavu črt in barvnih lis! Podobno kakor Matisse tudi on »opeva« vselej nekak »vodilni motiv«. Ta je redno mrtva priroda, največkrat sadje, vmes pa gospoduje in se šopiri kljub vsem deformacijam kak glasbeni instrument. Za primer, kako ti naslikani predmeti živijo v prostoru, ki jih obdaja, kako ga polnijo in sebi ustrezno deformirajo, mu vsiljujejo nove oblike, naj nam služi št. 25 z razstave, »Kitara, partitura in sadje«. V enem pa Braque daleč nadkriljuje Matissea, v barvi. Barvni akord je pri njem vedno do kraja preštudirani; bistvena sestavina njegovih del je magična sugestivnost njihovega barvnega pojava.

Pablo Picasso ima najdaljšo pot med vsemi sodobnimi slikarji za seboj. Njegov mnogostranski in živahni talent bi skoraj nadomeščal vse sestavine osnovne ploskve novega slikarstva, če bi mu ne manjkalo lirizma. Tu ga izpopolnjuje Matisse, ki nedvomno ni brez pomena za njegov notranji razvoj. Matisseov lirizem je sicer lirizem animaličnih razmerij do sugestivne pojavnosti, ki se mu neprestano spovrača v podobi žene in bi ga deloma lahko nadomestil magični formalizem Modiglianija; prav radi svoje čutne primitivnosti pa je postal važna sestavina novega slikarstva. Picassa je dvignil iz melanholije mladostnih del. Kar je Matisseu dala umetnost bližnjega Orienta, to je Picassu posredovala umetnost primitivnih kultur. Ne dvomim pa, da so se ob nji prerodili vsaj iz podzavesti tudi vtisi na nepozabno, stilno visoko razvito primitivno umetnost srednjeveškega zidnega slikarstva iz njegove domovine, Katalonije. Senzualna sestavina pa je v njem vsikdar bila močna. Vse močnejša pa postaja lirična sestavina v njegovih zadnjih delih, kjer je v formalno sorodnih

sestavih glavnega motiva z okolico podobno Matisseu »vodilni motiv« žena, še več, nekaka pražena, Venera iz prazgodovinske pradavnine. Formalna volja v št. 85, »Žena z mandolino«, ki je dober primer Picassovega klasicizma, št. 81, »Naga žena na rdečem naslanjaču«, št. 84, »Naga žena na črnem naslanjaču« in podobnih je ista kot pri Matisseu in Braqueu: Vodilni motiv se z vso naslado razživlja v svoji okolici, ki pa je bistven del njegovega pojava, ker bi bil brez njega nesmiseln. To pa, kar daleč prekaša oba ona dva slikarja, je potencirana, nebrzdana čutnost, ki se izraža po teh delih, a je bolj kakor v magični svet barv vklenjena v magično izraznost bujne igre črt.

V tuj, neverjetno začaran svet si zašel, ko si prestopil prag te razstave. Uganka ob uganki! Dobro, da je prireditelj razstave dodal nazorno kazalo njene vsebine v prvi dvorani. Bojim se, da bi se drugače ne bil sprijaznil ž njo. Tu pa so se v sosedstvu ekstremi nekam ublažili, in šel si nekam pomirjen, objektivneje razpoložen dalje. Ko si dvakrat, trikrat prelel vse razstavljeno gradivo, vem, da si bil končno zadržan v dveh treh sobanah, kot da si se zamotal v pajčevino in ne znaš več iz nje. Ni bil to Bonnard, niti Utrillo, niti M. Laurencin, bržkone niti ne Modigliani ali Matisse, ampak prav tista dva, radi katerih si spočetka živahno protestiral, Picasso in Braque. Naenkrat te zadržujeta dalj od onih! Ne samo, ker ti stavita težje uganke in se trudiš, da bi jih razvozljal. Magija forme njunih del te je objela in te ne pusti proč. Že si tako daleč, da ne razmišljaš ob teh delih več o programih in problemih slikarstva, ampak stojiš med njimi kakor bi stal pred zbirko orientalskih preprog, ali kakor si se svoj čas v muzeju v San Diegu brez kritike prepuščal očarljivemu ritmu staroindijanske ornamentike. Že priznavaš visoko barvno kulturo obeh in ti je zaenkrat še bližji muzikaličnejši Braque, ko pa se vrine medte in ta dela podobno magični svet srednjeveških slikanih oken, se sprijaznuješ že tudi s Picassom in odhajaš pomirjen, češ, tudi to utegne še čemu služiti.

Da bo tudi res služilo, o tem sem namreč prepričan brez ozira na to, kako je javnost v Parizu sprejela ta zadnja Picassova dela in brez ozira na to, koliko je danes kubizem še živ ali že mrtev. Zgodovinsko dejstvo je, da predstavlja stopnjo duhovnega razvoja, ki smo jo doživeli malo bolj ali malo manj vsi sodobni ljudje. Tod in nikjer drugod ne vodijo vrata v umetnostno bodočnost! Ko se oziram po sodobnem svetu, vidim tu in tam poskuse kulturne obnove tudi po umetnosti. Ti poskusi so prav pogosto usmerjeni na ljudsko izročilo, na željo iz lastnih podlag zgraditi lastno kulturo, lastni izraz. Naj se to vrši z mislijo na rasno čistost ali z mislijo na ljudstvu dostopnejšo, bolj prijajočo mu umetnost, je vseeno. V ti perspektivi mi ekspresionizem in kubizem, mi razčlovečenje in orientalizacija zapadnoevropske umetnosti nista samo prav nič odveč, ampak naravnost pojav višje previdnosti. Od stare, humanistične, v trdno

mrežo eksaktno perspektivčnih načel vklenjene umetnosti ni bilo pota k ljudski, ki je hiralala kot odmirajoča panoga narodne kulture v senci »visoke« umetnosti. Razkroj teh oblik je bil nujen, če se je hotel razvezati zopet prirodni jezik umetnostnega izraza: po ekspresionizmu in kubizmu smo našli pot zopet k »novi stvarnosti«, k podlagam lastnega izraza. Stara resnica je, da se ekstremi dotikajo. Picasso je pokazal, da je samo korak od njegovega kubizma v klasicizem; da velja to za klasicizem in realizem, je pa nazorno dokazala zgodovina klasicizma in postanka romantike. To je zaslužil prav dobro tudi v knjižnem ustvarjanju R. Ložar v vzpodbudnem člančiču »Prevodi iz Horacija in naš poetični jezik«*), ki mi je prišel pred oči, ko sem končaval svoj sestavek. Zame je jasno: Brez ekspresionizma in kubizma smo lahko najboljši, najodličnejši slikarji, do sodobnega izraza v umetnosti, do nove vsebine, po kateri žejajo cele države in narodi, ni pota mimo njih. Umetnostna forma je sugestija, veliki umetnik pa tvorec magičnih formul, po katerih nas začara, da mu sledimo. Ljudska kakor primitivna umetnost ni nikdar iluzionistična, ampak predvsem magična, očarljiva. Kubizem in ekspresionizem sta nam vrnila magično umetnostno formo, tu izraženo v sugestivnih ekspresivnih črtah, tam v barvah. Vsi naši sodobni izobrazbi, naj bo upodabljajoča, zvočna ali jezična, je danes podstavljena magična ravnina novejše francoske slikarske umetnosti, ki jo je tako dobro pokazala belgrajska razstava.

Ne gre za to, da posnemate, kar ste videli, ampak da spoznate!

ANTON BREZNIK

JEZIK NAŠIH PRIPOVEDNIKOV

10. Meško.

Cankarjev jezikovni preobrat je vplival na vse pisatelje, ne le na mlajše, ki so nastopili za Cankarjem (Ivo Šorli, Al. Kraigher, Cv. Golar i. dr.), ampak tudi na nekatere starejše, ki so pisali že pred njim (Meško, Govekar). Pisatelji so spremembo v jeziku hitro opazili in so šli, nekateri zavestno, drugi morda nezavestno, za novo smerjo. Kakor so bili v letih 1870—1890 vsi pisatelji pod vplivom Levstikovega in Jurčičevega jezika, tako so gledali zdaj vsi na Cankarja, dasi ni nobeden na drobno proučil njegovega jezika in ni nihče videl vseh njegovih reform, ki jih je izvršil. V tej struji se je kmalu znašel tudi Meško, ki je bil doslej privrženec stare jezikovne šole, odvisen v glavnem od Govekarja.

*) Čas, XXX. (1935/36), str. 289—302, posebno odstavka »Antika in klasika kot današnji situaciji« in »Kaj pravi sodobna slovenska pesem?«

Meško se je takoj ob svojem nastopu naslonil na jezik knjige, na tedanji pripovedni in časnikarski jezik. Pisati je začel v času, ko je bil Govekar na vrhu svoje slave; od njega je jemal ne le posamezne besede, ampak se je navzel povsem duha njegovega jezika.

Govekar je pisal veliko bolj romantičen jezik kakor dotedanji romantiki. Realisti (Kersnik, Detela) so pripovedni jezik približali govoru onih slojev, ki so jih v povestih opisovali, Govekar pa ga je zopet odmaknil od življenja. Na njegov jezik so najbolj vplivali člankarji in dopisniki Slov. Naroda. Govekar ni izvršil v jeziku nobene reforme, dasi se je štel za reformatorja tudi v oblikah, kakor sam večkrat poudarja v pismih, ki jih je pisal Ivanu Cankarju. »Ideje, katere zastopava v naši literaturi, so svobodne, revolucionarne. Takisto sva po oblikah reformatorja« (Ivana Cankarja Zbrani spisi, II. zv. XVI). In dalje: »To pa veš, da sem bil in sem vedno z dušo in telesom naprednjak in revolucionar v naši literaturi« (r. t. XVIII, pisma iz l. 1897). Vkljub svojemu revolucionarstvu jezika ni spreminjal, razen v tem, da je preproste besede nižjih slojev polagal na jezik višjih; njegov jezik se ne ujema z njegovo naturalistično snovjo. V pripovedno prozo je prinesel mnogo mednarodnih fraz, ki se prepisujejo iz časnika v časnik. Proti naturalizmu je grešil tudi v tem, da je pokladal ne le izobražencem, ampak tudi preprostim ljudem na jezik neznane slovanske izraze, ki jih je sproti uvajal Slov. Narod, ali pa jih je sam na novo jemal zlasti iz srbskohrvatskih povesti in časnikov. Doslej je pri romantičnih in poučnih pisateljih časnikarski jezik vplival na njihovo umetnostno prozo, pri Govekarju pa se je zgodilo narobe: iz njegovih povesti so šli novi izrazi v Slov. Narod, uporabljal jih je Malovrh. Jezik, ki ga je pisal Govekar v teh in naslednjih letih, pogosto ni jezik povprečnega izobraženca, ampak jezik besednega ljubitelja, ki mu je do tega, da seznanja bralce z novimi slovanskimi izrazi. Delal je to pogosto zavestno, ker govori v svojih povestih večkrat o slovanski vzajemnosti. V starejših letih (po l. 1920, povesti Svitanje, Olga itd.) je pod mogočnim vplivom Cankarjeve reforme opustil idealizirani jezik in se poprijel živih besed in stavčnih oblik.

Mladi Meško je prepojen z duhom Govekarjevega jezika in sloga. Pisal je jezik, kakor ga je našel pri Govekarju in drugih tedanjih pisateljih in časnikarjih; včasih je posegel tudi po raznih slovanskih slovarjih. Uvajal je na novo češke, ruske, zlasti pa srbskohrvatske besede in rečenice. Iz češčine je vzel n. pr. zlovesten (Kam plovemo?), široširen, lunojasen (Slike in povesti, Knezova knjižnica 1898), iz ruščine zlovešč (Kam plovemo, LZ 1897, 655, kar pomeni isto kar češ. zlovesten, t. j. kar zlo naznanja). Take izraze polaga celo kmetom na jezik, n. pr. »Vrti se (muha) krog mene kakor zlovestna znanivka (pleonazem!) črne nesreče« (govori vzhodnoštajerski kmet Miha, Knezova knjižnica r. t. 14). Popoln vpliv na Meška je imel Govekar le toliko časa, dokler je bil še v bogoslovju in je v svoji tesni semeniški

sobici nabiral snov in jezik za svoje povesti. Ko je l. 1898. stopil v življenje, je jezik postal že realnejši, pisatelj ni uvajal več novih slovanskih in romanskih izrazov, vendar pa je jezik v splošnem še vedno jezik literatov, ki iščejo izrazov po časopisih in ne v živih virih, v resničnem govoru preprostega in izobraženega človeka. Edino, kar ga loči od njih, so lepe vzhodnoštajerske besede, ki jih je pisal v teh letih. Tu so prvič včlenjene v umetnostno prozo številne panonske jezikovne posebnosti, ki smo jih dotlej poznali le iz starih Danjkovih knjig in Cafovih slovarskih zapisov. Zahodnoslovenski izobraženec je prvič bral nekatere čudovito lepe izraze kakor: prodec (pesek), tenja (senca), navoliti se (naveličati se), navešati (obešati), razsohast (vilast), n. pr. razsohasta veja, zbočki (po strani) itd. (Kam plovemo?). Za nekatere izraze nam v zahodnih narečjih sploh manjka poznamenovanj, n. pr. praženek (der Krapfen), otavek (druga otava), svastična, platiti, v zvezi Bog plati itd. (Slike in povesti v Knezovi knjižnici). Velika škoda za pismeni jezik je bila, da je začel take izraze opuščati, ko se je po l. 1900 nagnil k simbolizmu in opustil realističen opis.

Izmed ostalih pisateljev moramo omeniti še Tavčarja. Od njega ima poleg posameznih besed zlasti besedni red v stavku. Po njegovem zgledu postavlja besede v stavku n. pr. Nekoč pa je v mojega bornega življenja temno noč spet posijala nova luč (Slike in povesti 1899, 76). Ali: Da si me ravno ti pehnila v bolesti brezbrežno morje, v obupa globoki prepad (80) itd.

Naraščajoči vpliv Cankarjeve reforme je tudi Meška obrnil v novo smer. Izprva so vplivali nanj samo posamezni njegovi izrazi (dokaz za to je raba besede valuta, ki jo najdemo samo pri Cankarju, n. pr. vejevje se razpenja v mogočnih valutah nad njim, Ob tihih večerih 1904, 285). V povesti Na Poljani pa je že zmagala njegova reforma v celoti. Tu ne piše več časnikarskega in mrtvega knjižnega jezika, beseda in stavčna oblika je ljudska in živa; škoda je le, da je naslonjena samo na pismeno zahodno narečje. Mehki značaj Meškov še ni takoj pripustil, da bi se bil popolnoma predal Cankarjevemu zgledu, nekaj let mu je bil še pred očmi Levstikov vzor starejše slovenščine, pozneje pa se je oprostil tudi tega vpliva in je pisal živo, ljudsko slovenščino v živi stavčni obliki. Kdor hoče videti njegov velikanski napredek v jeziku in slogu, naj vzame v roko povest Kam plovemo v LZ 1897 in jo primerja z novim, predelanim natisom iz l. 1927. Tako primerjanje bi bilo poučno za vsakogar, kdor hoče napraviti dobro jezikovno in stilistično vajo.

Zdaj je Meško spoznal, da se z domačimi živimi izrazi več pove kot s srbskohrvatskimi, češkimi, ruskimi in podobnimi časnikarskimi izrazi, ki niso splošno v rabi in jih povprečen človek ne razume. Ni nam mogoče naštetati vseh sprememb, ker jih je nad petdeset in kažejo, kako se je sedanji umetnostni jezik približal živemu ljud-

skemu govoru. Videl je tudi, da pomen nič ne trpi, če rabi domače izraze namesto mednarodnih romanskih tujk, ki jih je naš naturalizem uvedel v pripovedni jezik. Tu je Meško neusmiljeno črtal vsako impertinenco, perfidnost, kaotičnost, konfuznost in vse mnogoštevilne tujke in jih zamenjal z lepimi domačimi izrazi.

FRANC TERSEGLAV

MAKSIM GORKI

(Rojen 1869 v Nižnjem Novgorodu, umrl 1936 v Moskvi)

Maksim Gorki, prav za prav Aleksjej Maksimovič Pješkov, ki ga slavijo kot največji umetniški genij, ki ga je rodil marksizem, je v resnici bil po svojem bistvu isti široki, za brezpogojno resnico stremeči in božje pravde iščoči ruski človek, čigar srce bije za vse ponižane in razžaljene, kakor so bili Dostojevski, Lev Tolstoj, Čehov, Bunin in drugi, ki so bili po svojem nazoru o vesoljstvu in socialnih odnošajih družbe pravo nasprotje sodobnim socialističnim teorijam. Največja ruska enciklopedija iz začetka našega stoletja pravi, da je Gorki bil rojen l. 1869 v Nižnjem Novgorodu (ki se danes imenuje po njem Gorki) »v zelo buržuaznem okolju; njegov oče je bil upravnik velikega rekoplovnega podjetja, njegova mati pa je bila hči bogatega trgovca.«* Vendar pa vemo iz prvih dveh desetletij njegovega še danes v veliko skrivnost zavitega življenja, ko je živel kot pravi bosak in potepuh, da je njegov oče moral propasti, — ako je namreč res, kar enciklopedija pravi — zakaj v tem času je bil mizar in tapetnik. »Razredni« izvor Gorkega pa vsaj za nas, ki duha in individui stavimo višje od socioloških zakonov, ni tako odločilnega pomena, da bi iz dejstva, ali je bil pisatelj pravega proletarskega ali maloburžjujskega izvora, izvajali kakšne zaključke oziroma jim pripisovali izključno važnost. Stari oče Gorkega je bil burlak, vlačilec bark na Volgi, to je od usode na najtežjo roboto obsojen mužik, stara mati, babuška, pa je s pripovedovanjem pravljic prva zbudila njegov čudoviti umetniški talent, ki je mejil na pravi artizem. To je bilo Gorkemu prirojeno, vse drugo pa zgodovinska vloga, ki je seveda bila izraz vso rusko ljudsko bedo do dna duše čutečega misleca-poeta. Ker pa ruskega naroda, kakor je Masaryk prav poudaril, ne oblikujejo znanstvenofilozofski misleci, ampak umetniki-pisatelji, je iz dela Gorkega zrastle veliko socialno poslanstvo, kakršno niti velikanu Tolstemu ni bilo namenjeno, zakaj pogled tega barina, gospoda, ki je poznal rusko ljudstvo prav tako globoko ko Gorki, je bil obrnjen v metafizično, religiozno in religioznoetično stran bitja, dočim je Gorki, ki je Tolstega naravnost oboževal, ostal vseskozi na zemlji in je zato preprostega ruskega človeka, ki je največji, prvobiten realist v dobrem in slabem pomenu, namah privlekel nase in na svoje delo. Fjodor Mihajlovič

* Tako trdi znani pisatelj Ivan Bunin v »Les nouvelles littéraires«: »Mes rencontres avec Gorki«, 1936, No. 715.

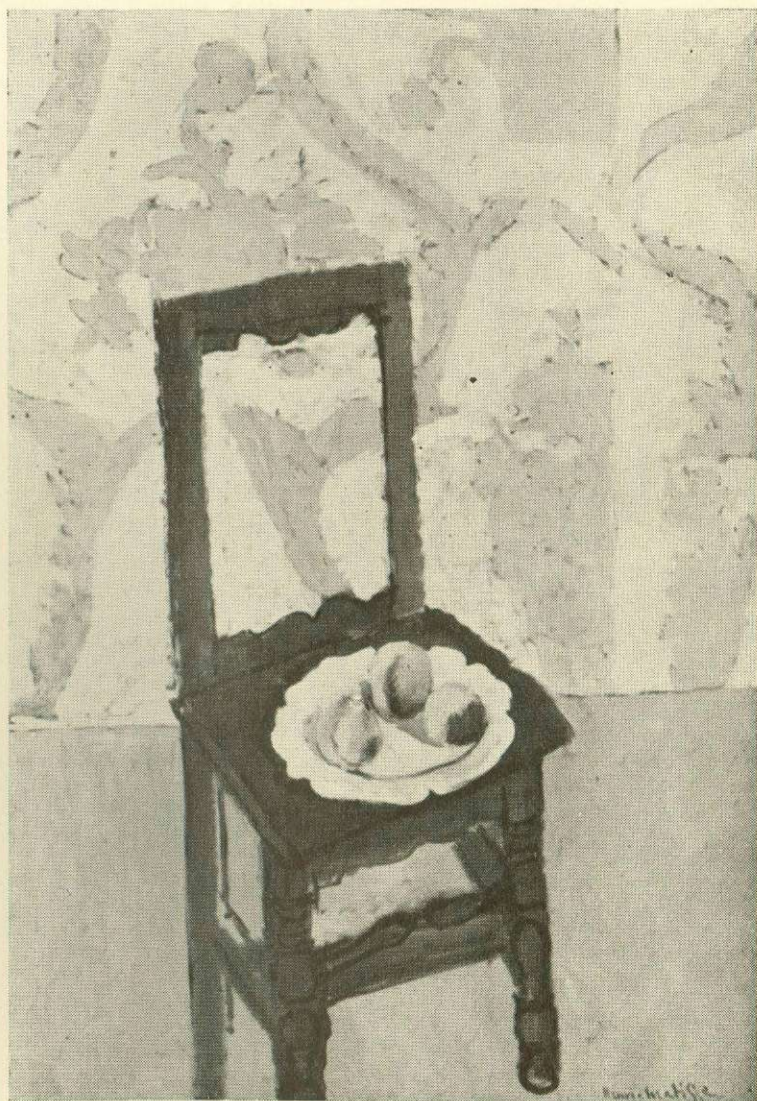
Dostojevski je gotovo večji umetnik ter neprimerno globlji mislec ko Gorki, odbija pa ne samo povprečnega ruskega človeka, ki je zdrav, ampak celó Evropca po svoji rafinirani analizi duše, ki odkriva rušeče kaotične sile v njej; Gorki sam mu očita, da ni narisal pravega ruskega človeka, ampak »azijsko stran« njegove duševnosti. Tolstemu in Dostojevskemu kakor velikemu delu pisateljev predboljševiške dobe sploh je skupno to, da kljub poznavanju mužika le osredotočujejo pozornost na plemiški in buržuazni ter inteligenčni milje, Turgenjev pa je risal bridko usodo mužika brez pravega socialnega patosa in jo idealiziral. Čehov je ta patos imel, je pa sam čisto tonil v resignaciji in fatalizmu ruske predrevolucijske dobe, dočim je socialno-etični apostol Tolstoj bil utopist. Gorki, ki se je od vseh teh mojstrov učil in je o Tolstem napisal najboljše delo, kar jih imamo (treba bi ga bilo prevesti), jih je prekašal v tem, da je bil bolj preprost, ametafizičen človek, ki je sicer tudi o božjem razmišljal, pa se vedno vračal k golemu prirodnemu človeku ter klical k optimizmu najintenzivnejšega dela na zemlji, v čemer je na literarnem polju bil predhodnik socialistične ere — toda dedič starine je ostal v propovedi ljubezni in usmiljenja do človeka (dve vrednoti, ki jih je nova Rusija zamenjala z odnosom gole prirodne pravičnosti), ki jo je položil v usta potepuhu Luki v svojem najboljšem delu, v drami »Na dnu«.

Alekszej Maksimovič, ki je kakšnih dvajset let prebrodil Rusijo od Nižnjega Novgoroda do Krima in bil težak, pomivalec posode na parniku, ribar, nočni čuvaj in železničar, ter je takó spoznal vso raznolikost ruskih tipov iz najbednejšega delavnega sloja, s katerim je sam delil glad, mraz in moralno trpljenje ter propadanje, je že v najranejši dobi začutil svoj pisateljski poklic in je mislil na to, da opiše sebe in obdajajoči ga svet potepuhov, delavcev in malomeščanstva — kmeta, kakor nam povedó njegovi prijatelji, ni posebno maral, čeprav je tudi njega do dna duše pogodil; pa vsaj se ruski kmet in delavec prav do naših dni nista bistveno nič razlikovala: oba sta bila brezposestna, na svojino malo privezana, anarhistično razpoložena nemaniča, le da se je Gorkemu bolj dopadel proletarec, ki čuti v sebi moč in voljo ter zavestno stremi za tem, da si pribori človeka dostojen položaj. V toliko je Gorki bil res revolucionarno navdahnjen že izpočetka, toda nekako do tretjega desetletja svojega življenja je bil samo spontano ustvarjajoč umetnik, ki se je izrecno boril z literarnim problemom, kako v nasprotju z dotakratnim velikim ruskim romanom ustvariti drug tip romana, ki bo podajal življenje resničnejše, dočim v njegovi pretresljivi sliki in tožbi o strašni gmotni in moralni bedi ruskega delovnega človeka še ni socialne tendence v smislu političnega programa in propagande. Če je v takratnem njegovem delu kaj tendence, je samó in izključno ta, ki prevladuje tudi v delih njegove socialistične dobe: težnja za resnico. Toda ta resnica zanj ni vse, kar se dogaja, brez vsake etične difference, ampak resnica mu je le to, kar more življenje izboljšati, osmislevati in bolj in bolj počlovečevati. To je najkrepkeje sam izrazil v svojem zvezku malih povesti: »Doživljaji in srečanja« s sledečimi besedami: »Upam, da ta knjiga z zadostno jasnostjo priča, da se nisem bal povedati resnice, kjer sem to smatral za potrebno. Po mojem mnenju resnica ljudem nikakor ni tako neobhodno nujna, kakor navadno mislimo. Če sem

čutil, da ta ali ona resnica dušo samo kruto rani in nas ničesar ne nauči, če človeka samo ponižuje, mi ga pa ne razloži, potem sem samo po sebi umevno smatral za boljše, da o taki resnici ne pišem. Zakaj veliko »resnic« je, o katerih je boljše, da jih pozabimo. Te resnice so porojene od laži in imajo vse lastnosti tiste najstrupenejše laži, ki je naše medsebojne odnošaje le izpačila in je iz življenja napravila umazan in brezumen pekel. Kakšen smisel naj ima, spominjati se tega, kar mora vendar enkrat izginiti? Kdor zlo življenja samo enostavno beleži, ta se bavi s kaj umazanim poslom.« Socialno mišljenje oziroma gledanje življenja s stališča, ki stremi za izboljšanjem človeka in vsega njegovega okolja, izvira torej v Gorkem iz globokega prirodnega etosa, ki je kajpada bil izoblikovan v krščanski kulturni tradiciji — da je Gorki v nasprotju z Dostojevskim to tradicijo popolnoma preziral, pa ni čudno, ker je bila ruska pravoslavna cerkev sama po svojem poddržavljenju to svoje poslanstvo malodane docela zatajila in krščansko religijo izmaličila v golo obrednost, ki se je od dejanskega življenja popolnoma ločila in ga v svoji nemoči in nevolji, da bi ga preobrazila in izboljšala, skušala razložiti iz neke mistične usodnosti, da s to kopreno zakrije vso strahoto dejanskosti, v kateri je živel ruski človek, podoba božja, ki ga je vladajoča »krščanska« družba ponižala v žival. Zato se je kakor pri velikem delu ruskih pisateljev (izvzeti so Gogolj, Dostojevski in Ljeskov) eticizem Gorkega, potem ko je njegov umetniški talent došel do viška, začel čedalje bolj izražati v konkretno hotenje socialnega prevrata, ki naj zruši tudi cerkev.* Ni se pa Gorki, kakor aristokrat Tolstoj, zatekel v nek ves svet zanikajoči pasivni utopizem, saj je bil Gorki ves zakoreninjen v oni proletarski sloj, ki se je hotel odrešiti sam iz svoje lastne moči in ki je v napol lažnem okolju v samo zgodovinsko formo okostenelega službenega pravoslavja izgubil smisel za nadprirodno odrešenje ter se tudi ni mogel ogrevati za irealne socialne zamisli Tolstega. Noben kulturni človek pa pri vsem tem ne more zamolčati, da je Gorki zašel v oduren ateizem, ki mu kljub ostremu proticerkvenemu stališču ni pred njim zapadel skoro noben ruski pisec umetnik in ki mu je tudi kot umetniku samó škodoval in s svojo tendenčnostjo njegovemu delu ni dovolil, da bi se v umetniškem oziru dvigalo višje, nego je bilo, ko je 33 let star žel v moskovskem gledišču ob uprizoritvi svoje drame »Na dnu« naravnost delirično navdušenje občinstva.

In vendar Gorki, ki se je ravno v času tega svojega največjega uspeha v življenju kot umetnik, to je tik ob prelomu 19. in 20. stoletja zapisal v socialno demokracijo in postal navdušen zagovornik erfurtskega programa, nikoli ni bil niti ni hotel biti strankar, ki bi stranko postavil nad človeka, ki bi menil, da se dejanskost dá docela obgraditi s kakšno socialno teorijo in bi pozabil, da tudi še tako upravičeno politično stremljenje in hotenje človeštva more v mnogih ozirih in primerih priti v opreko z resnico, ki ji je Gorki fanatično služil že, ko ni bil politično nič opredeljen. Zato tudi boljševiška Rusija Gorkega, ki je leta 1901 spesnil napoved bližajoče se revolucije leta 1905, ni nikoli imela za p o v s e m svojega, dasi je postavil svoje delo takoj v službo tudi oktobrske revolucije 1917 in je tudi družabni etos socializma doumel

* Seveda je stroga cenzura onemogočala, da bi se ta tendenca očitovala.

SI. 13. H. MATISSE, SADJE NA STOLU

SI. 14. A. DERRAIN, PORTRET

Sl. 15. M. LAURENCIN, ŽENA Z GOLOBOM

SI. 16. A. MODIGLIANI, SLIKAR KISLING

in v svojih poznejših letih propovedoval bolje od kogarkoli drugega. Tako pravi na primer: »Prepričan sem, da bo ta občudovanja vredni ruski narod, ko bo prestal vse muke, katere mu prizadevajo zunanje težkoče in notranje homatije, kadar se bo prav lotil stvari s polno zavestjo religioznega, ves svet združujočega pomena dela, od zločinov znorelo človeštvo še veliko naučil.« Gorki pa kot sočuten človek in umetnik ni prenesel strašnega gorja, krivic in fanatičnega doktrinarstva, ki vsako revolucijo spremlja in v tem oziru pač smemo reči, da je iz njega govoril »mali buržua«, ki se je iz mlada strastno likal ob romanih Flauberta, obeh Goncourtov in Balzaca, se je rad sukal v fini družbi in se, ko je došel na višek slave, ni odrekal običajnim prijetnostim, ki jih nudijo dobro situirani meščanski krogi ter je poleg kaviara in šampanjca tudi zelo ljubil denar, kakor nam pripoveduje njegov dobri prijatelj Bunin, ki beleži tudi njegovo čudovito popolno izobrazbo, dovršeno poznanje težkega ruskega jezika ter fino pisavo. Kot urednik revolucionarno-propagandne »Nove Žizni« je kruto šibal carizem, vendar pa za sovražstvo ni bil ustvarjen. Car ga je izgnal v Capri; v inozemstvu je spoznal Ljenina, ki je postal njegov velik prijatelj in zaščitnik. Vendar pa je prav Ljenin leta 1921 moral prevzeti vlogo bivšega carja, ko je Gorkega poslal na oddih v Sorrento; uradno je bilo rečeno, da »zaradi zdravja« — česar je Gorki, ki si je bil kot »skitalec« nakopal bolezen na prsih, res potreben — v resnici pa je Gorki postal tudi boljševiskemu režimu nekoliko nadležen, ker se je — to mu je v največjo čast! — začel boriti proti terorizmu in fanatizmu, za kar bi bili v tistem času vsakega drugega poslali v Sibirijo. Tudi Gorki sam se takrat v svoji domovini ni več počutil dobro, zlasti ga je bolelo in jezilo, da ni smel v svoji »Novi Žizni«, ki jo je zopet začel izdajati, zapisati vsega, kar je hotel. Gorki pač ni bil političen človek, ampak umetnik in dobričina, ki je kmalu imel solze v očeh. Predvsem umetnik! Tako pravi nekje: »Dobra knjiga gane moje srce kakor lok velikega goslarja, in potem poje moje srce, stoka od boli in kipi v jezi ali pa se raduje, kakor pač pesnik hoče.« Zato tudi goli naturalist ni bil in tudi iz prizorov najhujše bede, umazanije in propalosti v njegovih delih veje nekaj nedopovedljivo duševnega, blagega in resnega; tudi nežen je ta grmeči pevec revolucije in ogorčeni zagovornik proletariata. Nihče ni tako oboževal literature ko Gorki in njemu se ima kulturni svet zahvaliti, da je preprečil, da niso boljševiski gorečniki uničili velikega dela ruskih knjig oziroma kar vsevprek, kar se je napisalo pred revolucijo, djali na svoj indeks; tako na primer se je zavzel tudi za Dostojevskega, čeprav je ravno ta bil njegovi miselnosti najbolj tuj. Ko se je v drugič vrnil v svojo ljubljeno Rusijo, se je bil umiril, kakor se je umiril tudi komunistični režim in v svojem zadnjem delu, v drami »Jegor Buličev«, slika v junaku simboličen propad duhovnega sveta caristične Rusije z vso tisto stvarnostjo, ki je svojska vsem ruskim velikanom lepe besede. Druga njegova dela so pač čitateljem »Dom in Sveta« preveč znana, da bi jih tu naštevati.

Ob spominu na Aleksjeja Maksimoviča je človeku hudó samo to, da je ta krasni človek sveto poslanstvo osvobojenja ruskega naroda zamotal z borbo zoper krščansko religijo, oziroma zoper osnove nadnaravnega življenja

— da je rušil uradno pravoslavno cerkev, je razumljivo in, kolikor gre za tisti nenormalni spoj misticizma na eni in največje posvetnosti na drugi strani, celo pozitivno delo. Kar je napisal zoper resnico o Bogu, odrešenju in nadnaravnem svetu ter zoper religiozne vrednote sploh, je obžalovanja vredno in nam ni razumljivo — seveda ne pozabljamo pri tem, da marsikateri hlapec, kakor nam je povedal Kristus, v tem ali onem pogledu po volji Očeta tudi opravlja božje delo na zemlji, čeprav Očeta noče priznavati. To je že tajnost Stvarnikova, ki ve, da se njegov človek moti, dokler stremi in da se mnogi motijo tem bolj, čim bolj streme — nevede in nehote k Njemu samemu.

FRANC TERSEGLAV

JANEZ EVANGELIST KREK*

Jurčecov *Krek* je prvo delo slovenske politične literature, ki bistvo tako *Krekove* osebnosti kakor njegovega dela skuša dojeti s prave strani, je pravilno postavilo njegov osebni problem in problem njegove dobe ter ga skuša vrednotiti z nekega objektivnega stališča (to je s »celotnega slovenskega narodnostnega vprašanja«, kakor ga imenuje avtor), ki v izvestnem oziru sega nad *Kreka* in njegov čas ter njegovo strankarsko opredelitev.

Take vrste študija nam je bila gotovo zelo potrebna in le čuditi se moramo, da smo tako pozno zanjo dozoreli pa da je celo še sedaj ostala brez močnejšega odmeva. Zakaj, kar se je o početniku krščanskosocialnega ljudskega gibanja v našem narodu pa o tej njegovi tvorbi pisalo do *Jurčeca*, je golo apologetiziranje, ki izvira iz brezkritičnega poenačevanja z njim, ki je bilo za prodor njegovih idej svojčas nujno potrebno in važno, danes pa bi pomenilo brezplodno zastajanje in omrtvenje duha, ki je bil samo življenje, gibanje in rast in ki sam zahteva od nas, da odkrijemo njegova notranja nasprotja, nedoslednosti in odnosnosti, da na taki kritični podlagi premagamo, kar je bilo na njem nepopolnega, in dovršimo, česar sam ni dognal, takó da rešimo, kar je v njem brezpogojno vrednega, v bodočnost kot klico nadaljnjega napredka, ne pa samó kot občudovanja vreden mrtev inventar. Menda se razume samo po sebi, da se po taki analizi *Krek* pokaže veliko večjega, nego se zrcali iz dobro mišljenih slavospevov (ki so ga nehote celo izmaličili, ker absolutizirajo stvari, katerim gre samo odnosna vrednost) — in *Jurčec* je izvrsten analizator, ki pa je znal obenem tudi intuitivno zajeti *Krekovo* brezbrežno široko, bolj umetniško-ustvarjajočo nego politično-preračunjajočo in silovito čustveno naravo, ki je v svoji ogromni in bogati razsežnosti, kakor pravi temu *Jurčec*, z lahkoto šla preko svojih lastnih nasprotij ter »sredinskih rešitev«, ki so za *Kreka* v marsičem res značilne, kakor je *Jurčec* prav pogodil, in bi bile res deloma tragične, ako bi bil *Krek*, ki je kljub svojemu teocentrizmu neomajljivo verjel vase in v

* *Jurčec*: *Krek*. Založba Hram, Ljubljana, 1935.

svoje delo, to tragiko mogel sploh čutiti. Ker je pa Krek, kakor ga je Jurčec sam zelo pravilno opredelil, naj je ustvarjal dejansko med še tako skrajnimi protislovji svojega duha, bil subjektivno v sebi v glavnem čudovito enovit, moremo govoriti le o stvarnem neskladju izvestnega dela njegovega idejnega sveta in miselnosti, ki je mnoga usodno važna vprašanja našega narodnega bitja pustila nerešena, kar tudi Jurčec pravilno poudarja — samo da je spričo glavne pozornosti, ki jo obrača na vsebinsko stran Krekovega dela, predvsem pa na politično usmeritev, ki jo je ta velikan dal slovenskemu ljudstvu, njegovo osebnost narisal le v par najneobhodnejših potezah — na vsak način veliko premalo, vendar pa točno, kolikor se sploh da odgonetati tak genij. Jurčecu je treba vse to, naj se nanaša na idejno zgradbo Kreka ali na njene izvirke v Krekovi osebnosti in v duhu ter okoliščinah njegovega časa, šteti v tem večjo zaslugo, ker njegov oris ne sloni na neposrednem poznanju in vtisih osebe ter na sodoživljanju z osebo zvezanega Krekovega dela in dobe, ampak le na posrednem proučevanju — in to delo je, kakor se iz vsake strani te dobro premišljene študije vidi, bilo temeljito, obsežno in vestno ter se ne opira zgolj na pisane besede in sodbe, ampak je zajelo tudi nevidno snujočega duha in njegove učinke, čeprav je knjižica sama, če se ne motim, bila napisana precej naglo, kakor pravimo, z eno potezo peresa, in more služiti samo kot podlaga za dokaj obširnejše delo, ki bi se, mislim, moglo najbolj posrečiti Jurčecu samemu. Če pomislimo, kako je celó zelo bistroglednim ljudem, ki so s Krekom vsak dan občevali, ušla marsikatera prav bistvena stran njegovega značaja in kompleksnost njegovega ustvarjanja, moramo mimo vseh hib in nedostatkov občudovati pronicavost intelekta in izredno kritično sposobnost pa vernost, s katero je avtor, ki je bil še deček, ko je Krek umrl, zadel in ocenil človeka in čas, ki nam je za pravilno, nepristransko gledanje v enem oziru še preblizu, dočim je v več važnih vprašanjih šla prav tista mlada katoliška generacija, ki ji Jurčec pripada, že preko oziroma stran od Kreka in se zato v marsikaterem pogledu le težko vživi vanj.

Napačna bi bila sodba, da je Jurčec Kreka in njegovo dobo zgrešil zato, ker je za njegovo oceno vzel merilo iz današnjega časa in razmer ter iz svoje lastne sodobne politične miselnosti: celotno slovensko narodnostno idejo namreč, kakor jo avtor danes vidi in ki se Kreku ter njegovemu času ni nikoli predstavljala in se tudi ni mogla v taki obliki. Jurčec, ki predvsem politično misli, sploh ni mogel postopati drugače, kakor da izhaja iz slovenskega narodnega skupnostnega programa in potem presoja, v koliko ga je Krek udeležil oziroma ga pomagal ustvarjati, v koliko pa se mu to ni posrečilo, ker politični mislec mora na prošlost gledati iz sedanjosti, v katero je merilo tudi Krekovo politično delo in jo pomagalo odločilno oblikovati. Da pri tem tudi najstvarnejši in najduhovitejši kritik v gotovi meri ostane subjektiven, to je neizogibno: Jurčec vidi slovstveno drugače, nego ga je videl Krek. V bistvu pa je Jurčec, na strani 39 in dalje, v zgoščeni obliki tako precizno in eksaktno opredelil Krekovo politično delo, njegove različne, deloma nasprotujoče si sestavne smernice in njegove meje, da bo to v naši zgodovini za vselej obveljalo, ker je objektivnemu stanju stvari

najbližje: da se je namreč naša takratna strankarska notranja in nacionalna zunanja politična borba vršila v nekem kaotičnem stanju, ko nismo imeli nobenega narodnega skupnostnega programa, pa smo bili že globoko v svetovnonazorni kulturni borbi, ki je naše oblikovanje v narod deloma pospeševala, deloma pa zadrževala in mu škodovala, sama pa je bila večkrat ozka in neiskrena oziroma pomešana z motivi neidealnega in ozko egoističnega značaja, pa naj gre za to ali ono stranko; koliko to velja na primer za slovenski liberalizem, glej stran 165. Posrečena Jurčeva analiza tega stanja in dogajanja, ki tvori nekako ozadje, s katerega se genialno veliko in genialno prelomljeno delo Janeza E. Kreka odraža, pa je v toliko nepopolna, ker Jurčec ni vsestransko izdelal podobe takratnega, v katolištvu utemeljenega kulturnega in političnega nazora, ki mu je pri nas dal specifičen izraz Mahnič, ampak ga je označil preveč pičlo, v par rezkih in naglih črtah in nezaokroženo ter premalo med seboj zvezano. Tudi celotna podoba katoliškega občestvenega nazora v drugi polovici 19. stoletja je v tej študiji ostala nepopolna in premalo opredeljena; zato se iz Jurčeve študije tudi ne razvidijo dovolj duhovni viri časa, iz katerih je Krek svoj katoliški politični nazor črpal: Donoso Cortes, Balmes, Görres, Döllinger; tudi Vogel-sangova šola je premalo upoštevana in polaga avtor preveč važnosti na razvoj katoliške misli v Franciji, ki jo on pozna najbolje, ji je pa posvetil preveč prostora v primeri z drugimi smermi in vplivi, ki so na Kreka delovali; pač pa je Jurčec zelo točno podal svojevrstno obliko katoliške občestvene misli v Avstriji in tragično izplahnjenje mnogoobetajočega avstrijskega krščanskega socializma iz še danes aktualnega in globoko v temeljna vprašanja družbe segajočega političnega in socialnega programa v malopomembno krilo katoliškega meščanstva (str. 117 do 122), tako da je moral celo v narodnostnem vprašanju odstopiti prvenstvo socialni demokraciji in si še danes kljub najmočnejšim pobudam posameznikov ni opomogel ne v Avstriji ne drugod. Jurčec je ta proces, v katerem je Krek kot eden izmed samostojnih tvorcev krščanskosocialnega družabnega osnutka v bivši monarhiji igral še vedno premalo znano vlogo, tako verno orisal, da tudi v tozadevnih nemških delih nisem našel boljše podobe tega časa na tako pičlo odmerjenem prostoru. Zopet pa se tudi tu vidi, da je za vsestransko in škrupulozno pravično kritiko te dobe, ko se je občestveni nazor katoličanov izoblikoval v relativno zelo popolno in življenja sposobno politično obliko, ki se danes razkraja v čisto novi problematiki, potrebna poleg državnopolitične erudicije, ki je pri Jurčecu velika in obsežna, tudi solidna teološka erudicija, ker se prav tu politični problemi najintimneje stikajo z bogoslovsko-metafizičnimi. Jurčec je dobro pogodil slabe strani tega svojevrstnega razmerja, za njegove pozitivne vrednosti pa nima zadostnega smisla, vsaj v toliko ne, da bi bil čisto pravično orisal in ocenil odkritosrčnost, pristni entuziazem in popolno uverjenost, s katero je Krekova generacija težila za poobčestvenjem katoliškega verskega in npravstvenega nazora — saj se je naravno in neizogibno padanje tega stremljenja s prvotne visoke ravni, ki ga Jurčec prav naznačuje, začelo šele tik pred svetovno vojno. Jurčec bi bil tudi moral obenem, ko odkriva šibke strani krščanskosocialnega

sistema z naučne strani in življenjske prakse, poudariti ne samo one njegove principe, ki so brez dvoma za bodočnost še vedno velikega pomena, kakor se bo kmalu pokazalo, ampak tudi izvorni značaj marsičesa, kar je Krek doprinesel k njegovi zgraditvi; zmotna je na vsak način trditev (stran 103), da se je Krek izognil znanstveni kritiki Marksovih idej. V njegovih predavanjih o socializmu za semeniščnike je vsekakor tehtna kritika marksizma z vseh strani; prvi nas je seznanil tudi z Bernsteinovo šolo, ki je prva začela razkrivati slabo fundacijo marksizma z gospodarstvene strani; kar so pa katoliški sociologi tiste dobe spoznali za zmotno v metafizični podlagi Marksovega nauka, to velja danes splošno v vsej idealistično usmerjeni filozofiji Evrope in Krek je dal tudi v tem oziru svojim učencem pobudo, da so o tem napisali tehtne razprave; tako na primer v »Katoliškem obzorniku«. Sploh se je Jurčecu v tem pogledu delo nekoliko skazilo, ker ga je zapeljala v preveč enostransko sodbo tendenca, da iz našega časa in njegove problematike odkrije v Krekovem krščanskem socializmu osnovna protislovja in nedoslednosti s toliko rezkostjo, da so njegove pozitivne strani, ki so preživele oziroma bodo preživele njegovo padanje kot stranke, v Jurčecevi osvetljavi preveč zbledele. Neovržno resnična pa je njegova ugotovitev, da je v dobi začenjajočega upadanja »krščanski socializem le še pomenil program za marsikaj, kar s pravim krščanskim socializmom ni imelo nobene zveze več; pomenjal je program demokracije proti konservativizmu v posameznih strankah in tega programa se je polastila posebno mlajša struja v borbi proti starejšim politikom, ki so proti novotarijam mladine ščitili le tradicijo in skrbeli za moč stranke, ki se ni smela oslabiti ne v imenu demokracije in ne v imenu krščanskega socializma. Često je bila ta borba zelo neiskrena in za pokret, ki ga je Krek začel s krščanskim socializmom, še bolj nevarna.« Tega z aforistično ostroto nenavadno precizno zadetega dejstva pa Jurčec, podobno kakor več drugih takih ugotovitev, radi zgoščenosti svoje študije ni zadostno podprl, radi česar bo ostal nerazumljen ali pa zbudil ugovore — glede gori naznačene borbe med konservativno strujo in Krekovim radikalnim demokratizmom (ki pa je v Kreku s a m e m iz več razlogov notranje nuje in zunanje politične finalitete večkrat zašel ravno v nasprotje) bi bil Jurčec lahko navedel celo vrsto konkretnih faktov, sporov in polemik; na primer dr. A. Ušeničnikovo zoper Krekove nazore o ločitvi cerkve in države ter zoper njegovo zahtevo po splošni, enaki in direktni volivni pravici oziroma proti njegovemu neupoštevanju slabih strani demokracije, ki majorizira večkrat najpravičnejše mnenje zdrave pameti in splošnega blagra. Nasprotje med konservativno in napredno strujo v takratnem slovenskem katoliškem političnem pokretu in kulturnem nazoru bi sploh zaslužilo posebno in tudi posebno skrbno izdelano poglavje, ker bi bil Jurčec ravno iz tega nasprotja lahko najlažje utemeljil vsa ona, časih naravnost izključujoča se mišljenja in stremljenja, ki jih je s toliko akribijo zasledil v Kreku, ki se je tega nasprotja deloma ostro zavedal in se proti nekaterim konservativnim tendencam boril, deloma pa ga ni čutil in je znal časih biti tako ozek in nestrpen, kakor je bil drugokrat do skrajne meje svobodoljuben. Bil je pač brezbrežna natura, ki je

obsegala najnasprotnejše tečaje, iz rodu pesnikov in vidcev, ki jim je usojeno, da nimajo naslednika in da se njihovo delo rado izmaliči po slednikih, ki ne ločijo bistva od prigradnosti (kar tudi J. večkrat dobro poudarja.) Hvalevredno je, da je Jurčec ne samo z vestnostjo znanstvenega raziskovalca, ampak tudi z vneto ljubeznijo razgrnil pred nami ogromne zasluge Janeza Evangelista Kreka za združeno misel in gospodarstvo v našem narodu in njegov program krščanskega stanovskega kolektivizma, bolje rečeno demokratičnega korporacijskega sistema, ki ga je Jurčec zelo točno in z velikim praktičnim haskom tudi za našo sodobno generacijo in za bodoča pokolenja podal v bistveno važnih potezah, ne da bi sam na to njegovo aktualnost mislil — kot veliko hibo pa je treba beležiti, da navaja iz mnogoštevilnih govorov dr. Kreka ravno v tem poglavju samo enega, in sicer tistega, ki Kreka ne kaže ravno na višku. (Istotako bi v vsako delo o Kreku spadali vsaj odlomki iz njegovega govora v kulturni debati z Masarykom, ki ga J. sploh ne omenja, in v aneksijski debati, mimo katerega ne more nihče, kdor piše o Kreku kot Jugoslovanu — zlasti bi ga bil moral beležiti Jurčec, ki čisto pravilno poudarja, da je bilo Krekovo jugoslovanstvo bolj čustvenega, panslavjanskega, vizionarnega nego realnopolitičnega značaja, kar se ravno iz tistega govora najotipliveje čuti). Tendenca, da bi Krekov krščanski socializem, ki je bil po sebi umevno strogo, čeprav sem in tja bolj mehanično vokvirjen v takratni politični ideal avstrijskega katolištva, prikazal kot nesodoben in premagan z današnjega stališča, je Jurčeca napravila slepega za momente, ki Kreka s te strani opravičujejo, zlasti če gre za razloge, zaradi katerih Krek kot katoliški politik in sociolog tudi danes ne bi mogel in smel preko določene črte. Tako na primer noben katolik ne more pristati na formulo: evolucija; če z evolucijo ne gre, pa revolucija!, četudi se pri sholastikih brez dvoma morejo najti argumenti, ki revolucijo proti krivičnemu režimu pod gotovimi pogoji dopuščajo. Krščanstvo ima nek neodoljiv horror sanguinis in soglasje stanov vrednoti tako visoko, da se mu razredna borba, četudi se more v mnogih slučajih dokazati kot opravičena samoobramba v določenih mejah, nujno predstavlja kot velika škoda in kot tak pretres družabnega organizma, da se končno soglasje stanov na tak način le odmika vedno dalje in dalje. Nič ne pomaga — krščanstvo more le z žalostjo, zgražanjem in resignacijo gledati, če se vprašanja, ki bi jih morali reševati le ljubezen in pravica in jih končno res le oni resnično moreta rešiti, fatalno odločujejo z ognjem in mečem. Takih momentov, ki jih je Jurčec prezrl, je še nekaj, in jih nujno moramo upoštevati, ako hočemo v »nihajoči in večkrat nedosledni Krekovi liniji« zaslediti vendarle v gotovo smeri nepremakljivo dosledni katoliški genij, kar je Krek v najodličnejšem pomenu bil. Tega nisem omenil zato, kakor da bi J. sam bil za tako konsekvenco (iz evolucije v revolucijo), ampak le zato, da opozorim, kako ne gre, da bi zaradi tega, ker a priori, čeprav v nezavestnem vrednotenju, dajemo prednost marksističnemu socializmu, v Kreku iskali nedoslednost njegovega sistema ali prakse tam, kjer je narobe skrajna doslednost krščanske linije.

O nasprotju med Krekom in Šušteršičem sodi Jurčec popolnoma pravilno, da ni bilo utemeljeno na kakšni stvarni razliki slovenskega in jugoslovan-

skega narodno in državopolitičnega programa, ampak le na različni mentaliteti, ki je pri Šušteršiču, kakor vemo, bila konservativno-avtokratska, pa na veliki razliki v njunih značajih. Kar je Jurčec napisal o jugoslovanski ideologiji dr. Kreka, drži do zadnje pičice, kar lahko potrdijo vsi, ki so to evolucijo v Krekovi miselnosti doživljali skupaj z njim v osebnem stiku in sodelovanju, poznajo njegove članke o tem vprašanju v »Slovincu« in »Domoljubu« ter so od njega samega sprejemali v tem pogledu vzpodbude, smernice in tudi direktna navodila. Kreku je bilo primeroma lahko, kar je bilo Šušteršiču nemogoče, da je zaradi velike razpenjavosti svojega duha, ki se je mogel takoj vživeti v nove potrebe in možnosti, radi ogromne razsežnosti svoje vseobjemajoče umetniško-tvorne fantazije in radi svojega širokega, v silnih čustvenih vrednotah korenečega vseslovanskega razgleda, ki je bil zanj tako značilen, kakor za nobenega drugega slovenskega misleca in politika, našel zelo lahko pot iz totalizma v integralno jugoslovanstvo. Kar tiče enotni slovenski narodni program, ni o tem lahko pisati v ozkih mejah te kritike, četudi bi se postavili povsem na avtorjevo stališče, treba pa je pripomniti, da leže vzroki, da slovenstvo kot izraz samosvoje politično in kulturno do kraja dozorele enote ni iskalo in ni moglo iskati rešitve samo v sebi, že daleč pred Krekom v dobi našega narodnega preporoda, tako da ne on ne katerikoli drugi Slovenec v njegovem času sploh ni bil pred ta problem postavljen. V svojem unitarističnem jugoslovanskem programu, ki je bil v njem nenadni, hipni in na njegovem, časih nobene meje ne poznava-jočem čustvu vzplamteli rezultat njegove naravnost mistične vseslovanske prevzetosti in njegovega prirojenega optimizma, pa je Krek sam videl nekatere težave, kakor nam tudi Jurčec pove. V neprimerno večji meri in veliko globlje je moral Krek čutiti vso težo nekega drugega problema: kako realizirati solidarnost Slovencev v vseh bistvenih vprašanjih narodnega obstoja in razvoja, ne da bi se prelomilo načelo katoliškega totalitarizma, ki je liberalno pojmovanje narodnosti moral smatrati kot temeljno zmotno in je zato kot neobhoden pogoj narodne enotnosti zahteval kulturno oziroma svetovnonazorno izenačenje naroda v celotnem pomenu in obsegu. To je moral Krek zato čutiti kot problem, oziroma je moral dvomiti o tem, da-li katoliški nazor o človeški družbi, kakor je o tem bila prepričana Mahničeva doba, to v resnici v vsakem času in okoliščinah smatra za brezpogojno nujno v praktičnem življenju po najrazličnejših nazorih diferencirane družbe, kjer so vsi člani kljub tem razlikam bitno navezani drug na drugega, ker je bil širok duh in je lahko v največjih filozofih katolištva našel utemeljitev onega drugega nazora, da je namreč, kakor je na primer dejal veliki humanist in dober katolik, prijatelj svetega Tomaža Mora, Erazem Rotterdamski, resnica resnica, kjerkoli jo najdeš, in da je vsaka resnica krščanska — v našem slučaju: da je solidarnost naroda v bitnih vprašanjih političnega obstoja in rasti ter kulturnega sodelovanja mogoča in ji gre prvenstvena važnost kot postulat, ki je obvezen za vse, dokler še narod vlada krščanski etos z vsemi svojimi naravnimi podlagami. Ta etična podlaga pa je v našem narodu pri vsej kulturni in strankarski diferenciaciji hvalabogu bila vedno močna. Mahničeva doba je bila upravičena in je storila veliko pozitivno delo, da je po-

stavila zahtevo po jasnosti in doslednosti v načelih; ni pa dvoma, da je zašla v skrajnost in da je pretiranost, ki je blizu zmoti in je izzvala nasprotno skrajnost, večkrat onemogočila v narodnem oziru nujno potrebno in možno vzajemnost — da ne govorimo o tem, kako je v praksi načelnost in načelna ločitev nemalokrat morala na obeh straneh služiti za pretvezo ciljem čisto egoističnega, neidejnega in manjvrednega značaja. Kako je Krek skušal te notranje težave premagati, spravljati vse različne vidike v sklad ali pa take notranje in zunanje, nujne in prigradne ovire v ogromni razsežnosti svojih odločitev prezirati, da bi ga ne motile, nam Jurčec na več krajih pove z vso ostroumnostjo; vendar pa se na več mestih, ki zahtevajo točnih distinkcij, ker zadevajo specifične in zelo težke cerkvenoteološke probleme (zlasti v II. poglavju, pag. 26 in dalje), ni znal izogniti neki nejasnosti; zelo točna pa je Jurčeceva razlaga, zakaj je mogel ravno katoliški pokret zajeti slovensko ljudstvo v upravičeni opoziciji proti takratnemu meščanskemu liberalizmu. Pri tem pa človek občuti v Jurčecevi študiji občutno vrzel, da v primeri z drugimi stranmi Krekove delavnosti na vsak način premalo poudarja in analizuje ogromni Krekov ljudskoorganizatorični, v resnici »führerski« talent, v čemur mu po mojem mnenju ni bil kos noben evropski politik njegovega časa — tudi v tem oziru je Krek daleč prehitel svojo dobo. Je pa Jurčec to potezo na koncu svoje knjige označil kot monumentalno in taka je res bila.

Jurčec je zaključil svoje delce s poglavjem »Srce v sredini«, ki je najboljše in najmočnejše od vseh in nam podaja Kreka res takega, kakor odseva z znamenite slike na platnicah. Veličina, svojevrstnost in vekovni pomen njegovega genija za naš narod, je obenem s kompleksnostjo njegove osebnosti (— jako dobro beleži Jurčec, da je Krek bil v nekaterih stvareh vase zaprta narava —) in njegovega idejnega sveta v teh vrsticah prišla do izraza brez primere bolj krepko, resnično in učinkovito, nego iz dobromišljenih hvalnic, ki so se o njem pisale dozdej. Pred našega duha stopa podoba velikana, ki je prvi naše ljudstvo organiziral v zavedno politično skupnost, v marsičem pa svojega zamisla ni mogel dokončati in se mu je to in ono izkazilo tudi po takih fatalnih zmotah, kakor je na primer bila vera v »katoliško poslanstvo Avstrije«, ki je bilo najmanj že od Marije Terezije dalje gola fikcija in se je po koruptnem konservativnem brezvercu Metternichu, ki še Avstrijec ni bil, izprevrгло v grdo reakcijo, našemljeno v »religiozno« odelo. Jurčeceva studija se dostojno pridružuje redkim delom te vrste v slovenski literaturi, ki razen Prijateljvega izčrpnega orisa Kersnikove dobe in znane Lončarjeve skice nima na območju kritične politične in kulturne zgodovine našega naroda zlasti v novi dobi veliko pokazati, kar bi bilo nad povprečjem. Izpopolnjeno in popravljeno po vidikih, ki sem jih skušal, kolikor sem mogel, objektivno poudariti, ter čim izčrpaneje podprto po virih, bi predstavljalo zelo važen doprinos k naši politični zgodovini v enem njenih najusodnejših razdobij. Pa tudi tako, kakršno je, nuja sijajno priliko za predebatiranje, revizijo in koristne zaključke iz stališč, ki jih je zavzemal naš narod v kulturnem in političnem pogledu ob prelomu 19. in 20. stoletja. S to hvalevredno tendenco, če se ne motim, je ta studija bila tudi napisana.

RAZGLEDNIK

KNJIŽEVNOST

Anton Ingolič: **Lukarji**. Roman. 1936. Založila Tiskovna založba r. z. z o. z. v Mariboru. Fotomontaža Franjo (!) A. Pivka v Mariboru. Tisk Mariborske tiskarne d. d. v Mariboru. Strani 312.

Roman »Lukarji« so za naše razmere izredno obširno pripovedno besedilo. Niso zanimivi samo zato in pa, ker so prvo in večje delo mladega in doslej neznanega pisatelja, ki se je javil s tem svojim delom neposredno (Lj. Zvon 1935), torej podobno kot svojčas dr. Kraigher s »Škrobarjem«, marveč še bolj zaradi snovi, ki jo oblikujejo, in pa pisatelju svojstvenega kompozitorskega sloga. Snovno so trpka epopeja tistega dela Prlekije, ki se preživlja s čebulo, t. j. »Lukarije«, prebivališča Lukovcev, Blatincev in Sejanec ob Blatnici pod zadnjimi obronki Slovenskih goric, Petkovcev, Drenovcev na levem bregu Drave pod Halozami, na sredi Sveta Magdalena, Tihoncev in Orehovcev (str. 7, 28 i. dr.), več ali manj imen za kraje, ki jih Svetličevo Kazalo pozna le deloma in drugod (Varaždin) in jih je umeti zato pač simbolno, ne pa domačijsko stvarno. Tako je zasnovan ta obširni roman v dveh delih na razmeroma ozkem ozemlju. Navajanje tržnih lukarskih poti (str. 37, 93 i. dr.) ga le nekoliko razširi, pa ne toliko, da bi s tem dobila slika tisto snovno pomembnost, ki bi jo imenoval življenjsko polnost Reymontovih Kmetov. Osrednje, t. j. politično dejanje v »Lukarjih« je moderno socialno. Prikazuje se borba kočarjev in gostačev za razdelitev ozemlja na velikem posestvu grofice Mondscheinove spričo agrarne reforme iz l. 1920. Ta borba, ki ni navsezadnje nič drugega kot novodobna kmetiška »pravda« in se vleče nekako deset let, seveda s presledkom dobrih osem let med dogodki v prvem in dogodki v drugem delu romana, je postavljena v simbolne Lukovce, dočim so druge občine po mačehovsko komajda eksponirane. Tu v Lukovcih gospoduje mogočnjaški kmet in župan Tina Sok z grajskim oskrbnikom stare Mondscheinove, ki je zadnja svojega rodu, Šegulo. Ta dva in v drugem delu še krčmar Vršič so »grofje«, t. j. ljudje, ki sebi v dobro zavirajo na vse pretege izvedbo reforme v prid kočarjev in gostačev. Nasprotuje jim krdelo odvisnih ljudi, ki bi radi imeli svojo zemljo, med temi člani Sokove družine same: njegova sestra Lajhovska, Nana z bratom Tomažem, tridesetletna Ana in brat organist Dječ. Za pravo

borbo organizira in zbudi te kočarje in gostače pa šele Anin mož Jernej, ko se vrne z boljševiskimi idejami iz Rusije. Ta Jernej Čuš postane poslej osrednja oseba vsega dejanja. Doseže postavno delno razdelitev grofovskega svetá. Ko mu grozi spričo Sokovih mahinacij, da se mu bo izjalovilo vse, kar je dosegel, zažge z Blažem grad. Po osmih letih ječe se vrne in nadaljuje svoj boj proti novemu upravniku veleposestva, dokler ne zadosti za svoj požigalski zločin s smrtjo v plamenih, ko gasi gostaške kočje, ki jih je zažgal upravnik Vršič. To je stožer romana, pravda za zemljo, prikazana uradniško programno, do vzgojnosti natančno v podrobnem navedanju vsega pravno gospodarskega procesa. Drugo v romanu je luk: zgodbe zasebnega življenja lukarjev, ki so po prikazu bolj tipika kot kolektivna slika, njih lukarskih tržnih poti, njih veselja in bridkosti, zlasti pa erotičnega življenja, ki je slikano začudo enostransko, naturalistično odurno. Takšna je n. pr. Nanina zgodba s Tomažem v mestu, take so dogodivščine veselega lukarja Drejčevega Andreja z mestno gospo Lejo; tako je prikazan šegulov starejši sin Martin, tako Drejčev Blaž s Feruno i. dr. Človeku se vsiljuje misel, da je vse to le snovnost radi snovnosti, motivna izposoditev od drugod, iz Poljskih Kmetov, iz Zolájeve Zemlje ali pa iz modernega ruskega romana, kjer pa je ta motiv gola in živa resnica. Na to zadnje rusko slovstvo spominja sicer vsa Ingoličeva pripovedna tehnika, ko snuje svojo zgodbo naturalistično nekam apriorno, preden je osebe značajno eksponiral ali psihološko utemeljil, doživel in razložil. Tako so ti liki, ki govorijo vsi nekarakterno književno in deloma kar časnikarsko govorico (Jernej!), sicer dokaj nazorni, a neživljenjski, shematični. Preznačilno v tem oziru je n. pr. pisatelj povedal priimek glavne osebe šele na strani 177. in skušal motivirati duševno neenotnost tega obraza šele proti koncu knjige (str. 225). Tak način pripovedovanja daje romanu značaj listkarsko pisane teksta. Vse se dogaja preveč po neki mili volji svojeglavega režiserja, ki odstranjuje osebe z odra prepogosto nasilno, večkrat eksmahinalno: Tomaža ubije ropar, Sokico poveljuje, stari šegula utone, njegov sin Martin se ubije na motorju, Vršiča zadene za smrt Drejč, Blaž zadavi Feruno i. dr. Kljub navidezni povezanosti dejanja in bujnega doživljanja dela roman vtis fragmentarično zbranih, le zunanje v celoto povezanih epizodnih motivov brez dramatičnega zapletka. Ne ogreje, ne prime idejno. Delo kaže razumsko, šolano pisateljsko osebnost, ki pa amuzično nima čuta za intimno pesniško prijemljivo prikazovanje z ljubeznijo zajetega motiva. Podobno je tudi z idejnostjo: prvi duhovni gospod, čigar pridigarstvo je pravo pamfletarstvo, je odurno nesocialen, drugi je poštenjak. V Teji, ki je lep obraz, je nekaj toplote, a drapirano tako neubrano, da usahne brez moči, pisano ad usum s Cankarjem in njega pravičnim Jernejem. Pesniški vložki niso nobena poezija, niti dobro metrična ne. Jezik je domač in dober mimo hib, ki so: po njemu 47, Lukovi duh 39, pred dvema 121, vse dopoldne 124, le potem, ko 150, 225, 227, živijo! 141, 190, 209, ovedli (ovedeli) 199, 243, 260, na preteg (pretek) 202, preko advokata 217, predvečer 239, izvanreden 283 i. p. Tako je Ingoličev prvenec mlado delo, ki priča o pisateljevem epičnem talentu. Govori pa tudi glasno dovolj, da je treba tudi na-

šemu novemu pripovedniku idejne usmerjenosti, globljega doživljanja tuje usode in v smislu tradicije Jurčičeve, Tavčarjeve, Finžgarjeve pesniško doživljene snovnosti. Pri Rusih našega časa se more naš pisatelj žal v tem oziru kaj malo naučiti. Roman o Lukarjih bi se bil dal napisati toplo po slovensko, ne hladno biološko, kozmopolitično. Ingolič utegne postati ime, če bo nadaljeval z naivno vero v lepo in dobro. Le otrok in otroške psihe, ki jo je to pot kar na lepem prezrl, naj v prihodnje ne zabi!

Dr. I. Pregelj

Francè Stele, *Monumenta artis Slovenicae. I. Srednjeveško stensko slikarstvo*. Ljubljana 1935. Delo, ki je izhajalo v mesečnih snopičih (13), obsega 60 strani slovenskega in francoskega teksta, opazke, seznam slik, krajev, umetnikov, ikonografsko in stvarno kazalo ter 173 reprodukcij na najfinejšem papirju, v formatu 34 × 24 cm. Oprema knjige je Plečnikova. Izdala »Akademska založba«.

Vsebinsko obsega knjiga sledeča poglavja (odgovarjajoča mesečnim snopičem): 1. Splošni pregled razvoja srednjeveškega stenskega slikarstva v Sloveniji. 2. Slikani prezbitarij. 3. Johannes concivis in Laybaco. 4. Johannes Aquila de Rakespurga. 5. Ladja cerkve v Turnišču. 6. Poslednja sodba. 7. Trpljenje Kristusovo. 8. Sveti Trije kralji. 9. Marijino življenje. 10. Svetniške legende. 11. Crngrob. 12. Oltarne slike. 13. Miniaturno slikarstvo.

Če se poglobimo v posamezna poglavja tega monumentalnega dela, ali če prelistavamo skrbno izvršene reprodukcije po naših umetnostnih delih te zdavnaj pretekle dobe, nam postane jasno, koliko zakladov nam hranijo po vsej Sloveniji posejane stene naših cerkva, in kolikšna je njihova kvaliteta, tako s čisto znanstvenega umetnostno-zgodovinskega kakor tudi z estetskega stališča. Časovno obsegajo naši umetnostni zakladi dobo od srede 13. stol. pa tja do srede 16. stoletja, torej dobo, ki jo je zgodovinska znanost nazvala z več specialnimi termini, tako visoki srednji vek, pozni srednji vek in dobo reformacije. Z umetnostno-zgodovinskega stališča pa razpade naše umetnostno gradivo na več slogov s termini, kakršni so se pač za to dobo udomačili v umet.-zgodovinski strokovni literaturi. Tako spadajo naša najbolj zgodna dela (Ptuj) v čas zgodnjegotskega risarsko plastičnega stila, torej v tisti čas, ko se je v tedanjih zapadnoevropskih umetnostnih žariščih vršil gigantski kompromis med dvema resnicama, med idejo in naturo, ko se je po stoletjih srednjeveškega spiritualizma zaničevana narava zopet odkrila tedanjemu človeku ter so se pričeli njeni fizični pojavi zopet pozitivno vrednotiti, seveda le v kolikor so bili ustvarjeni »ad maiorem Dei gloriam«. Naslednji slog, ki je zapustil pri nas sledove v Vrzdencu, Crngrobu, Celju itd. je zgodnjegotski risarski stil, sledi pa mu za naš teritorij mnogo bolj plodoviti gotski idealistični plastični stil, ki je zrastel na idealističnih temeljih Giottovih, na njegovi rešitvi problema odnosa oseb do arhitekture in krajine, in ki se je v Franciji, tedanjem umetnostnem Parnasu, nato obogatil še s pridobitvami gotskega naturalizma. Pri nas spadajo v ta čas dela slikarja in arhitekta Janeza Aquile in njegovega kroga (konec 14. stol.), in pa že prva polovica našega quattrocenta, ki najde svoj posebni

izraz v tako zvanem mehkem slogu. Od srede tega stoletja pa se že pojavijo elementi realističnega plastičnega sloga, ki mu postavijo na severu temelje genialni revolucionarji kot: Jan van Eyck, dalje nemški mojstri K. Witz, Moser in Hans Multscher, ki pa se mora pri nas dolgo boriti z žilavim idealističnim mehkim slogom. Proti koncu stoletja doseže premoč, njegovo obličje pa zadobi že renesančne poteze, dokler se v prvi polovici 16. stol. pod naslovom renesanse njegove sile ne izčrpajo.

Tak je razvoj našega srednjeveškega slikarstva v luči sistematike stila. Če pogledamo sedaj, v katerem od teh slogov se je naša umetnost kvalitativno in kvantitavno najbolj razvila ter pokazala celo neki relativno samostojen razvoj, mora pasti odločitev na naš quattrocento. Jasno je, da se niso pri nas vršila kaka revolucionarna dejanja, taka kot n. pr. na severu, ko so v 30 in 40 letih 15. stoletja genialni mojstri odločno stopili na nova pota, ki so vodila v novi naturalizem, vendar je v okviru mehkega sloga doživela naša gotška umetnost izredno visoko stopnjo razvoja. Umetniške individualnosti kot Janez Ljubljanski (Visoko, Muljava, Kameni vrh, vse sredi 15. stoletja), Bolfgangus (Crngrob, 1453. leta) in Mojster slik na Mačah, ustvarjajo razvoj tega, za vse notranje avstrijsko umetnostno ozemlje značilnega sloga. Izredno važna je avtorjeva ugotovitev o odnosu Janeza Ljubljanskega do avstrijskega mojstra Hansa von Tübingen. V našem quattrocentu zadobi svojo dokončno formo kranjski prezbitarij, ki je v svoji najčistejši obliki produkt naših arhitektov; izredna množica malih cerkva, ki so v tem času nastajale pri nas, mu je dala za to stvarno podlago. Prav tako so tudi druge ikonografske teme, kot Poslednja sodba, Trpljenje Kristusovo ali Sveti Trije kralji v tem stoletju najodličnejše zastopane.

S tem, da smo poudarili v našem srednjeveškem slikarstvu izredno važnost quattrocenta, ter obenem že poudarili njegovo notranjo vsebino, se nam nehote načne vprašanje, kakšno mesto zavzema naša srednjeveška umetnost v umetnostnem krogu zapadne Evrope. In baš zgoraj načeto vprašanje nam pomaga pri odgovoru. Primerjajmo samo razvoj umetnosti v quattrocentu na Severu in Jugu z našim razvojem. Dočim se pri nas skozi vse stoletje trdovratno drži stari gotški idealizem, dà, celo razcvet doživi v gotovi formi, se na obeh polih našega sosedstva vrši razvoj umetnosti v čisto drugem pravcu. Tam koraka umetnost po poti vedno doslednejšega naturalizma, in ko se prične na koncu stoletja prva borba za novi, na naturalističnem izkustvu porojeni idealizem, časovno zadene ob naš še vedno stari idealizem. Odkod to zanimivo dejstvo? Avtor reši to vprašanje na ta način, da z vso upravičenostjo pokaže na poseben geografski položaj našega teritorija, kateremu da odličen naziv — zatišja. Tu so se radi oddaljenosti od vodilnih centrov razne forme mnogo dalj obdržale, vsa revolucionarna dejanja pa so vsled distance izgubila svojo ostrino. Tako ima naša umetnost v zvezi z ostalimi, geografsko približno enako ležečimi pokrajinami (n. pr. Notranjo Avstrijo) vendarle svojstven razvoj.

Če se sedaj povrnemo k čisto formalni plati te knjige, če skušamo analizirati zamisel vsega dela, vidimo, da je vse delo odlično pretehtano in izpeljano. Stelè je stal pred težko nalogo, iz množice spomenikov, ki so se

nam ohranili, izbrati tista dela, ki so kvalitetna in za razvoj našega slikarstva pomembna; iz vseh teh pa sestaviti harmonično celoto, ki bo v vsakem oziru pregledna. To se mu je tudi docela posrečilo. Na prvo mesto postavi splošen pregled našega srednjeveškega slikarstva. To mu služi kot nekak okvir za nadaljnjo razčlenitev gradiva v posamezne samostojne dele. Pri tem gre gradualno in logično od večjih del k manjšim, dokler se ne omeji čisto na specialne teme iz celotnega gradiva. Tako obdela n. pr. na drugem mestu Kranjski prezbiterij, ki je kot arhitektonski del kosmos zase in ki more že v svojem telesu vsebovati druge manjše enote (cikle), na tretje mesto postavi dve umetniški individualnosti, ki sta zopet svet zase, nato zopet samostojno arhitektonsko telo turniške ladje in končno specialne ikonografske teme. Te poslednje so važne zato, ker so nekatere doživele na naših tleh poseben razvoj in bi mogli nekateri motivi tudi ikonografsko znanost kot tako izpopolniti.

Namen objave te knjige, podati te spomenike v »dobrih, zadostno velikih reprodukcijah, ki naj pokažejo domačinu umetniško bogastvo preteklih dobnjegove domovine, tujcu pa odkrijejo njih najvažnejše umetnostno zgodovinske in lepote vrednote«¹, je v polni meri dosežen, dà, celo presežen! Knjiga nima samo reprezentativne vrednosti, marveč tudi znanstven pomen! Ta dognanja, kot smo jih že zgoraj omenili, so v nekaterih delih čisto nova in prvokrat zapisana. Vsako poglavje zase ima danes za nas prav za prav normativen pomen. Človek, ki jih je pisal, je zaenkrat pri nas edini, ki more o starejši slovenski umetnosti kaj takega napisati. In ne samo to. Ogromno delo, ki leži v teh par vrsticah teksta in teh podobah je prav za prav sad dela enega samega človeka, namreč avtorja. Le prav malo spomenikov je bilo pred njim odkritih, in še ti so bili nesistematično in neznanstveno obdelani in publicirani. Kdor je zasledoval avtorjeve razprave po naših in tujih znanstvenih revijah, je imel priliko zasledovati oranje ledine tega tako važnega polja naše umetnostne zgodovine.

Odveč bi bilo menda poudarjati pomembnost Monumentov za našega čitatelja. Ob njih bo spoznal, koliko lepote skrivajo v sebi naše preproste cerkve, ob njih se bo naučil ceniti te priče stare, a duhovno bogate in plemenite kulture. Z estetskega vidika mu bodo Monumenta gotovo nepogrešljiv tovariš. Ko bo pregledoval te resne in veličastne kompozicije, v katere so položili naši pradedje vse svoje tegobe in srčne stiske, bo brez dvoma spoznal, koliko duhovne lepote je v teh delih.

Med slovenskimi knjigami bo to delo zavzemalo brez dvoma častno mesto. Pa še en pomen imajo Monumenta, namreč pomen reprezentacije, ki jo bodo opravljala v tujini. Do sedaj je bila naša umetnost kaj malo poznana v inozemstvu. Poslej pa bo ta knjiga z lahkoto prevzela posredovanje naših umetnostnih vrednot drugim narodom, ter bo zgovorno pripovedovala o kulturni višini malega naroda! »Akademska založba« pa, ki je omogočila izdajo tega dela, je tako pač na najlepši način dokazala svoj smisel za slovenske knjige.

Stane Mikuš

¹ Delovni načrt »Akademske založbe«, Ljubljana 1934/35, str. 9.

France Stelè: *Cerkveno slikarstvo*. O njegovih problemih, načelih in zgodovini. Mohorjeva knjižnica 66. Celje 1934.

S sledečimi vrsticami imam namen, da na kratko opozorim na enega zelo aktualnih današnjih duhovnih problemov in vsaj malenkostno povečam zanimanje zanj pri strokovnem — pa tudi pri širšem občinstvu. Zaenkrat se mi zdi še najvažnejše vprašanje praktične porabnosti navodil knjižice »Cerkveno slikarstvo«, katero je spisal spomeniški konservator dr. France Stelè.

Že ob izidu je bila ta knjižica deležna vsestranske pozornosti, tuintam celo zunaj domačih mejâ. Apriorna pohvala se je večinoma, kakor bo tudi v splošnem pravilno, omejevala v glavnem na sâmo smelost podviga avtorja, ki je zasnoval ves spis iz svojih lastnih virov; tudi nam se zdi ta lastnost knjige glavna in prva, ki prihaja za pohvalo v pošte. V tako hitro se menjajočem in tako hlastajočem času kot je današnji, se nam skoraj z vsakim dnevom pokažejo nepričakovane spremembe; reči, o katerih pravosti smo bili pogosto do včeraj še prepričani, se nam pokažejo naslednjega dne že v dokaj drugi obliki, tako da izgube za nas dosedanji pomen ali naravnost odmro in jih nadomestijo druge, še druge pa že segajo preko njih in nas. Pri pričujoči knjižici, ki je kot spis podana dosledno iz lastnega gledanja in je bolj ali manj pojav osebnostnih stališč, je čas donosil od njenega izida do danes boljše spoznanje glede nekaterih medlejših mest, ki jih ob izidu vsaj vsakemu še ni bilo mogoče trdno doslutiti ne v njih obsežnosti, ne v nadaljnjih posledicah. V ostalem mi je vprav prijetno naglasiti, da so ostali zaključki izvzemši okvir spisa in z njim obseženih današnjih, posebno domačih razmer prej ko slej enako dosledno trdni in obenem tudi za človeka, ki sicer v tej tvarini ni doma, prepričevalno verjetni. Razlagamo si to tako, da jih je avtor črpal iz svojega prefinjenega naravnega čutnega omrežja. V nasprotju z njim se opira večina naših in tujih avtorjev historično umetnostnih del bolj na suho umetnostno znanost, katera jim onemogoča seči tako globoko do pravega bistva čustvenih korenin; ta jim nudi sicer za njihovo lastno osebo morda trdnejše stališče merilnih pojmov od historije do obče človečnosti, zavaja pa v nejasnost, ki umetnostno nikogar ne prepričuje.

Ob tej knjižici ne morem mimo druge, ki se z njo prav osnovno sklada, ki pa v bolj obče splošnem obsegu zajema vso umetnost, saj doslovno prikazuje rojstvo, življenje in diagnozo odmiranja preživelih oblik. Mislimo na Umetnost zapadne Evrope, v kateri nas isti avtor z enako živo sugestivnostjo vodi skozi ves razvoj umetnosti.¹

Sam okvir knjižice C. s., ki je v svojem zamisleku nedvoumno jasen, nam razprostre do popolne razumljivosti vse ogrodne intervale (delo) in ostro označi medintervalne ogrodne kontraste (osebe), tako da se nam sama po sebi pokaže precejšna okvirna zveza te knjižice s koncem knjižice U. z. E. Ta sličnost je še bolj jasna strokovnjaku, ki bo pod izdatnejšo kritično mero občutil podkrepljena mesta še z večjo jasnostjo in mu bodo

¹ Fr. Stelè, *Umetnost zapadne Evrope*. Oris njenih virov in glavnih dob njenega razvoja. Zbirka Kosmos. Izd. Jugoslov. knjigarna, Ljubljana 1935.

nekateri teh intervalov in kontrastov morebiti le deloma ustrezali, zlasti ako jih bo motril še po svojih lastnih čustvenih željah. In tako smo v lastnem občutju mnenja, da so nekateri intervali in kontrasti deloma napak ali vsaj manj verjetno postavljeni. Ker bi si morda radi tega kdo, ki bi mu ne zadoščala avtorjeva avtoritativnost, razjasnjeval ta problem zase ali za druge še iz kakega svojega notranjega razmerja in želje, in zato še bolj nejasno ali celo nápak in bi se povzročila z vsem tem še večja zmeda, se mi zdi še vedno aktualna objava teh, glede na izid knjižice C. s. nekoliko zakasnelih vrstic.

Mislím, da se ne motím, ako trdim, da je razumljivost spisa C. s. postavljena še vedno na nekoliko premalo opredeljena stališča, ki bi razdeljena v razna področja iz raznih predelov teh področij precizirala zadevo vsakomur precej enako pedagoško. Marsikod je nerazumljivo, zakaj se mnogokaj bistvenega na enem mestu stavlja za vzor, drugod pa se vtis istega vzora zmanjšuje: na strani 177 se stavlja za ideal krasna discipliniranost rokodelstva, na strani 184 pa človeško in versko idealni višek kot ga je dosegla umetnost baroka, stran 201 pa zopet dalje s simpatijo ugotavlja: »kljub nepopolnemu uspehu beuronsko likovno umetnostnih prizadevanj se (danes!) vedno bolj uveljavlja njih liturgični duh in postaja splošen ideal cerkvene umetnosti sedanjosti«. Po strani 56 bi bilo logično smatrati, da stoji dekorativni iluzijonizem po vrednosti nad dekorativno inkrustacijo že glede na sam kompliciranejši tehnični značaj (težje naloge). Iz tega bi lahko zaključili, da je slednji inkrustacijski, oblikovalni način z umetnostnega stališča kvalitetno manjše vrednosti in da vodi prehod iz več vrednega v manj vredno; zato ni prav razumljivo, kako ga je mogoče z umetnostnega stališča reklamirati na strani 24 za idealno rešitev.

Stran 7 preimenitno opazuje vzroke neuravnovešenosti naše kulture in neidealnega stanja, opazujoč jih z nekega splošnega stališča, a jih pri tem nekoliko netočno registrira. Mením, da je po strani ljudskih želja res dana želja po domačnosti; vprašujemo pa se, koliko je naših ustvarjalcev in koliko v višje stoječih plasteh osebnosti in posebej še cerkvenih osebnosti, ki bi gorele v enakih težnjah? Vprav zato in celo samo zato opažamo toliko neskladnost v današnjem skupnem idealu, ker sodobna tako zvana kultura še vedno z obema nogama stoji v pretežno gotskih in baročnih, našemu ljudskemu pojmovanju in čustvovanju tako tujih težnjah. Kdo bi mogel zanikati možnost enakovredne in dobre višine umetnostnih ustvaritev, ki bi bile narodnostno bolj pristne; ali ne bi mogla narodnostno bolj globoko ugajati, ako bi bila kvalitetno izvršena, kakor tista, ki bi bila podrejena cerkvenim zahtevam vsaj v krasilni stroki?

Razumljivo je, zakaj se dandanes tako pogosto stavlja vprašanje: kaj je umetnost? V časih gotike in baroka se je skozi stoletja kristaliziral in razvijal en sam sistem, individualizma tako rekoč ni bilo. Danes je umetninski sublimat, ako merimo s prejšnjimi merili, docela lokaliziran na osebnosti posameznikov, ki črpajo iz lastnih nagibov in se razvijajo po lastnih utripih. Tako ima tudi vsak drug človek, ki ustvaritev ogleduje, svoja merila in idealne skladnosti, ki so bile pa manjše oziroma jih sploh

ni bilo za (navadnega!) gotskega in baročnega človeka, ker je vse sprejemal pod zanesljivo sugestijo. Ako bi vzeli za vez med vsemi ljudmi neko priprosto čustvo, bi bil ideal na podlagi tega čustva v novi smeri lahko vse univerzalnejši od gotičnega in baročnega.

Za vsakogar bo jasno, da se kaže stopnjevat do popolne individualne opredeljenosti v svojih lastnih čustvih, zapahnuti vse dostope dosedanjih tujih vplivov, se prečistiti in izkristalizirati in vzdržati v tem stanju vse dotlej, da bomo dočutili ustvarjajočega duha lastnega ljudskega genija. Z vseh teh stališč pa se ne smemo in ne moremo bližati težnjam idealnih smernic novobeuronstva (str. 201) tudi ne za dano umetnostno vrsto, umetnost za cerkev, ker se nam to upira.

Temu našemu stališču ne ustreza imenski seznam domačih slikarjev niti za našo cerkev, še manj pa za našo splošno umetnost. Navedena imena slikarjev, izvzemši Toneta Kralja, v slabi meri ustrezajo; manjka doslovno vseh impresionistov vse do Šubicev, Wolfa in Langusa in še dalje nazaj. Bojimo se, da trpi s tem tudi prepričevalnost in objektivnost ter tudi prava slika »naše« cerkvene umetnosti, kar naj bi dajalo knjižici vsekakor osnovni značaj.

Ako se premaknemo sedaj na samo ravnino inkrustativnega okrasja, smo s tem pač že samo po sebi pustili ob stran problem in nalogo iluzionističnega slikarstva. Ako se na tem stališču, upoštevajoč naša spoznanja, skušamo razlagam prilagoditi, bomo morali uvideti, da je naša želja skoraj brezpredmetna. Formula stran 11-12 in 206 se nam zdi v primerjanju Bierti : Maleš dokaj neutemeljena tako v pogledu ravnine kot kvalitete; v pravem razmerju bi se glasila S. Pengov (stran 29) : Maleš, v idealistični ravnini pa Bierti : Tone Kralj (stran 52). Po pravilni kategorizaciji značaja dela v pravo ravnino bi nam bilo, mislim, šele možno primerjati rokodelsko in stvariteljsko spretnost in uspeh.

Oblikovna pravilnost v umetnosti je bolj ali manj iluzionističen pojem, in brezprimerno bolj še v iluzionističnem kakor krasilnem slikarstvu. Pri krasilnem slikarstvu gotike nas res da prav nič ne moti najbolj groba samolastnost, ker je ves oblikovni sistem slogovno enakomerno pretiran po nekem enotno smotrnem pravilu in to sorazmerno tudi pri višjih umetninah. Ako apliciramo te osnovne zahteve na krasilno ravnino in na sliko na strani 13, pa kljub upoštevanju različnega lastnega gledanja ne bi mogli trditi, da je izpeljava dela enotna. Naturalistični vzporedna, celotna oznaka je z detajlnimi deli, ki so značilni za funkcionalnost človeškega telesa, desni podobi na teme natakljena glava, katera bistveno huje moti kakor grajana na sliki na strani 11. Upravičen je za dosledno postavitev te formule bi bilo logično prav obratno in nas še manj prepriča, ako pritegnemo glede napak in »strokovne« usposobljenosti še stran 108 (Pavel Jirak) in sliko na str. 107. Po slednjem se čuti nekoliko moteča tendenčnost, ki knjižici prej škoduje kakor koristi.

Brez pridržka mi ni mogoče slediti avtorju po onih oddelkih, koder govori o arhitekturnem izrazu in ga tudi priporoča vsem ostalim strokam kot edino uspešno rešitev, ki bi bila za liturgični predpis in praktično za

cerkev po krasilni stroki najbolj priporočljiva (stran 197). Trdim, da je, kakor arhitekturno, tudi ono čisto slikarsko izražanje, ki se imenuje abstraktni slikarski dekorativizem in iste vrste kiparstvo prav radi abstraktnega značaja prav toliko uporabno za cerkev. Zakaj pa ne bi smela biti katoliška molilnica sestavljena iz docela abstrakcijskih likov, ki bi ne imeli nikakih jasno tvarinskih oblik? Ako je v resnici tako, kakor smo naučeni, da je Bog povesod, potem je lahko ravno tako dostojno češčen v prosti naravi kakor slednjič v brezpredmetnem prostoru. Samo čut pretiravanja zastaranih aristokratskih predsodkov ne dopušča zamisli molilnega hrama brez upoštevanja takih predpisov. Kdor pa teh predsodkov nima, bo v najmodernejšem (duhovnem, abstraktnem) molilnem hramu našel svojim čuvstvom in zbranosti duha blažilne, t. j. molilne nagibe. Pri novih poskusih ne more biti tedaj smoter nič manj kakor: popolno razbitje arhitekture po starem oblikovnem vzoru, kar bi pa veljalo kot pravilo enako tudi za cerkveno slikarstvo in kiparstvo.

Tudi po našem prepričanju takšen ideal brez ugovora bolj ustreza katoliški cerkvi kakor stari, in si cerkvena umetnost ponovno prisvaja napačen kánon, ako smatra za najidealnejšo rešitev docela sklenjen, zaprt, realen in telesen prostor, ne pa poduhovljenega predmeta, ki bi se že po tem ne mogel harmonično skladati s temeljnimi lastnostmi cerkve.

Prenovitveno pravilo za dopolnilna dela v starih, umetnostno vrednih cerkvah je umljivo drugačno. Kjer pa umetnostne vrednosti ni, bi bilo umestno docela sprostiti umetnikovega duha po popolni spremenitvi cerkve. Ako je zato dana le kakršnakoli možnost in zmožnost, bi bilo brez vsega dopustiti tudi popolno spremembo starega oblikovnega sistema.

Iz lastnih prečiščenih pojmov nam bo tudi v krasilni stroki omogočeno ustvarjati poduhovljene celote in podrobnosti, ki bodo po domačnosti prijetne za vse; seveda morajo univerzalno ustrezati po gotovih objektih (seveda ne tlorisnih ali prostorninske delitve, kar vse je vsakemu verniku docela neznano in tuje) pogojnemu razumevanju vseh vernikov in jih razen abstraktne duhovnosti družiti; oblike take cerkvene umetnosti bi ostale v zvezi s splošno umetnostjo, bile bi resnično časovno ogledalo.

Zelo umestna bi bila v tej knjižici kratka razlaga erotične umetnosti, v kolikor zadeva historično pa tudi današnjo cerkveno umetnost tako po strani izražanja formalne razpostave oblik kakor po značaju tehnike. Marsikaj bi se v tej luči verjetno pokazalo za neosnovano, kar se danes morebiti vprav zakrknjeno vzdržuje kot ideal.

Toplo, občudovanja vredno in za to knjižico morda še celo preobširno so vsestransko orisani duhaborbeni momenti ustvarjalca umetnine (stran 153—167). Dobro je razvidno mukatvorno opravilo z utesnitvijo ustvarja-jočega duha pod stroga merila in predpise katoliške cerkve. Strani 198—202 izpovedo, da se cerkev vrača v resnici k starim, strogo stilističnim smerem, ter omogočajo jasen sklep, da čiste umetnosti današnja cerkev prvenstveno manj potrebuje.

Velika brižnost je položena na to, da nam avtor po svoji moči pa dokaj skrbno in uspešno zastre taka mesta, ki jih oni ustvarjalec, katerega

je avtor univerzalno pritegnil, morda niti ne zapazi, čeprav izgubi po vsem tem v umetnosti cerkve dokaj ali skoraj docela na možnosti sodelovanja.

Avtor knjižice, ki mu bo največja zasluga pripisana ravno v smeri splošnega prizadevanja po izsleditvi bistvenih domačih in tudi današnjih korenin, ima očividni namen, zajeti čim najširši krog čitateljev s tem, da skuša na nekoliko drugačen način kakor v svojem delu doslej doseči večji uspeh v smislu preoblikovanja obstoječega in prilagoditve tega današnjim potrebam okusa. Tu se moje mnenje nekoliko razlikuje od njegovega, in sicer: ne več iz mednarodnosti v domače prilike, marveč iz domačih prilik v narodnost in mednarodnost!

Bolj pa ko smo si osvojili avtorjev nazor, da stremi cerkev pravilno po krasilni ravnini, manj moremo biti prepričani, da je cerkvena umetnost po svojem ustvarjalnem bistvu z ostalo umetnostjo istovetna. V poglavjih o ustvarjanju pod človekovim osebnim ustvarjajočim temperamentom obravnavano razkrajanje te problematike (str. 155) bi bilo za cerkveno umetnost zato nekoliko odveč, ker pri krasilni ravnini temperament v starem slogovnem smislu tako rekoč sploh ne prihaja v poštev in zato pri starokrščanstvu, bizantinstvu, nazarenstvu in beuronstvu o njem tudi skoraj ni sledu.

Medtem ko se avtorju knjižice ne zdi toliko potrebno teoretiziranje o umetnosti, bi si ga mi deloma ravno želeli. Za marsikoga bi bilo to razvedrilno, zanimivo; po strokovno večšem avtorju za mnogokoga tudi poučno in potrebno zaradi vsega možnega izčiščenja. Za one, ki instinktivnemu čuvstvu avtorja zvesto slede, je to morda res manj potrebno. Razen njih pa jih je še dosti na vseh straneh, ki imajo pritajena čuvstva. Za vse te bo problem še vedno zastrt s kopreno in se mu ne bodo mogli z vnemo pridružiti. V človeku danes vse vre in stremi po jasnosti; zato nikakor ne gre, da bi za nas tako važna in celo bistvena vprašanja kot je naša cerkvena umetnost puščali po nepotrebnem odprta ali pa ne bi povedali dovolj glasno in jasno vsega, kar je v splošno korist tako hrepenenju posameznikov kakor umetnostnemu napredku, in bi se po tem nadomestilo vse, kar človeku današnjega dneva zlasti ne ustreza. Tu pa zopet ponovimo, da gre pri tem v prvi vrsti za umetnost praktičnega značaja.

Za svojo osebo bi si za slučaje, kjer in ko ne bo avtor knjižice več na razpolago, s stališča nestrokovnjaka in tudi s svojega lastnega stališča naravnost želel vsaj neobhodno potrebnega, četudi vsled tega nujno nekoliko suhoparnega analiziranja podane tvarine. France Kralj

Slovenska fotografija. Izdal Fotoklub, Ljubljana 1935. Uredili so: Slike: P. Kocjančič, L. Michieli. Besedilo: K. Kocjančič. Izdajatelj in založnik: Fotoklub. Tisk in klišeji: Jugoslovanska tiskarna.

S to zbirko 60, vzorno tiskanih reprodukcij fotografij slovenskih ljubiteljskih in poklicnih fotografov je ljubljanski Fotoklub dostojno predstavil svetu slovensko fotografijo, ki se je že doslej dostikrat izkazala pri razstavah in v mednarodni tekmi. Urednik poudarja v uvodu, da se je naša fotografija zadnji čas umaknila iz območja »nove stvarnosti«, ekspresionizma

in futurizma, ki so vsi skušali iztirjati od nje tisto zadnjo skrivnost, po kateri naj bi postala upodablajoči umetnosti ravnopravno izrazilo in obenem važen dokument duhovnih snovanj sodobnosti. Slovenska fotografija, kakor jo neprisiljeno kaže ta zbornik, priča, da prevladuje zopet starejši »preizkušeni«, »romantični«, impresionistični način gledanja na stvari, zato se opaža prevladujoča vloga pokrajine in razpoloženja, ki sta najvažnejši sestavini impresionizma v slikarstvu. Kakor v slikarstvu, tako se tudi v fotografiji izraža tisti slovenski lirizem, ki je bil že tolikokrat proglašen za bistveno našo potezo.

Temu uvodu sledi Janka Branca članek o Janezu Puharju (1814—1864). Izmed mnogih njegovih tehničnih poizkusov je ostala v fotografski praksi uporaba stekla za podlago snovi, ki je za svetlobo občutljiva in za nosilca fotografske slike.

V zborniku so zastopani z reprodukcijami svojih del tile fotografi: Sr. Grom, L. Pengal, Fr. Krašovec, Lj. Vidmajer, A. Vizjak, I. Gogala, P. Kocjančič, Zlatka Gogalovec, Sl. Smolej, L. Michieli, M. Pfeifer, I. Koželj, Fr. Škodlar, C. Böhm, J. Škerlep, I. Frelih, M. Gliha, J. Potočnik, O. Hrazdira, V. Vodišek, A. Kornič, K. Kocjančič, J. Ravnik, J. Schleimer, K. Pečenko, L. Erjavec, D. Dougan, I. Bonač, Fr. Ferjan, J. Branc, A. Kornič, K. Bolaffio, A. Staržik, Fr. Bazelj.

Vsebinsko je zanimanje naše sodobne fotografije, kakor jo kaže ta zbornik, v uvodu dobro označeno kot impresionistično. Razpoloženje, in to prav pogosto ravno atmosfersko ali svetlobno razpoloženje motiva ji je glavno. Celo pri motivih kakor je slika 17, podoba Rih. Jakopiča, ali motivi iz Ljubljane sl. 51 in 52, prevladuje razpoloženje nad »stvarnostjo«. Drugi duh veje prav za prav samo iz dveh del: iz sl. 13, Fr. Škodlar, Bedni ljudje, kjer je učinkovito, na ruski fotografski in filmski realizem spominjajoče zajeta vsakdanja, nekoliko socialno podčrtana resničnost, in iz sl. 21, O. Hrazdira, Pomlad, ki nosi sicer izrazito impresionističen naslov, vendar pa dvignjeno perspektivično stališče odpira širše horizont in s tem tudi nove možnosti fotografskega izraza. Prav bi bilo, če bi se z novorealističnimi sredstvi oborožena naša fotografija posvetila nekoliko več sodobnemu življenju in romantiki naših selišč, posebno starih mest, po katerih hodijo turisti z občudovanjem, domači ljudje pa jih še vedno nismo odkrili. Doslej ustvarja naša fotografija predvsem osebne priče zanimanja posameznih fotografov, pričakovali pa bi od njih dokumentov za bodočnost. Frst.

Martin Kukučín: **Hiša v bregu**. Iz slovaščine prevedel Viktor Smolej. Založila Jugoslovanska knjigarna v Ljubljani, 1935, 425 strani. (Leposlovna knjižnica 22.)

Povest je spisal Slovak Kukučín, ki je živel kot zdravnik na otoku Braču. Od tujega pisatelja bi v prvem hipu pričakovali, da ga bo zanimala le interesantna zunanost južnih krajev; široki svet morja, kjer se stikajo meje sveta in ustvarjajo dogodkov željno ozračje. A tu ni nikakih superlativov in skoki v nenavadno so morda še bolj pristriženi kot v resnici. Pisatelj je trezen realist, čudovito išče v nepomembni vsakdanjosti, sredi

katere »vstaja misel na površje duše« (146). Navadna zgodba iz običajnih razmer v ljudskih hišicah na otoku bi bila skoraj suhoparna, če ne bi dobivala toplote iz organične resnice, iz notranjih sil, ki oblikujejo življenje. Ta realizem ni le stvarni oris površine, ampak vglobljenje v prinaravo, v duhovne temelje ljudstva, ki gledajo iz govorjenja in naziranja, iz dela in običajev. Pisatelj drži z narodom, s kolektivno modrostjo ljudstva, utrjeno v stoletjih, ki pravi, da organično življenje ne pozna ideje enakosti in da je postavilo pregraje, katerih ni moči nekaznovano prestopiti. Tako se izkaže lahkoverni polet v ženitev družabno neenakih kot blodnja domišljije, zato naj se vrne vsak tja, kamor spada in kjer ima svoje narodne korenine za bodočo rast. Toplota je zvezana le z ono resnico, ki je človeku dostopna iz rodu, vzgoje in tradicije. Naturalizem je pojasnjeval življenje s snovno odvisnostjo od rase in miljeja, organični realizem (vsak ni organičen) pa vidi razlago v duhu, ki se je utelesil v svojevrstnih nazorih in oblikah. Oba pa kažeta čez abstraktno romantično idejo narodnosti v plemensko ali rasno zavest, ki hoče imeti svojo posebno resnico. Izkoreninjena ljudstva zaključujejo svojo racionalistično dobo in iščejo rešitve v pravicah svoje narave, kjer je končni smisel domovinske povesti. Dr. J. Šilc

GLEDALIŠČE

Drama v sezoni 1935-36

Slovenski spored

Kljub raznim pomanjkljivostim in napakam, ki jih lahko ugotovi nepristranska kritika, kadar govori o uspehih ali neuspehih našega gledališča, je treba vendarle priznati, da je ravno naša drama danes tista veja slovenske umetnosti, ki še najuspešneje kljubuje času in njegovim, razvoju umetnosti kaj neprijaznim težnjam. In to ni malo, če pomislimo, da se dandanes večina ljudi izživlja na vseh drugih področjih prej, kakor pa si želi notranje poglobitve ali pa si prizadeva za splošni kulturni napredek. Vemo sicer, da tudi z našo dramo ni vse tako, kakor bi moralo biti, a prav tako se zavedamo velikega, kar neprecenljivega pomena, ki ga ima ta ustanova za naše idejno, umetniško in narodno življenje. Reči smemo, da naša drama tudi taka, kakršna je, vrši veliko kulturno nalogo, bodisi na zunaj s tem, da oznanja svetu naš narodni obstoj, bodisi na znotraj s tem, da idejno, umetniško in narodno vzgaja slovenskega človeka, ki je — kar priznajmo — ravno v današnjih časih vsega tega v prav veliki meri potreben.

S tem kajpada ne zagovarjamo trenutnega nivoja naše drame v toliki meri, da bi se odrekli upravičenim kritičnim pripombam in zahtevam ter upanju po še večjem dvigu in izboljšanju. In priznati moramo, da je človeku v resnici kar nekam hudo, ko mora omeniti pomanjkljive strani v naši drami posebno, kadar govori o domačem slovenskem sporedu. Med dvajsetimi premierami, ki smo jih videli v minuli sezoni na našem odru, sta bili slovenski prav

za prav samó dve, če izvzamemo običajno in izven določenega sporeda dano mladinsko predstavo in prav tako ponovitev velikonočne pasijonske igre. To je vsekakor zelo malo, zlasti če pomislimo, da je narodni repertoar vendarle ne samo duša, marveč tudi merilo smeri in hkrati upravičenosti slehernega narodnega gledališča. In če to dejstvo primerjamo s stanjem v prejšnji sezoni, moramo ugotoviti celo nazadovanje. Ne moremo se znebiti vtisa nekega nereda, ki vlada glede tega v naši drami in ki se precej očitno kaže res da ne samo pri izbiri domačih del, ampak pri načrtu sporeda vobče. To je razumljivo in opravičljivo tem manj, ker je dobilo naše gledališče lani novega dramaturga (Josip Vidmar). Radi priznamo, da so združene z ustanavljanjem domačega sporeda včasih velike težkoče, posebno če ni dosti v poštev prihajajočih novosti. A temu se da odpomoči do neke mere s stalnim sporedom klasičnih ali vsaj izrazitih in kakorkoli pomembnih slovenskih dramskih del. Saj je vodstvo naše drame pred leti že samo mislilo na to, ko je nameravalo prirediti tako imenovano revijo slovenske dramatike. Žal se ta hvalevredni načrt, čigar izvedba bi bila naši drami nedvomno v prid, ni uresničil in je ostal samo pri začetku (»Matiček se ženi« in »Hlapci« v sezoni 1934/35).

Kakor smo že omenili, je slovenski spored v preteklem letu obsegal le dve dramski novosti. To sta bili ljudska žaloigra P. Golie »Bratomor na Metavi« in drama »Direktor Čampa«, ki jo je spisal Jože Kranjc. Obe igri sta si sledili kmalu druga za drugo v začetku sezone, tako da je bilo pomanjkanje domačih del v nadaljnjem le še bolj vidno.

Drama v petih dejanjih »Direktor Čampa«, s katero je prvikrat nastopil na našem odru mladi pisatelj Jože Kranjc, je bila v prvi vrsti velika senzacija in je imela na videz nedvomno uspeh. Toda za kritičnega motrilca je bil ta uspeh vendarle precej relativen. Pisatelju res da ne moremo odrekati nadarjenosti, ki je ima za dramski način oblikovanja celo več, kakor pa jo je pokazal kot pripovednik. Kljub temu pa drama, kakor je napisana, razodeva tako velike napake, bodisi v risanju značajev bodisi v celotni gradnji, da ne vidimo v nji nič več kot upoštevanja vreden začetniški poizkus. Prepričani smo, da je navdušenje, s katerim je delo sprejel zlasti del mladine, veljalo predvsem idejnemu poudarku, ki ga delo ima, a katerega vendar ne moremo zamenjavati z umetniško vrednostjo.

Na prvi pogled je očitno, da je Kranjc nameraval napisati nekaj silno pomembnega, vsaj dramo mladega rodu, če že ne dramo današnje družbe sploh. Toda za ta veliki načrt mu je vsekakor manjkalo tako duhovne vsebine kakor izraznih sredstev, tako da je precej viden razkol med voljo in močjo. Kranjc si ni bil na jasnem niti glede tega, ali naj napiše satiro na današnji družabni red ali dramo, niti ni znal iz obširne snovi, ki mu jo je življenje samo po sebi nudilo, izbrati osrednji motiv in ga izoblikovati v zgoščeni dramski podobi. Razen tega je tudi očitno, da njegova drama kljub nasprotnemu videzu ni proizvod objektivnega življenjskega opazovalca in etičnega sodnika, kar bi sleherna dramska ustvaritev morala biti, ampak se je porodila iz miselnih osnov sistema, s katerim si avtor razlaga življenje. Ta pot je tvegana celo v primeru, da so pisateljeve miselne predpostavke resnica, a ne samo domneva in program. Intelektualizem vedno ovira umetniško ustvarjanje, ker

žrtvuje organično neposrednost na ljubo mehanični zgradbi. Tudi Jože Kranjc je na ljubo tendenci, morali in patosu žrtvoval psihologijo, življenjski etos in resničnost.

V njegovi drami se križajo najbolj nespravljiva nasprotja. Motivi osebne spora med direktorjem Čampo in Marijo, njegovo ljubico, pa med njim in suplentom Križajem ter njegovim dekletom, učenko Zino Sušnikovo se nenotno prepletajo s tako zvanimi kolektivnimi motivi družbe, katero bi avtor rad pokazal hkrati v njenem političnem, vzgojnem in socialnem prerezu. Takoj pa se pokaže, da tega ni storil samo in tudi ne toliko zato, da bi narisal okolje, v katerem se vrši dejanje njegove tako zvane drame, marveč predvsem zato, da bi poudaril novo idejo nasproti današnjemu neiskrenemu, nasilnemu in krivičnemu redu. Zoper to tendenco samo na sebi ne ugovarjamo. Toda pisatelj je z opisanim početjem izpodmaknil svojemu delu etična in umetniška tla. To je vzrok, da usode nastopajočih oseb niso psihološko večinoma prav nič utemeljene in da hočejo biti prav za prav samo »dokumenti«, ki naj podpro ideološko osnovo drame. Da je ta način prikazovanja oseb v bistvu nedramatski, ni treba posebej dokazovati. Najbolj se to vidi ravno pri glavnem junaku drame, direktorju Čampi, ki ga pisatelj nazadnje dejansko razloži kot — simbol časa. Podobno nalogo, da namreč služijo kot tipična ponazoritev tendence, imajo več ali manj tudi ostale osebe, posebno Križaj in Zina.

Izmed glavnih oseb je deloma izjema samo Marija, ki je tako v odnosu do obeh mladih upornikov, kakor tudi v odnosu do svojega ljubimca naslikana še najbolj prepričevalno, le da je preveč pasivna. Njena usoda je dejansko najbolj dramska kretnja v tej drami. Vendarle pa njeno spoznanje, da ni bila nikoli deležna resnične ljubezni, kakor je tudi pretresljivo, ni prikazano ravno tragično, kakor bi moralo biti. Po pravici se sprašujemo, kako da Marija ni izpregledala Čampe že prej? Take stvari ženske, posebno če so Marijinega značaja, prav dobro čutijo in jih že nagonsko slutijo. Zato tudi njen samoumor ni dovolj motiviran in je bil avtorju potreben predvsem zaradi zunanjega efekta.

Tako razumemo nazadnje tudi, zakaj je na eni strani vse dobro, plemenito in svetlo, a na drugi vse slabo, pokvarjeno in temno. V Kranjčevi drami pogrešamo potemtakem predvsem psihološke resničnosti, iz katere najbrž izvira tudi raztegnjena, precej nedramatična zgradba — tretje in peto dejanje bi lahko odpadlo —, a prav tako tudi etične resničnosti oziroma pravičnosti, kar zmanjšuje celo zgolj sociološki pomen njegovega dela.

Te vsekakor velike pomanjkljivosti pa je vsaj nekoliko zabilisala uprizoritev na odru, ki je bila prav dobra, deloma pa jih nekritično oko ni niti videlo zaradi snovne aktualnosti, ki je že sama po sebi obračala pozornost v čisto določeno smer. Režija Milana Skrbinška je bila izredno skrbna in je izčrpala vse odrske možnosti, kolikor jih besedilo pričujoče drame sploh nudi ali dopušča. Drama je z uprizoritvijo precej pridobila. K temu je pripomoglo tudi igranje, ki je bilo tu in tam kar odlično. Poleg Skrbinška, ki je izrazito igral direktorja Čampo, moramo imenovati zlasti g. Šaričevo, ki je kot Marija ustvarila v resnici lep in tragičen ženski lik, v čemer je pač presegla avtorjevo

zamisel. Zelo dobro se je uveljavila tudi g. Severjeva kot Zina. Šibkejši pa je bil Stupica kot suplent Križaj.

Kmalu nato je sledila kot druga in obenem zadnja domača premiera v sezoni ljudska žaloigra Pavla Golie z naslovom »Bratomorna Metavi«. Njena uprizoritev je bila sicer na zunaj mnogo manj hrupna, vendarle pa je ta drama življenjsko globlja in umetniško zrelejša kakor »Direktor Čampa«. Ne samo da razpolaga Golia z močnejšimi oblikovnimi sredstvi, ampak se vsaj nekoliko razlikuje od Kranjca tudi po osnovnem življenjskem prijemu. S tem nočemo reči, da je drama bog vedi kako dovršena, ampak hočemo le poudariti njeno pozitivno stran. Uprizoritev pa nam je odkrila v precejšnji meri tudi njene napake.

»Bratomorna Metavi« je zanimivo delo prvič že zaradi tega, ker nam je skušal avtor z njim ustvariti novo ljudsko igro ne v tradicionalnem, ampak v bistvenem pomenu. Tudi tako imenovana ljudska drama naj bi bila v prvi vrsti ogledalo življenja in podoba človečnosti, ne pa, kakor se tu in tam misli, narodopisni muzej ali vzgojna šola take ali drugačne vrste. Pisatelju je življenje samo po sebi nudilo hvaležno snov — motiv bratomora — bodisi kot oblikovalcu dramatskega spora vobče, bodisi še posebej kot tvorcu ljudske žaloigre. Vendar pa se je avtor premalo poglobil v življenje in s tem tudi v umetniške možnosti izbranega motiva, ki ga zaradi tega ni niti vsebinsko niti oblikovno enotno izdelal.

Pisatelj je postavil dejanje svoje drame na Metavo, ki pomeni na splošno našo vas ali vobče kmečko okolje. Pomen Metave je vsekakor tipičen, čeprav je na videz le določeno ime za kmetijo, na kateri žive vdova Neža, brat njenega moža Ambrož pa njena sinova Andrej in Aleš. To čutimo že takoj spočetka; na koncu pa dobi Metava še širši, kar simboličen pomen zemlje sploh.

Ta čudna in nemogoča krajevna metamorfoza, ki prestavlja dejanje z resničnega prostora v svet alegorije, pa nikakor ni slučajna, marveč je v zvezi s celotno zamisljivo Golie drame, ki je precej neenotna in polna nasprotujočih si poudarkov. Zares enotna je prav za prav samo zunanja zgodba bratomora, ki se razvija od prvega do zadnjega prizora vseskozi logično, prav kakor v povesti. Gledalec izve do podrobnosti vse, kar se je zgodilo. Toda za dramo je to vsekakor premalo. Na prvi pogled je očitno, da je delo prerazvlečeno in da je avtor potreboval šest slik samo zato, ker ni znal zgrabiti in obdelati snovi dovolj dramatsko. Golia si je tako sicer delo precej olajšal, a s tem je tudi povzročil, da njegova žaloigra nima prave dramatične napetosti.

Toda neskladnosti, ki večinoma vse izvirajo iz pomanjkljivega dramatskega prijema, je v Golievem delu še mnogo več. Psihološko in dramaturško hvalevredno je, da je avtor oba glavna nosilca dramatskega spora, brata Andreja in Aleša, skušal označiti tudi po značaju, kot dve izrazito nasprotni naravi. Andrej je silen, sproščen človek, Aleš nasprotno slabič in potuhnjenec. To nasprotje med bratoma je tako močno poudarjeno, da sta želja po zemlji in borba za žensko le podrejenega pomena v vrsti razlogov, s katerimi pisatelj utemeljuje bratomor. Toda Golia je tej izborni zamisli izpodnesel tla s tem, da je ta naravni psihološki razložek hotel razložiti in utemeljiti tudi socio-loško in celo ideološko s tem, da je preobrnil zgodbo o Kajnu in Abelu.

Iz njegove drame neprikrito odseva miselnost, češ da take razločke v značajih ustvarja tisti idejni dualizem, ki ga povzročata katoličanstvo in svobodnjaštvo kot dva nasprotujoča si in tekmujoča principa vzgoje in duhovne izobrazbe v našem narodnem občestvu. Toda ta precej plehka podmena, ki je nevredna prav tako psihologa in sociologa kakor tudi pesnika, ne samo da ni prepričljiva kot tendenca (kateri sicer avtor sam odločno oporeka s sliko Aleša pred duhovnikom), marveč je zapeljala pisatelja tudi v usodno dramatsko napako.

Oba brata, Andrej in Aleš, ki sta bila spočetka pravilno postavljena kot dvoje psiholoških nasprotij v individualnem smislu, se nam potem takem razodeneta kot dva tipična predstavnika določenih življenjskih smeri. To že samo po sebi zmanjšuje možnost čistega dramatičnega konflikta, čigar nosilci morejo biti le osebnosti. Obenem pa je to tudi vzrok vseh pretiranosti v oznaki obeh bratov, izmed katerih kaže. Andrej vse preveč literarnih pa tudi meščanskih primesi, da bi bil še lahko fant naše vasi; a prav tako je Aleš prej patološka kakor resnična podoba iz našega kmečkega okolja. Aleš je v bistvu izmaličena in zaradi tega vse preveč pasivna osebnost, da bi mogel imeti glavno vlogo v žaloigri. In v resnici se moramo vprašati, kdo je prav za prav morilec, ali Aleš, ki Andreja dejansko umori, ali stric Ambrož, ki mu ne le navdihne strašno misel, ampak jo s svojo voljo po njem tudi izpelje? Tako vidimo, da je glavna oseba samo orodje v rokah stranske. Z vidika življenjske verjetnosti je stric Ambrož oseba, ki se ji more še najmanj oporekati. Kajti tudi ostale osebe so bolj ali manj shematične ali neenotne. To ne velja na primer samo za župnika ali pa sosedovo Metko, marveč prav tako za mater Nežo, ki se iz izrazite kmečke žene spremeni v prerokinjo socialnega mesijanizma.

Glede končnega socialnega poudarka o skupni lasti, s katerim Golia nepričakovano in precej patetično zaključi svojo žaloigro, pa moramo še posebej poudariti, da je z vidika celotne gradnje neopravičen. Med razlogi, ki so privedli do bratomora na Metavi, je bila zemlja kot privatna last vse premalo poudarjena — razen morebiti v ekspoziciji —, da bi bil tak zaključek nujen ali sploh mogoč. Razen tega pa povečuje neenotnost drame še to, da se na ta način pridružuje že omenjenim napakam še stilna nedoslednost, ker prehaja s tem realistična drama v — alegorijo.

Uprizoritev se je na splošno preveč zvesto naslanjala na pisateljevo besedilo. To ji zaradi vsega, kar smo zgoraj povedali o Golievi žaloigri, ni bilo v prid. Režiser Ciril Debevec je z velikim okusom in smislom za odrsko učinkovitost izoblikoval sliko za sliko (zlasti zadnje tri) ter do kraja izluščil tudi vse idejne poudarke. Kajpada je s tem le še podčrtal epsko razvlečenost kakor tudi liričnost drame, njeno nedramatičnost in stilno neskladnost. Mnogo prepričevalneje je vplivala igra posameznih oseb. Vendar bi bil moral režiser tuintam nekoliko krotiti njihovo vznesenost in omejiti bodisi pretiranost v igri obeh bratov Andreja (Levar) in Aleša (Kralj), ki bi bila naravnejša lahko še močnejša, bodisi demonsko grozotnost zares plastičnega strica Ambroža (Skrbinšek) ali preveliko slovesnost matere Neže (Marija Vera), sicer izrazite gospodarice na Metavi.

France Vodnik

Popravi: V članku E. Kocbeka o Péguyju se mora zadnja vrstica na strani 130 brati pravilno: ... in jo posvetil vsem borcem za svetovno socialistično republiko; to je miselna umetnina, njeno jedro je boj proti zlu.

PREJELI SMO V OCENO

France Bevk, *Kresna noč. Vihar*. Ljubljana, Jugoslovanska knjigar-
na, 1936. Bevkovih spisov 2. zv.

Knjige Matice Hrvatske:

1. Franjo Pavešić, *Suvremeni žurnalizam i javno mišljenje*.
2. Eugen Kvaternik, *Promemorija princu Jérômeu Napoléonu*. (Vsebina: Kv. razlaga v spomenici z dne 20. maja 1864 politični francosko-poljsko-hrvatski sistem s stališča Franciji, Poljski in Hrvatski sovražnih elementov in temu nasprotni sistem angleško-italijansko-madžarske politike ter dokazuje, da bi se Francija morala opreti na Hrvatsko in Poljsko. Opisan je ves milje, v katerem je ta spomenica nastala. Načrt Velike Hrvatske vključuje tudi Slovenijo.)
3. Wl. St. Reymont, *Seljaci*. Savremeni roman. IV. ljetno. Preveo Julije Benešić.
4. Antun Bonifačić, *Krv majke Zemlje*. Roman.
5. Luka Perković, *Novele*.
6. Filip Lukas, *Zapadna Evropa: Britanski otoci*.
7. *Hrvatsko kolo*. Ur. B. Livadić i M. Gavazzi. Opremio VI. Kirin.

Knjige Slovenske šolske matice:

1. *Pedagoški zbornik*. XXXI. zv. Ur. dr. K. Ozvald.
2. Sergej Hessen, *Petnajst let sovjetskega šolstva in komunistične obrazbene politike*.
3. M. Senkovič, *Novodobno šolsko delo*. Idejne smernice za izdelavo in izvajanje učnih načrtov za osnovno in višjo narodno šolo.
4. Pirhi. Zbirka bolgarske mladinske proze. Prevedel Tone Potokar. Vladimir Bartol, Al Araf. Zbirka literarnih sestavkov. Založba Modra ptica v Ljubljani 1935.
- Mirko Javornik: *Pomlad v Palestini*. Potopis. Založba Hram. Ljubljana 1936.
- Ruda Jurčec: *Krek*. Založba Hram. Ljubljana 1935.
- Slovenske novele*. Zbral in uredil M. Javornik. Izdala Delavska založba, r. z. z o. z. v Ljubljani, 1935.
- M. Klemen: *Zalesje se prebuja*. Založba Hram. Ljubljana 1936.
- Vladimir Jurčić: *Kako su umirali...* Naklada autorova. Zagreb 1936.